

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CENGİZ HAN VE TÜRK-MOĞOL DEVLETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Arzu ERDEM

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

CENGİZ HAN VE TÜRK-MOĞOL DEVLETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Arzu ERDEM

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Cengiz Han ve Türk-Moğol Devleti

Arzu ERDEM

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

Elazığ – 2016; Sayfa: IX+114

Dünya tarihine deha sahibi bir lider olarak geçen ve cihân fatihi olarak zikredilen Cengiz Han'ın hayatı, siyasi faaliyetleri, Türk-Moğol İmparatorluğu'nun özellikleri ve tesirleri, ekonomik temelleri üzerinde durdum.

XIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Cengiz Han; Türk-Moğol bütün unsurları, Moğol adı altında birbirine kenetlemiş ve küçük bir kabileden, Türk kültür mirası üzerinde büyük bir imparatorluk vücûda getirmiştir. Türkler ile meskûn coğrafyaların da hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte bu büyük imparatorluk tarihi; Türk-Moğol İmparatorluğu olarak da geçmiştir.

Cengiz Han, ne Hristiyanlığın, ne de İslâmiyet'in öğretilerini benimsememiş sadece, Gök Tanrı inancına sahip olmuştur. Fakat; onun Tanrı'ya olan bağlılığı, üstün zekâsı, liderlik vasıfları ve dönemin şartları onu başarıya taşımıştır.

Temellerini Cengiz Han'ın attığı bu imparatorluk; Doğu Avrupa'da Altın Orda, İran'da İlhanlılar, Orta Asya'da Çağatay Hanlığı ve Çin'de Kubilay Hanlığı olarak, farklı coğrafyalarda farklı isimler adı altında devam etmiştir.

Türk kültüründen bu kadar etkilenen ve ilk hocaları da Uygurlar olan Moğollar, üstün Türk kültürü karşısında tutunamamış ve sonradan Türkleşip, İslâmiyet'in etki alanı içerisine girmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Moğollar, Türkler, Türk-Moğol İmparatorluğu.

ABSTRACT**Master Thesis****Ghengis Khan and Turkish-Mogol Empire****Arzu ERDEM****Fırat University****The Institute of Social Sciences****The Department of History****The Art of General Turkish History****Elazığ-2016; Page: IX+114**

This thesis emphasise on life and political activities of Genghis Khan, who known as a genius leader and mentioned as world conquerer in world history. Also I tried to examine the characteristics, effects and economic basis of Turkish-Mogol Empire.

Genghis Khan, who had risen to historical scene in 13. Century, clamped all Turkish-Mongol components together and originated a great empire from a small clan on the Turkish cultural heritage. With domineering residential lands of Turks, this great empire passed into the history as Turkish-Mongol Empire.

Ghengis Khan didn't indigenised neither Christianity nor Islamic precepts, he only had the Sky God Belief (Tengrism-Tengrianism). However his devotion to God, superior intelligence, leadership skills and conditions of the age carried him to success.

The Empire built by Genghis Khan continued under different names in different geographies: The Golden Horde in Eastern Europe, The Ilkhanate in Iran, The Chagatai Khanate in Central Asia and Kublai Khanate in China.

The Mongols, whose first mentor was Uighurs, impressed by Turkish culture considerably (deeply), so they couldn't stood up against superior Turkish culture and afterwards they came under the domination of Islam by Turkicization.

Keywords: Genghis Khan, The Mongols, The Turks, The Turkish-Mongol Empire.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ŞEKİLLER TABLOSU	VI
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞU ASYA'DAN ANADOLU VE AVRUPA'YA.....	16
1.1. Asya'nın Durumu	16
1.2. Avrupa'nın Durumu.....	20
1.3. Anadolu'nun Durumu	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEMÜCİN'İN HAYATI	28
2.1. Doğumu ve Çocukluğu	29
2.2. Temücin'in Gençliği	32
2.3. Temücin'in "Han" Seçilmesi.	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZ HAN'IN SİYASİ HAYATI.....	37
3.1. "Büyük Han" Seçilmesi	37
3.2. Cengiz Han'ın Çin Seferi.....	42
3.3. Cengiz Han'ın Karahıtaylarla Mücadelesi.....	46
3.4. Moğol İstilasının Nedenleri	47
3.4.1. Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi	48
3.4.2. İslam Topraklarının Zenginliği	51
3.4.3. İç Asya'nın Durumu	56
3.5. Cengiz Han'ın Harzemşahlarla Mücadelesi ve İslam Âlemi Üzerindeki Hâkimiyeti	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK- MOĞOL DEVLETİ.....	68
4.1. Moğollar Türk Müdür?	68
4.2. Türk-Moğol Devleti'nde Sosyal Yapı ve Askeri Teşkilat	71
4.3. Cengiz Yasaları.....	76
4.4. Türk-Moğol Devleti'nde Ekonomi	80
4.5. Cengiz Han'ın Ölümü ve Cengiz Efsanesinin Devamı	85
4.6. Cengiz Han'ın Şahsiyeti ve Özellikleri	95
4.7. Tatar Adı Üzerine	98
SONUÇ	101
KAYNAKLAR	109
EKLER	113
Ek 1. Orjinallik Raporu.....	113
ÖZGEÇMİŞ	114

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1. 1230-1255 arası Moğol İmparatorluğu.....	15
Şekil 2. Moğolistan'ın Cengiz Han tarafından birleştirilmesi.....	19
Şekil 3. Cengiz Han resmi	29
Şekil 4. 1150'ye doğru Kin Krallığı.....	45
Şekil 5. Asrın başında Harzem ve Kara-hıtay İmparatorluğu	67
Şekil 6. Altın Orda'nın kurulduğu bölge	89
Şekil 7. +1230-1365 arası Çağatay Hanlığı.....	91
Şekil 8. İran Moğol Hanlığı (İlhanlılar) (Hülagü Hânedânı).....	92
Şekil 9. Çin Moğol İmparatorluğu; Kubilay Hanlığı.....	93

ÖNSÖZ

Dünya tarihine damgasını vurmuş önemli şahsiyetler vardır ve bu şahsiyetleri, diğer insanlardan ayıran da birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikleri her insanda görebilmek veya bütün insanları bu özelliklerin içine sığdırabilmek mümkün değildir. Herkes, devlet kurabilir ama; herkes, tarihe adını yazdıracak özellikleri kendisinde bulamaz. Herkes, çizgi üstü şahsiyete ve zekâya sahip olamaz.

Siyaset meydanlarında, dosttan çok düşman vardır ama dünyada; “Ya istiklal Ya ölüm!” diyecek veya dünyanın 3/2’sine hükmedebilecek yürekler yok denecek kadar azdır. Üstün olmak demek; bir devlet vücûda getirmek veya o devleti idare etmek demek değildir. Üstün olmak demek; devletini en zor şartlar altında bile en üst seviyelere çıkarabilmek, iyi bir idari kabiliyete sahip olabilmek ve üstün bir zekâ demektir. Tarihe geçenler, kahramanlık gösterileri yapanlar değil, gerçekten kahraman olan kişilerdir.

Cengiz Han ile ilgili birçok kitap kaleme alınmış, kimi zaman Cengiz Han yerden yere vurulmuş ve kimi zaman da büyük bir imparatorluğun usta bir mimarı olarak görülmüştür. Herhangi bir dine mensup olmaması veya hata yapanın kalemını hiç düşünmeden kırması O’nun, menfur ve barbar bir insan olarak zikredilmesine neden olmuştur. Ama şunu unutmayalım ki; Cengiz Han, menfur da olsa, barbar da olsa, büyük bir imparatorluğun temellerini atmış; bu temelleri, bir devletin bel kemiğini oluşturan hukuk kurallarıyla sağlam bir zemine oturtmuş ve cihan fatihi olarak tarihteki müstesna yerini almıştır.

Tarihimizi sadece okumayalım; okuduğumuzu hissedelim; hissettiğimizi yaşayalım ve yaşadığımızı gelecek nesillere, doğru bir şekilde aktaralım. Tarih şuurunu verebilelim ki, 5-6 kuşak sonra tarihini bilmeyen bir gençlikle dağılıp, yok olup gitmeyelim. Tarihimizi, taraf olduğumuz görüş doğrultusunda değil, en doğru haliyle görebilmek ve tarihimize bir bütün olarak sahip çıkabilmek gerekir ve işte o zaman bir devlet var olabilir, birlik ve beraberliğin olduğu bir milletle ayakta kalabilir.

Tez çalışmamda; Cengiz Han’ın hayatı, siyasi faaliyetleri, dönemin konjonktürü, Türk-Moğol Devleti’nin teşkilat yapısıyla ilgili, kaynaklar ışığında ve fazla detaya girmeden, en yalın haliyle bilgi vermeye çalıştım. Sürçü lisan ettiysek affola.

Çalışmamda, benden yardımlarını esirgemeyen Prof, Dr. Muhammed Beşir Aşan'a ve yazdıklarımın her satırını sabırla dinleyen sevgili anneme çok teşekkür ediyor ve herkese saygılarımı sunuyorum.

ELAZIĞ-2016

Arzu ERDEM

KISALTMALAR

A.g.m	: Adı geçen müellif.
A.g.e	: Adı geçen eser.
S.	: Sayfa.
C.	: Cilt.
Bkz.	: Bakınız.
M.Ö.	: Milattan nce.
M.S.	: Milattan sonra.
Y.Y.	: Yüzyıl.
VS.	: Vesaire.
Yay.	: Yayın.
Haz.	: Hazırlayan.
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan.
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi.
İA	: İslam Ansiklopedisi.
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu.

GİRİŞ

I. CENGİZ HAN'DAN ÖNCE MOĞOLLAR

Moğollar'ın ilk dönem tarihleriyle ilgili kaynaklar kısıtlı olmakla birlikte, Moğol varlığı; M.Ö. 2 binli yıllara kadar uzanmaktadır. Türkler ile Moğollar arasında sınır kabul edilen Tula Nehri'nin batısında Türkler, doğusunda; Mançurya'nın batı ve güneybatı kesimlerinde Moğollar yaşamıştır.¹

Bu dönemde Moğollar, Türkler için bir tehlike oluşturmamış ve VI. yüzyılda, Göktürkler ve arkasından Uygurlar'ın hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Türklerle bu kadar iç içe yaşayan ve ilk hocaları da Uygurlar olan Moğollar'ın, Türk kültüründen etkilenmesi gayet normaldir.

Osman Özgüdenli, Moğol adının ilk defa, T'ang sülalesi döneminde; “Meng-vu” ve “Meng-va” olarak geçtiğini ve proto-moğol shih-wei kabileleri arasında, önemsiz bir isim olduğunu ifade etmiştir.² Kuzey Çin'deki Cürcetler ve Orta Asya'daki Karahıtlar'da Moğol soyundan gelmekle birlikte; Moğol adı, Cengiz Han adıyla bir anlam kazanmış ve dağınık halde, birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi içinde yaşayan bütün kabileler, bu isim altında biraraya gelmiştir. Fakat; Moğollar'ın çekirdeği, 12. yüzyıla kadar; Onon, Tula ve Kerulen Nehirler'i arasında ortaya çıkmıştır.³

Cengiz Han'a gelinceye kadar Moğollar, bir devlet çatısı altında toplanamamış olsa da, Cengiz Han'ın ataları tarafından Moğol birliğini gerçekleştirme teşebbüsleri olmuştur. Bu meyanda, Rene Grousset'nin ifadesiyle; “Pekin sarayında Kin kralı tarafından medeni dünyaya gelmiş bir vahşi olarak”⁴ tanıtılan, “Kabul-Han” adı öne çıkmaktadır. Kabul-Han ile Kinler arasında, efsaneleşmiş bir mücadelenin varlığından bahsedilmekte ve Mong-kulara yenilen Kinler'in, hububat, sığır vs. vererek Moğollarla barış yaptığı yazılmaktadır.⁵

Kinlerle mücadele eden isimlerden biri de “Kutula Kağan”dır. Kutula Kağan'a izâfe edilen şu övgü dolu cümleler onu adeta destanlaştırmıştır:

¹Osman G. ÖZGÜDENLİ; *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.161

² O. G. ÖZGÜDENLİ, a.g.e., s.161

³ Peter B. GOLDEN; *Türk Halkları Tarihine Giriş*, [Çev: Osman Karatay], Ötüken Neşriyat, İstanbul, 214, s.294

⁴, Rene GROUSSET; *Bozkır imparatorluğu*, İstanbul 2014, s.216

⁵ R. GROUSSET, a.g.e., s.216

“Sesi dağlarda gök gürültüsü gibi yankılanıyor, ayı pençeleri gibi olan elleriyle insanları ok kırar gibi ikiye bölüyordu. Kış geceleri büyük kütüklerden meydana gelmiş ateşin yanında çıplak olarak yatıyor, vücudu üzerine düşen kıvılcımları ve kor parçalarını hiç duymuyor, bu yanıkları uykusunda böcek ısırması olarak kabul ediyordu.”⁶

Kutula Kağan’ın kardeşi Okin-barkak ve yeğeni Ambakay, Tatarlar tarafından ele geçirilip Kinler’e teslim edilmiş ve Kinler tarafından çok aşağılayıcı bir şekilde öldürülmüşlerdir. Cengiz Han’ın, Tatar ve Kinler’e karşı olan düşmanlığının temelinde de bu olay yer almaktadır. Cengiz Han, Kuzey Çin’e sefere çıktığı zaman, Tanrı’dan şu sözlerle zafer dilemiştir:

“Ey Gök Tengri! Kin’lerin alçakça katlettikleri amcalarım Okin-barkak ve Ambakay’ın kanının intikamını almak üzere silahlandım. Eğer beni destekliyorsan bana yukardan kolunun kudretini ihsan eyle.”⁷

Kinler, siyasi bir taktik olarak, bir barbar kavme karşı başka bir barbar kavim olan Tatarlar’ı kullanarak amaçlarına ulaşmışlardır, fakat; sonradan, bunun bedelini çok ağır bir şekilde ödemişlerdir.

Kutula Kağan, bu olayın intikamını almak için harekete geçmişse de, birleşik; Tatar-Kin ittifakı karşısında yenilgiye uğramıştır(1161).

Kiyat kabilesinin reisi olan, Cengiz Han’ın babası Yesügey-bahadır; Moğollar’ın Gizli Tarih’in’de, “Kağan” ünvanıyla zikredilen Kabül-Han’ın oğlu Bartan-Bağatur’un oğludur.

Borcigin aşiretine mensup olan; kimilerine göre barbar, kimilerine göre cihan fatihi olarak anılan Cengiz Han; devlet ve ordu teşkilatı, hukuk yasalarıyla birlikte büyük bir imparatorluğun temellerini atmış ve Cengiz Han adı, Türk-İslam ve Avrupa Tarihi’ne damgasını vurmuştur.

⁶R. GROUSSET, , *a.g.e.*, s.216-217

⁷R. GROUSSET, , *a.g.e.*, s.260

II. KAYNAKLAR

Kitap İsimleri:

Tez çalışmamla ilgili bir çok kaynaktan faydalandım fakat; ağırlıklı olarak yararlandığım bazı isimler öne çıkmaktadır. Aşağıda bu kaynaklarla ilgili kısaca bilgi verdim.

“Moğolların Gizli Tarihçesi”

Tez çalışmamda faydalandığım kaynakların başında; Cengiz Han’ın hayatını, doğumundan ölümüne kadar detaylı bir şekilde ele alan ve Mehmet Aslan Kaya tarafından Moğolca aslından Türkçe’ye çevirisi yapılmış olan Moğolların Gizli Tarihçesi gelmektedir.

Moğollarla ilgili birçok eser kaleme alınmış olmakla birlikte, Moğolların Gizli Tarihçesi; Moğol Tarihiyle ilgili bilgi veren ve bizzat, Moğollar tarafından yazılmış en eski kaynak olması açısından önemlidir.

“Cengiz Han”

Ahmet Temir’in Cengiz Han adlı kitabı, Moğolların Gizli Tarihi esas alınarak yazılmıştır. Fakat; 1240’tan sonraki dönemler için; Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı isimli başlık altında eklemeler yapılmıştır.

“Tarih-i Cihân Güşa”

Benim, beğenerek okuduğum, akıcı ve edebi bir dille yazılmış kaynaklardan biri de, Ata Melik Cüveyni tarafından kaleme alınan, Tarih-i Cihân Güşa’dır.

“Dünya fatihinin tarihi” anlamına gelen Tarih-i cihân Güşa; farsça yazılmış ve 1259 tarihinde tamamlanmıştır. Cüveyni, 10 yıl gibi bir süre içerisinde Moğollar’ın hizmetinde çalışmış ve bu büyük eser, bir birikimin meyvesi olarak ortaya çıkmıştır.

İlhanlı hâkimiyeti altında yazılan, ilk Moğol tarihi olma özelliğine sahiptir. 3 ciltten meydana gelen Tarih-i cihân Güşa; Cüveyni’den sonra gelen birçok tarihçinin eserlerine kaynak teşkil etmiştir.

Cüveyni; hem Moğol hâkimiyetinde yaşadığı için, onları çok iyi tanımış; hem bürokrat bir aileden geldiği için, engin bir tecrübeye sahip olmuş; hem de, olayların bire bir içinde bulunduğundan dolayı, gözlemlediklerini yazma fırsatına sahip olmuştur. Bu yüzden, Tarih-i cihân Güşa, doğruluğu ve değeri yüksek bir kaynak olması açısından önemlidir.

“Camiü’t – Tevarih”

İlhanlılar’ın ünlü veziri Reşidüddin tarafından yazılmış olan farsça bir eserdir. Kitapta sadece Moğol Tarih’i ele alınmamış, Türk Tarihine’de geniş yer verilmiştir.

Moğollar, farklı kültür çevreleri üzerinde hâkimiyet kurduklarından dolayı Reşidüddin, bu kültür birikiminden faydalanmasını bilmiş ve İlhanlı hükümdarlarının sağlamış oldukları imkânlar doğrultusunda, tecrübesini konuşturmuştur.

İlhanlı hükümdarları, Gazan ve Olcaytu Han dönemlerinde 20 yıl kadar vezirlik yapmış olan Reşidüddin, Camiü’t-Tevarih’i, Gazan Han döneminde yazmaya başlamış ve Olcaytu Han döneminde tamamlayıp ona takdim etmiştir.

Türk ve Moğollar dışında; Avrupa, Çin, Hint tarihlerine de yer vererek, bir dünya tarihi ortaya çıkarmıştır.

“Tarih-i Vassaf”

Moğollarla ilgili bilgi veren ve Farsça yazılmış olan kaynaklardan biri de, Tarih-i Vassaf’tır. Cüveyni’nin çizgisini takip eden Vassaf, kitabının 4. Cildinde, özellikle, cüveyni’den faydalanarak; Moğollar ve Harzemşahlar hakkında bilgi vermiştir.

“Moğolların İctimai Teşkilatı”

Bana çok katkısı olan ve Moğollar’ın yaşam tarzları, kabile teşkilatı konusunda geniş bir bilgi içeren kaynaklardan biri de, Sovyet tarihçisi Vladimirtsov tarafından kaleme alınmış olan Moğolların İctimai Teşkilatı’dır.

Vladimirtsov, Moğollar’ın iktisadi hayatlarını, kabile Teşkilatlarını ve Feodalite münasebetlerini, en eski dönemlerden XVIII. yüzyıllara kadar getirmiş ve bu konuları; Moğolların en eski devirleri, Orta devirleri ve Yeni dönem olmak üzere 3 başlık altında incelemiştir. Özellikle Moğollar’ın, yaşam tarzları ve sosyal yapıları konusunda başvurduğum bir kaynaktır.

“Bozkır İmparatorluğu” – “Cihan Fatihi Cengiz Han”

Cengizhan ve Moğollarla ilgili yazılmış kitaplardan biri de, Fransız tarihçi Rene Grousset’in Bozkır imparatorluğudur. Akıcı ve yerine göre edebi bir dille yazılmış olan kitap, 3 bölümden oluşmakta, ikinci ve üçüncü bölümlerde, Moğollar hakkında detaylı bilgi yer almaktadır.

Rene Grousset'e ait olan ve İzzet Tanju tarafından Türkçe'ye çevrilen Cihan Fatihi Cengiz Han adlı eserde; Cengiz Han'ın doğumundan ölümüne kadar, bütün hayatı, detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

“Türklerin ve Moğolların Eski Dini” – “Orta Asya Tarih ve Uygarlık”

Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Orta Asya Tarih ve Uygarlık adlı iki kitapta; Oryantalist ve Türkolog Fransız yazar, Jean-Paul Roux tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle, Moğollar'ın inancı konusunda, çok önemli bilgiler yer almaktadır.

“Moğol İstilasına Kadar Türkistan” – “Orta Asya Türk Tarihi Dersleri”

Barthold'a ait olan Moğol istilasına kadar Türkistan, 5 bölümden meydana gelmekte ve çok kapsamlı bilgiler içermektedir. Hem, Maveraünnehir'in coğrafyası hakkında; hem de, Cengiz Han'a gelinceye kadar, Orta Asya hakkında bilgi vermiştir. 4-5.bölümlerde ise, Cengiz Han dönemi ve halefleri anlatılmıştır.

Orta Asya Türk Tarihi Derslerin'den ise, daha çok ticaret konusundaki bilgilerden faydalandım.

“Asya Tarihine Giriş”

Türkiye'de büyük yankı uyandıran Asya Tarihine Giriş; Yahudi asıllı Fransız yazar Leon Cahun tarafından kaleme alınmıştır. Türkler, Cengiz Han'ın hayatı ve haleflerinin anlatıldığı kitap, Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer almaktadır.

“Cengiz Han”

Zeki Velidi Togan'ın Cengiz Han adlı eseri; Cengizhan dönemiyle ilgili, geniş bilgiler içermektedir. Zeki Velidi Togan; dönemin İç Asya, Şark-i Avrupa ve Ön Asyası'yla ilgili kısaca bilgi vermiş; ticaret yollarının önemi üzerinde durmuş ve daha sonra, kendine has bir üslupla, Cengiz Han'ın hayatı ve siyasi faaliyetlerini anlatmıştır.

“Harezmsahlar Devleti Tarihi”

İbrahim Kafesoğlu, Harezmsahlar Devleti Tarihi adlı kitabında; Cengiz Han'ın Harezmsahlarla olan münasebetlerini, çok detaylı ve objektif bir bakış açısıyla anlatmıştır.

“Altın Orda ve Rusya”

İlyas Kamalov bu çalışmasında; Moğollar’ın Deşt-i Kıpçak bölgesindeki uzantısı olan Altın Orda’yı anlatmış olsada, Altın Orda’ya giriş yapmadan önce Cengiz Hanla ilgili kısaca bilgi vermiştir.

“Moğolların Büyük Hanına Seyahat”

1253-1255 tarihleri arasında, Fransa kralı tarafından Doğu’ya gönderilen Wilhelm von Rubruk tarafından kaleme alınan bu seyahatname özellikle, Moğollar’ın iktisadi ve sosyal hayatları hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.

“Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati”

Kubilay Han’ın sarayını ziyaret eden ve ilk defa gördükleri karşısında şaşkınlığını belirten Marco Polo Seyahatnamesi’de, Moğollar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

“Türk Halkları Tarihine Giriş”

Osman Karatay tarafından Türkçe’ye çevrilen Peter b. Golden’in Türk Halkları Tarihine Giriş adlı eseri 12 bölümden meydana gelmekle birlikte özellikle, Cengizliler Çağında Türk Dünyası isimli başlık altında Moğollar’dan bahsetmiştir.

“Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı”

Mahmut Arslan’a ait olan, Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi yapı adlı kitaptan özellikle; Cengiz Yasalarıyla ilgili konumda çok fazla faydalandım.

“Moğollar ve Ruslar”

George Vernadsky’nin kaleme aldığı bu eserde; Cengiz Han dönemi, Cengiz Yasaları, ordu ve devlet teşkilatıyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır ve benim faydalandığım kaynaklar arasındadır.

“El- Kamil Fi’t- Tarih”

İbnü’l Esir, bu dev eserinin 12.cildinde, Cengiz Han ve Harezmşah ilişkileri ve Moğol istilasıyla ilgili çok detaylı bilgilere yer vermiştir.

Makale İsimleri

Tez konumla ilgili birçok makale okudum, fakat; öne çıkan makalelerden birkaçını yazmak istiyorum:

-Saadettin Gömeç, “Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, Turkishstudies/ Türkoloji Dergisi I (2006), sayı:2, s.9-19

-İsenbike Togan, “Çingiz Han ve Moğollar”, Türkler, c.8, s.235-255

-Ahmet Temir, “Moğol(Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, Türkler, c.8, s.256-264

-Sebahattin Ağaladağ, “Moğol Devleti”, Türkler, c.8, s.265-277

-Cihat Cihan, “Türkler ve Moğolların Irki Münasebetleri”, Türkler, c.8, s.278-286

-Ahmet Özdemir, “Moğollar İstilasının Sebepleri”, Türkler, c.8, c.298-311

-Geoff Watson, “1200-1800 Yılları Arasında Batı’daki Orta Asya İmajı” [Çev:Vildan Şişman], Türkler, c.8, s.334-344

-Abdülkadir Yuvalı, “Moğol Harekâtının Anadolu’nun Demografik ve Dini Yapısı Üzerindeki Etkileri”, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Aydın Sayılı Özel Sayısı-III, c.9, sayı:27, s.1287-1293

-Abdülkadir Donuk, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, Tarih Dergisi, sayı:52(2010 12), İstanbul 2011, s.1-12

-Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, DİA, c.7, s.367-369

-Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, DİA, c.30, s.225-229

-Aydın Taneri, “Harizmşahlar”, DİA, c.16, s.228-231

-W.Barthold, “Cengiz Han, Çingiz Han”, İslam Ansiklopedisi, c.3, s.91-98

Bunların dışında okuduğum daha birçok kitap ve makale ışığında tez konumu oluşturmaya çalıştım.

III. COĞRAFYA

Konuya giriş yapmadan önce, Orta Asya coğrafyası hakkında kısaca bilgi vermek istedim. Çünkü; tarih ile coğrafya iç içe geçmiştir ve birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. Tarihi her olay, bir mekân üzerinde gerçekleşmiş ve coğrafyanın, tarihi hadiseler ve insanlar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bir tarihi olayı ve şahsiyeti anlayabilmek için öncelikle; olayın yaşandığı coğrafyayı ve dönemin şartlarını iyi anlamak ve değerlendirmeyi de bu unsurlar etrafında yapmak gerekir.

Coğrafya, insan hayatına yön vermektedir fakat; insan hayatına yön veren tek neden tabiki coğrafya değildir. Din gibi başka nedenler de vardır ama; bu nedenler arasında coğrafyanın önemi oldukça büyüktür. Coğrafya; farklı kültürlerin oluşmasına, ekonomik faaliyetlerin amacına, insan tiplerine, hayvan ve bitki türlerinin değişmesine, kişiliğin şekillenmesine etki etmiştir. Büyük çoğunluğunu bozkırların oluşturduğu Orta Asya coğrafyası, atlı-göçebe kültürünün, yani; Bozkır Kültürü'nün ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu kültür içerisinde, “at” ve “demir” kutsiyet kazanmıştır. Türkler ve Moğollar, “at”ın verdiği hız ve “demir”in verdiği güç ile çok geniş coğrafyalara yayılıp, farklı isimler altında birçok devlet vücûda getirmiştir. Bunun için Bozkır Kültürü; at, demir ve büyük hayvan sürüleri demektir. Bozkır Kültürü, özgürlük ve gücü simgelemektedir.

Göçebe yaşıyan bir toplum için “at”, hayatın ta kendisidir, ayleden sonra gelen en önemli varlıktır ve amaca ulaşmak için de önemli bir araçtır.

Şiddetli karasal ilkim şartlarının yaşandığı bir coğrafyada, ayakta ve hayatta kalabilmek; sağlam bir ruh haline ve çelik gibi bir bedene sahip olmayı gerektirir. Coğrafya insanları; bedenlen ve ruhen güçlü olmaya ve yerleşikler gibi tuğladan veya çamurdan yapılmış evlerde yaşamaya değil, keçeden yapılmış çadırlarda yaşamaya mecbur etmiştir.

Bu zor şartlar altında yaşıyan göçebe toplumlardaki cesaret oranı da, daha sıcak bölgelerde ve yerleşik yaşayan insanlara göre haliyle daha fazla olacaktır. Yerleşik toplumlar, kendilerini koruyan bir otoritenin gölgesi altında rahat bir yaşam sürerlerken, göçebelerde her fert birer askerdir ve kendisini korumaya mecburdur.

İnsan kişiliği üzerinde coğrafyanın etkisi oldukça büyüktür ve insan; bedenlen ve ruhen yaşadığı coğrafyayla uyumlu hale gelir. Mesela; kutupların soğuğuna ve şartlarına alışmış bir insanın Ekvator sıcaklığında yaşaması ve insanlarına uyum sağlaması çok

zordur. Aynı şey hayvanlar için de geçerlidir. Bir kutup ayısının çölde yaşamasını beklemek olağanüstü bir durumdur.

Beden ve ruh, bulunduğu coğrafyayla adeta bütünleşir ve insan, yaşadığı coğrafyanın artık bir parçası haline gelir. İklimin insan ahlakı üzerindeki etkisini mukayese eden İbn-i Haldun; aşırı sıcak iklim kuşaklarında ve deniz kenarlarında yaşayan insanların, sıcaklığın etkisiyle ruhlarının da gevşediğini ve buna bağlı olarak da daha hızlı sevinip, eğlenceye de daha düşkün olduklarını, fakat; soğuk ve yüksek yerlerde yaşayan insanların da gelecek kaygısı taşıdığını ve daha hüznü olduklarını ifade etmiştir.⁸ Cengiz Han'da, yanı başında duran ve Rene Grousset'in deyimiyle cehennem kazanı olan⁹ Hindistan'a hiçbir zaman yüzünü dönmemiştir. Coğrafya, Cengiz Han'ın mizacına tezâhür etmiş ve böyle bir coğrafyadan Cengiz gibi bir şahsiyet ortaya çıkmıştır.

Dünyanın meskûn olan bölgeleri; aynı bereket ve bolluğa, aynı imkânlarla sahip değildir. Ekonomik faaliyetlerin dayanağı; yeryüzü şekilleri iklim şartlarına göre değişebilmektedir. Bir bölgede ekonomik faaliyetler tarıma dayanırken; başka bir bölge de, Bozkır Kültürün'de olduğu gibi, hayvancılığa daha elverişlidir.

Aynı şekilde, yeraltı kaynakları da farklılık gösterebilmektedir. Bu yetersizlikler insanları, başka coğrafyalara mecbur etmiştir ve dolayısıyla ticari faaliyetler başlamış ve ilk mübâdele, yani; değiş-tokuş usulü bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Coğrafi farklılıklar ve yetersizlikler insanoğlunu, ilkçağlardan beri, tabiat şartlarıyla ve coğrafyayla mücadele etmeye mecbur etmiştir. Bu mecburiyet, hayatı kolaylaştıracak olan yeni tekniklerin ortaya çıkmasına ve sonuç olarak medeniyetlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Mustafa Öztürk'ün ifadesiyle: "... tarih ve medeniyetin gelişmesinin ilk sebebi bu coğrafi farklar ve yetersizliklerdir."¹¹ Bu durum; savaşların ve istilaların ortaya çıkış nedenlerinden de birini teşkil etmektedir.

Coğrafyanın tarih içindeki yerini ve insan hayatındaki önemini, konunun uzmanlarına havale ederek, şimdi, Orta Asya coğrafyası hakkında çok kısa bilgi vermeye çalışacağım.

⁸İbn-i Haldun, *Mukaddime*, c.1, s.121-122

⁹ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*(, Çev: M.Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.23

¹⁰ Mustafa ÖZTÜRK, *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.145

¹¹ M. ÖZTÜRK, *a.g.e.*, s.145

ORTA ASYA

Coğrafyacılar, Dünya'nın en büyük kıtası olan Asya'yı; Kuzey Asya, Güney Asya, Doğu Asya, Ön Asya ve Orta Asya olmak üzere 5 bölgeye ayırmışlardır.

Sibirya bölgesi Kuzey Asya'yı; Anadolu, Mezopotamya, Suriye, İran, Irak, Ermenistan Ön Asya'yı; Hindistan, Doğu Hint adaları, Çin Hindi Güney Asya'yı; Çin, Japonya, Japon adaları, Kore, Mançurya, Amur vadisi ve Kamçatka Doğu Asya'yı meydana getirmektedir.¹² Bu dört bölgenin tam merkezinde yer alan Orta Asya ise; bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ile Sin-Kiang, yani; Doğu Türkistan bölgesi, Afganistan'ın kuzey kesimleri, İran Horosan'ı Tibet ve bugünkü Moğolistan'ı, Sibirya'nın güneyini kapsayan bölgedir.¹³

Orta Asya, deniz etkisine kapalı ve deniz seviyesinden yüksekte olduğu için şiddetli karasal iklimin etki alanı içine girmiş ve karasal iklim; yazların aşırı sıcak, kışların aşırı soğuk geçmesine neden olmuştur.

Moğolistan ise, 1500-1800 metre yüksekliğinde dağlık bir ovadır.¹⁴ Kışlar uzun olup, Haziranda başlayan ve Ağustosta biten yaz mevsimi, iki ay gibi bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bölgenin denizden uzak olması ve kuzeybatıda hüküm süren yüksek basıncın etki alanı içinde kalması, sert karasal bir iklimin meydana gelmesine sebep olmuştur. Şiddetli karasal iklimin yaşandığı bölgede, nehirler ve göller 1,2 metreye varan buz tabakalarıyla örtülmüştür ve ayrıca, bundan nasibini alan toprak da aynı şekilde donarak zor bir yaşam alanı haline gelmiştir. Yaz mevsiminde buzların erimesi haliyle, sel baskınlarını da beraberinde getirmiş; şiddetli esen rüzgâr da insanlara, kötü ruhların zincirlerden kurtulması hissini vermiştir.¹⁵

Bozkırlar:

Orta Asya denilince bozkırlar akla gelmektedir ve bozkırlar; Orta Asya'nın kuzey kesimlerinden başlayarak Kuzey Sibirya ormanlarına ve Hazar Denizi'nin kuzeybatısından Kınan Dağlarına kadar devam etmektedir. Orta Asya'nın üçte ikisini kapsayan bozkırlar,¹⁶ tarıma elverişli olmayıp hayvancılığa daha uygundur ve işte bu sebepten bu topraklar; atlı-göçebe kültürü, yani; tarihe "Bozkır Kültürü" adıyla geçmiş

¹² LİGETİ, L., *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev: Sadrettin Karatay), Ankara, 1998, s.12

¹³ ROUX, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev: Lale Arslan Özcan), Kabala Yayıncılık, İstanbul 2014, s.22

¹⁴ J. P ROUX, *a.g.e.*, s.23

¹⁵ J. P. ROUX, *a.g.e.*, s.23

¹⁶ ROUX, Jean Paul, *a.g.e.*, s.23

olan bir yaşam tarzını ortaya çıkarmıştır. Rusça’da, ot veya çimen anlamına gelen istep adı da bu coğrafyadan gelmektedir. Bozkırların güney kesimlerinde ise çöl kuşağı bulunmaktadır.

Çöller:

Orta Asya genel olarak, bozkır ve çöllerden oluşmaktadır. Çöl kuşağı; Hazar Denizin’den başlayarak Moğolistan’daki Gobi ve Ordos Çöllerinin doğu sınırlarına kadar uzanmaktadır.¹⁷ Rene Grousset bu çöller, bozkırları kemiren kanserli hücreler olarak tarif etmiştir.¹⁸

Dünyanın en büyük çöllerinden biri olan ve Moğolistan’ın güneydoğusunda yer alan Gobi Çölü’nün yükseltisi fazla olup, yaz ve kış arasındaki sıcaklık farkı oldukça fazladır. Kış sıcaklıkları -40 derecelere inecek kadar düşük ve yaz sıcaklığıysa 45 dereceyi bulmaktadır.

Soğuk bir çöl olan ve Moğol dilinde “susuz yer”¹⁹ anlamına gelen Gobi Çöl’ü, çakıl ve taşlardan oluşmuş, küçük tepeciklerle birbirinden ayrılan düzlük ve yaylalardan meydana gelmiştir.

Kuzeyde Altay Dağları, batıda Tanrı ve Altın Dağlarıyla çevrili olan Gobi Çöl’ü, güneye indikçe, Çin Seddi’nin kuzeyindeki Ordos Çölüyle birleşmektedir. Bu çöl, çöküntü alanlar dışında bitki örtüsünden mahrum kum ve tepeler yığınıdır.²⁰

Orta Asya’nın önemli çöllerinden bir diğeri, Tarım Havzası’nda bulunan Taklamakan Çölü’dür. Bu çöl, nemli hava kütesinin dağ engeline takılması sebebiyle Gobi’den bile daha kuraktır ve dünyanın en kurak bölgeleri arasında yer almaktadır. Taklamakan Çöl’ü Gobi kadar büyük olmadığı için insanların önünde büyük bir engel oluşturmamış ve etrafındaki vahalar da, buranın önemini artırmıştır.

Bunların dışında, Aral Gölü’nün doğu ve güney kesimlerinde Kara-kum ve Kızıl-kum Çöller’i uzanmakta ve ileride anlatacağım gibi, Cengiz Han’ın yüzünü döndüğü ve kum yığınları arasında bölgenin adeta can damarı olan Harizm’in değeri de ortaya çıkmaktadır.

¹⁷Robert N. TAAFFE, *Coğrafi Ortam, Erken İç Asya Tarihi*,(Çev: Mete Tunçay, Editör: Denis Sinor) s.55

¹⁸ R.,GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.18

¹⁹ *Meydan Larousse*,c.6,s.180

²⁰ R. N. TAAFE, *a.g.e.*, s.58

Dağlar:

Orta Asya; kuzeybatı da Altay ve Tanrı Dağları, güneyde dünyanın en büyük sıradağları Himalayalar olmak üzere, yaşları birbirinden farklı bu iki dağ silsilesinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Türkistan ve Moğolistan'ı ihâta eden bu dağlar Grousset'in deyiimiyle: "buraları, çevredeki ovaların üstünde asılı gibi bırakmıştır."²¹

Orta Asya, etrafını kuşatan dağların denizlere paralel uzanması neticesinde deniz etgisinden mahrum kalmış ve dolayısıyla bu durum, bölgenin kuraklaşmasına neden olmuştur.

Kuzedoğu da Altay Dağları ve kuzeyinde ise Hanka ve Sayan Dağları uzanmaktadır. Altay Dağları Moğolistan'ın batısına kadar girmektedir.²² Tengri ya da Gökdağ olarak adlandırılan Tanrı Dağları ise Altay Dağlarının hemen hemen paralelinde uzanmakta ve bu dağa Çinci Tien-şan denilmektedir.²³

Moğolistan'ın doğusunda Büyük Kingan ve Jehol Dağları bulunmakta ve bu dağlar; Kuzey Çin ovası'na kuzeyden, Mançurya Bozkırı'na ise güneyden ulaşımı zorlaştırmıştır.

Ayrıca, Moğollar açısından kutsal sayılan ve adeta Cengiz Hanla özdeşleşmiş olan Burkan Kaldun Dağı Kentei'de bulunmakta ve Onon Nehriyle birlikte anılmaktadır. Burkan Kaldun adının manasıyla ilgili farklı yorumlar yapılmakla birlikte Roux bu adın, "*Gri renkli efendi*" anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁴ Bu dağ, Moğolların atalarının doğum yeri olarak görülmüş ve bu yüzden Moğollar için kutsal kabul edilmiştir. Burkan Kaldun'a atfedilen bu kutsiyetin temelinde, Cengiz Han'ın yaşadığı bir olay yer almaktadır. Temuçin, Cengiz Han unvanını almadan önce, karısı Börte'yi kaçıran düşmanlarından bu dağa saklanarak kurtulmuş ve sonrasında ise Burkan Kaldun Dağı'na her zaman minnet duymuştur. Cengiz Han, bu minnet duygusunu: "Burkan Kaldun... Sayesinde kaçabildim; Burkan Kaldun... Sayesinde korundum... Her sabah, Burkan Kaldun'a kurban keseceğim, her gün onu hatırlayacağım. Oğullarımın oğulları bunu böyle bile" sözleriyle dile getirmiştir.²⁵

²¹ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.17

²² Leon CAHUN, *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e Kadar Türkler ve Moğollar*, (Çev: Sabit İnan Kaya, Seç Yayınlar, İstanbul.2006,s.12

²³ L. CAHUN, *a.g.e.*, s.12

²⁴ J. P. ROUX, , *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*.(Çev: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1998, s.127

²⁵ ROUX, Jean, Paul, *a.g.e.*, s.127

Moğollar için kutsal kabul edilen ve Cengiz Han'ın ocağı olarak ta zikredilen Tarkan Dağ'ı Kerulen Nehri'nin sağ tarafında yer almakta ve yapılan araştırmalar, bir zamanlar, burada demir işlendiğini kanıtlamaktadır.²⁶

Göller ve Nehirler:

Sibirya'nın güneyinde bulunan ve “zengin göl”²⁷ anlamına geldiği söylenen Baykal Gölü, Asya'nın en büyük gölüdür. Baykal Gölü'nün çevresi Türk yerleşimine sahne olmuş fakat; X. yüzyıldan itibaren burası, Moğollar tarafından iskân edilmeye başlanmıştır. Selenga ve Orhun Nehirleri'ni Baykal Gölü'ne dökülmektedir.

Kentey'in güney kesimlerinden doğan ve Gobi Çölü'ne kadar giren Kerulen Nehri, “Moğollar tarafından kutsal kabul edilmiş ve onda, sıhhat veren bir güç olduğuna inanılmıştır.”²⁸

Onon ve Tula Nehirleri'de Moğollarla birlikte zikredilmektedir. 1206 kurultayı Onon Nehri kenarında toplanmış ve Temuçin'e Cengiz ünvanı, burada verilmiştir. Cengiz Han'ın ikinci baba olarak gördüğü Tuğrul Han'ın yurdu da Tulu Nehri'nin kenarı olarak verilmiştir.²⁹

Orta Asya'nın iki önemli nehri olan Seyhun ve Ceyhun Nehirleri'de Aral Gölü'ne dökülmektedir. Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan bölge tarihe, “nehirin öte tarafında bulunan bölge” anlamına gelen “Maveraünnehir” adıyla geçmiştir. Aral Gölü'nün güneyinde, Ceyhun Nehri'nin delta oluşturduğu verimli topraklara ise Harizm denilmektedir.

Ayrıca Orta Asya'da, Issık ve Balkaş Gölleri ve adını zikretmediğimiz irili ufaklı daha birçok nehir bulunmaktadır.

Tek başına bir ülkeyi sulayan³⁰ ve Asya'nın en uzun nehri olan “Yangtze”den sonra Sarı Irmak gelmektedir ve bu ırmak, Doğu Asya'da yer almaktadır.

Sınırlarımız dışına çıkarak Çin'de bulunan Sarı Irmak'tan kısaca bahsetmek istedim çünkü; Cengiz Han'ın 1213 yılında ele geçirdiği ve Kuzey Çin'in merkezi olan Hanbalık, yani; Pekin, Sarı Irmak kenarında bulunmaktadır.³¹

²⁶ L. CAHUN, *a.g.e.*, s.22-23

²⁷ Meydan Larousse, c.3, s.40

²⁸ L. CAHUN, *a.g.e.*, s.21

²⁹ Moğolların Gizli Tarihçesi (çev: Mehmet Levent Kaya), Kabala Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.49.

³⁰ Ramazan ÖZEY, *Asya Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2012, s.30.

³¹ Muhammed Et- Tanci, *İbni Batuta Seyahatnamesi* (Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik), c.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s.30.

Yangtze'den sonra Çin'in ikinci büyük nehri olan Sarı Irmak; İbni Batuta Seyahatnamesin'de Ab-ı Hayat "Hayat Suyu"³² adıyla geçmektedir ve bu da nehrin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca, nehir "sarı" adını; İç Moğolistan'dan gelen lös tabakasının oluşturduğu sarı renkten almıştır.

Tarım ve Turfan Havzaları:

Büyük çoğunluğunu; dağlar, bozkırlar ve çöllerin oluşturduğu Orta Asya'da iki önemli havza, yani; Tarım ve Turfan Havzaları bulunmaktadır. Bu iki havzanın bulunduğu alana Çin Türkistan'ı (Sin-kiang) da denilir.³³

Çin Türkistan'ı, birbirinden farklı kısımlardan oluşmaktadır. Kuzeyde Cungarya Bozkır, güneyde Tarım Havzası ve orta kesimlerde Taklamakan Çöl'ü bulunmaktadır. Bu çöl; güneyde Altın ve kuzeyde Tanrı Dağları tarafından kuşatılmıştır. Tarım Havzası'nın kuzeybatısında ise; yükseltisi deniz seviyesinin altında olan "Turfan Çukuru" yer almaktadır.³⁴ Çin Türkistanı'nda aynen Moğolistan gibi oldukça, kurak bir iklime sahiptir.

Tarım ve Turfan Havzaları; hem tarıma elverişli topraklarıyla, hem de doğu batı arasında uzanan ticaret yolları üzerinde bulunmaları sebebiyle, ziraat ve ticaret açısından önemli yerlerdir.

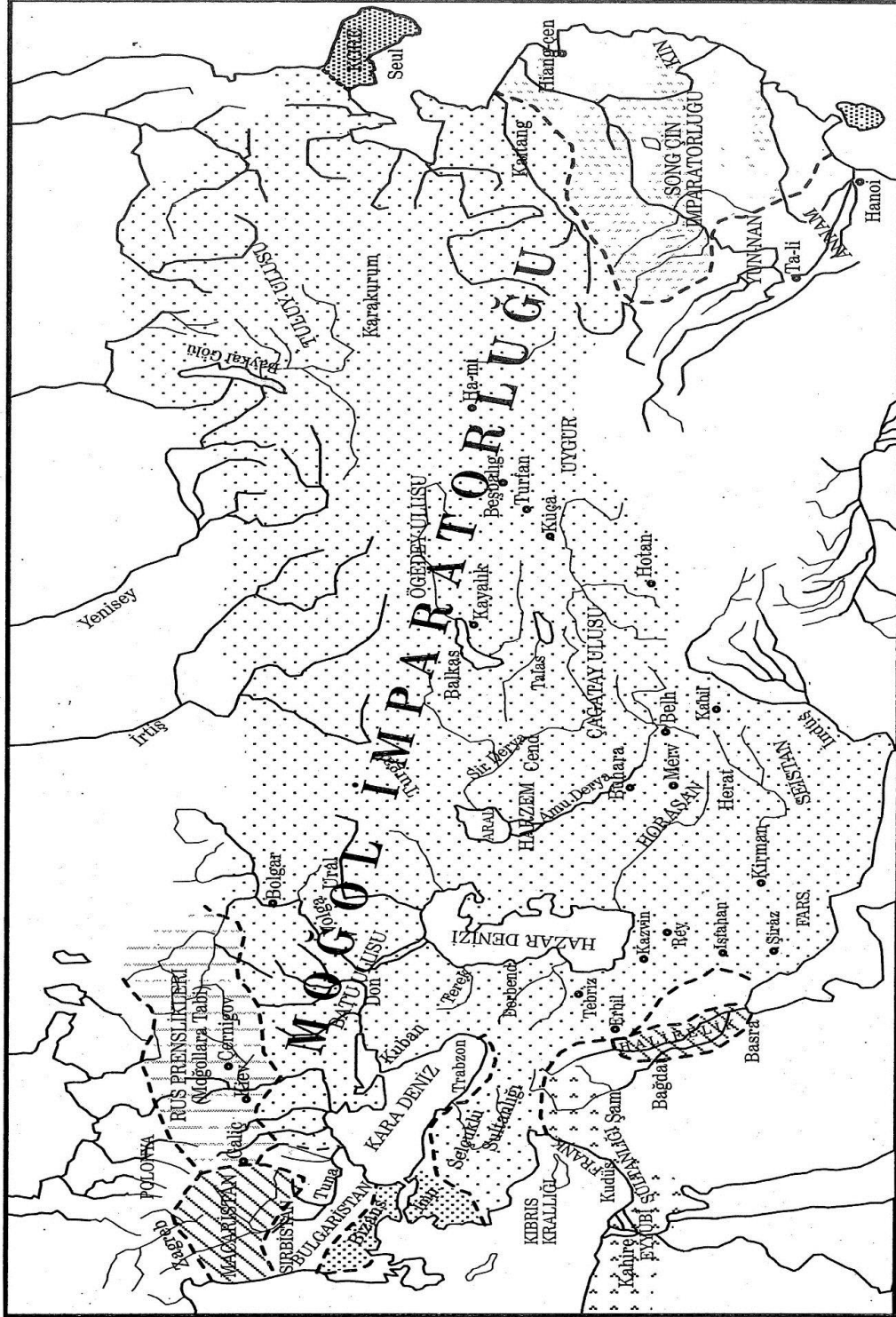
Görüldüğü gibi, Orta Asya'nın büyük çoğunluğu bozkırlardan meydana gelmiş ve bozkırlar da, Türk ve Moğol tarihine sahne olmuştur. Yani; Orta Asya demek, Türk ve Moğol tarihi demektir. Bu haşın toprakların bağrından, adını tarihe büyük harflerle yazdıran Mete Han ve Cengiz Han gibi üstün şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bu üstün şahsiyetler sadece Türk ve Moğol tarihine değil, aynı zamanda, Avrupa tarihine de damgasını vurmuştur.

Orta Asya coğrafyası hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştım. Çünkü coğrafya ile tarih bir bütündür ve tarihi olayları anlayabilmek için önce, tarihi olayın geçtiği coğrafyayı tanımak gerekir. İnsan yaşamı üzerinde etkili olan coğrafya, tarih biliminin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu sebepten, tarih içerisinde önemli bir yere sahiptir.

³² M. Et- Tanci, *a.g.e.*, c.II, s.460.

³³ ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, s.24.

³⁴ R. N. TAAFFE, *a.g.e.*, s.38

Şekil 1. 1230-1255 arası Moğol İmparatorluğu (Grousset,Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.313)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞU ASYA'DAN ANADOLU VE AVRUPA'YA

Doğu Asya'dan Anadolu ve Avrupa'ya adlı başlık altında; Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıktığı dönemin Asya, Anadolu ve Avrupası hakkında kısaca bilgi verdim. Tarihi olayların meydana gelmesinde birden çok neden vardır ve bu nedenler, bir zincirin halkası gibi iç içe geçmiştir; birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. Cengiz Han'ın emsali görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk vücûda getirmesinde ve cihan fatihi olarak zikredilmesinde, yaşanan dönemin şartları da önemli bir etken olmuştur.

1.1. Asya'nın Durumu

Tarihi olayları meydana getiren ve tarihe damgasını vurmuş şahsiyetleri ortaya çıkaran birden çok neden vardır. Coğrafyanın ve tabiat şartlarının, insan karakteri üzerindeki etkisi tartışılmayacak kadar büyük olmakla birlikte, aynı coğrafyada yaşayan binlerce insandan sadece bir kişi öne çıkabilmiştir. Yaşanılan dönemin şartları, bir şahsiyetin öne çıkmasına zemin hazırlarken, bu şartları görebilme ve doğru adımı atabilme kabiliyeti, o kişinin karakteriyle ilgilidir.

Şöyle ki; Malazgirt Savaşı'yla birlikte Anadolu'nun kapısı Türkler'e sonuna kadar açılmıştır. Sonuna kadar dedim, çünkü Türkler bu cezbedici topraklara küçük gruplar halinde de olsa zaten daha önceden gelmişlerdir. Türklerin Anadolu'ya sel gibi akmasını sağlayan gelişme ise Malazgirt zaferi olmuştur. Öncesinde bu topraklarda Türklerin bulunması bu tarihi olaya zemin hazırlamış ve Bizans'ın yönetiminden memnun olmayan, koyduğu ağır vergilerden usanan, uyguladığı dini baskı neticesinde yönetime düşman olan halkın da, Türk hâkimiyetini kabul etmesini kolaylaştırmıştır. Bizans ordusundaki Türk unsurların, soydaşlarının yanına geçmesi onlara güç kazandırmış ve güçlü bir komutan olan Alparslan'ın Türklerden müteşekkil sağlam bir ordu kurması, Malazgirt Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında bir basamak olmuştur. İşte bu şartlar altında Türkler, uzun süren savaşımlardan sonra harap olmuş bu toprakları nakış nakış işleyerek Türk yurdu, Türk'ün vatani yapmışlardır.

Avrupa açısından düşünülürse; Hümanizma'nın ortaya çıkmasında, kilisenin insan yaşamı üzerindeki tahakkümü etkili olmuştur. Artık, merkeze din değil de insan

konulmuştur. Hümanist insan tabiri buradan gelmekle birlikte aslında doğru bir tabir değildir. Çünkü Hümanizma, kilisenin dini baskısı ve insan irâdesini yok sayması sonucunda dine karşı oluşan bir tepkidir. Hümanizmayla birlikte, insan ve insanın özgürlüğü her şeyin üstüne çıkmıştır. Ya da, Asya Hunları'nın batıya doğru ilerlemesi yani; Kavimler Göçü, birçok Germen kavmin Avrupa'ya girmesine neden olmuş ve merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak Feodalizm ortaya çıkmıştır ve insanlar, bu kargaşa ortamında, senyörlerin gölgesi altında şatolara sığınmışlardır. Örneklerde görüldüğü gibi tarihi olaylar tek başına meydana gelmemekte ve tarihi olayların oluşmasına neden olan olaylar dizisi bulunmaktadır.

840'ta, Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılması, Orta Asya'da bir otorite boşluğuna neden olmuş ve 9.yüzyıldan 13.yüzyıla kadar Orta Asya'nın kaderine, irili ufaklı devletçikler ve kabileler yön vermiştir. Bu durum sadece Orta Asya için de geçerli değildir. Doğu Asya ve Doğu Avrupa'da da güçlü bir merkezi otoritenin olmaması Cengiz Han'ın bu tarihi fırsatı değerlendirmesine ve Çin'den Şark-ı Avrupa'ya uzanan ve tarihte, ikinci bir örneği bulunmayan büyüklükte bir devlet vücûda getirmesine neden olmuştur. Yani; dönemin şartları Cengiz Han'ın zekâsıyla bütünleşince kaçınılmaz bir son yaşanmıştır.

Maveraünnehir bölgesinde; kendilerini Selçuklu'nun mirasçısı olarak gören ve bölgedeki en güçlü devlet diyebileceğimiz Harzemşahlar Devleti bulunmaktaydı. Alaaddin Tekiş'in ölümünden sonra yerine geçen Alaaddin Muhammed döneminde devletin sınırları; batıda Irak, doğuda Hindistan, kuzeyde Aral Göl'ü ve Hazar Denizi, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı.³⁵

Harzemşahlar Devleti, her ne kadar gücünün zirvesinde görünse de aslında, rayına oturmamış bir devlet istikrarına sahiptir.

Bağdat'ta; artık can çekişmekte olan Abbasiler Devlet'i vardı. Abbasi İhtilali'nin başarıya ulaşması neticesinde M.750 tarihinde kurulan Abbasiler Devleti'nde, güçlü halifeler dönemi kapanmış ve 12-13. yüzyıllarda bu devlet yıkılma sürecine girmişti. Hem güçlü halifelerin olmaması, hem de Irak Selçuklularını ortadan kaldırarak kendilerine komşu olan Harzemşahlar Devleti'nin saldırıları, Abbasiler Devleti'nin yıpranmasına neden olmuştu.

³⁵ Adem APAK, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (4), Abbasiler Dönemi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s.479

Selahaddin Eyyubi tarafından Fatımi hâkimiyetine son verilerek Mısır'da kurulan ve 1187 Hittin Savaşı ile Haçlılar'dan Kudüs'ü alarak Avrupa'da büyük bir yankı uyandıran Eyyubiler Devleti...

Anadolu'da; Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı ve Selçuklu hanedanının en uzun ömürlüsü olan Anadolu Selçuklu Devleti...

Çin'in kuzeyinden batıya doğru yönelerek Uygurlar'ın eski merkezi Balasagun'da devletlerini kuran ve Maverâünnehir bölgesine hâkim olan Karahitaylar vardı. Türk-İslam kaynakları; Kuzey Çin'deki Liao İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra buraya gelen Kitanlar'ı, Çin'deki Liao İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için onlara, Karahitay adını vermişlerdir.³⁶ 1211 tarihinde Karahitay toprakları, Alaaddin Muhammed ile Karahitay hükümdarının damadı Güçlüg arasında paylaşılmış ve böylece, Maverâünnehir topraklarında Harzemşahlar hâkimiyet kurmuştur. Kırgızlar, Karluklar ve Uygurlar da bu devletin vassalı haline gelmiştir.

Hindistan'da; bir Kıpçak Türkü olan ve Kutbettin Aybek tarafından kurulan Delhi Sultanlığı bulunmaktaydı. 1526'larda ise bu coğrafyada, Delhi Sultanlığı'ndan sonra Babür İmparatorluğu kurulmuştur.

Afganistan'a Gurlular'ın hâkim olması sonucunda Gazneliler yurtlarından olmuş ve Pencap bölgesine yerleşen Gaznelilere 1186'larda son verilmiştir.

Haritada da (şekil 2) görüldüğü gibi Moğolistan ve çevresinde, birbirleriyle mücadele halinde olan birçok Türk-Moğol kavmi yaşamaktaydı. İrtiş ile Orhun arasında Naymanlar; Naymanlar'ın kuzeyinde Kırgızlar; Kırgızlar'ın kuzeydoğusu, Baykal Gölü'nün batısında Oyratlar; Ötüken'de Keraitler; Keraitler'in kuzeyinde Merkitler; Merkitler'in kuzeyinde, Baykal Gölü'nün doğusunda Tayiçi'utlar; Onon ve Kerulen Nehirleri arasında Moğollar; Kerulen Nehri'nin güney kesiminde Tatarlar³⁷ Onon Irmağı kenarında ve Karakurum etrafında Celayirliler bulunmaktaydı.³⁸

Naymanlar ve Keraitler bir Moğol kavmi olmakla birlikte, onların Türk olabileceği üzerinde durulmuştur. Moğolca sekiz anlamına gelen Nayman ve Keraitlerin hükümdar isimleri Türkçe'dir ve Naymanlar'da, bu isim dışında başka Moğolca kelimeye rastlanmamıştır.³⁹ Rene Grousset ise; Naymanların Moğollaşmış Türkler

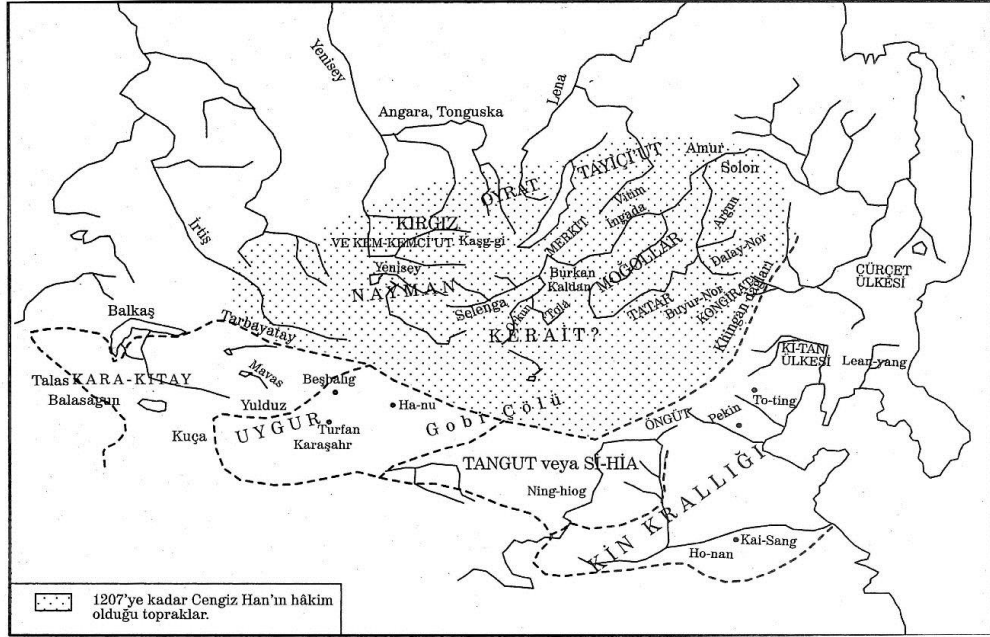
³⁶ Ahmet TAŞAĞIL, "Karahitaylar," *DİA*, C-24, s-416.

³⁷ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s-196. s-220-221.

³⁸ Sebahattin. AĞALDAĞ, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.8, s.26.

³⁹ Zeki Velidi TOGAN, *Cengiz Han* (1155-1227), (1969,70 Kış Söğestresi), s.29-30.

olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bu iki Moğol kavmi Hristiyan olup, Avrupa tarafından Orta Asya’da, Hristiyanlığın yayılmasında maşa olarak kullanılmıştır.

Şekil 2. Moğolistan'ın Cengiz Han tarafından birleştirilmesi (Grousset, Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.251)

Cengiz Han'ın babasını ve dedesini öldüren Tatarlar, Çinliler tarafından medeniyet seviyelerine göre; Ak Tatarlar, Kara Tatarlar ve Yabani Tatarlar gibi isimlerle anılmıştır ve yine, Çinliler'e göre Cengiz Han, Kara Tatarlar'a mensuptur.⁴¹ Tatarlar; Cengiz Han, Kerait Reisi Tuğrul Han ve Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'nun ortak düşmanıydı. Bu sebepten, Cengiz Han ve Tuğrul Han tarafından Tatarlar mağlup edilince Çinliler; Tuğrul Han'a “Wang”⁴², Cengiz Han'a “Cavut Çuru”⁴³ gibi ünvanlar vermiştir.

Karadeniz'in kuzeyin'de ve Kafkaslar'da da aynı durum geçerliydi ve güçlü bir otorite söz konusu değildi. Çok hareketli bir yer olan bölgenin en güçlü devleti Hazar Devleti'di. Hazar Devleti'nin 1030 yılında tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte, bu devletin hâkim olduğu topraklara, Kıpçaklar (Kumanlar) yerleşmiştir ve Karadeniz'in kuzeyi, Deşt-i Kıpçak bölgesi olarak da geçmektedir. Volga Nehri'nin orta havzasında;

⁴⁰ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.218.

⁴¹ S.AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.267

⁴² Kral anlamına gelmektedir. R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.220

⁴³ Yabguların özü anlamına gelmektedir. Z. V. Togan, *Cengiz Han*, s.30

ilk bağımsız Türk-İslam devleti olarak da bilinen İdil (Volga) Bulgar Devleti yer almaktaydı.⁴⁴ Daha sonradan, Moğol İmparatorluğu'nun ilk uzantısı olan Altın Orda'nın burada tesis edilmesiyle İdil Bulgarları, bu devletin hâkimiyeti altına girecektir. Bunların dışında, Rusların yaşadığı topraklarda knezlikler, yani devletçikler ve Kafkaslar'da da, Ermeni ve Gürcüler bulunmaktaydı.

Güney Çin'de; 960'larda kurulan Milli Song, Kuzey Çin'de; Liao İmparatorluğu'nun yerini alan ve Çinliler tarafından Kin denilen Cürcetler⁴⁵ ve Tunguzlar, kuzeybatıda; Tangut Krallığı ve Tarım'ın kuzeydoğusunda Budist Uygurlar bulunmaktaydı.⁴⁶

Ana hatlarıyla Asya'nın manzarası bu şekilde olmakla birlikte, bu durum Cengiz Han için büyük bir fırsattı. Çünkü tek elden bir yönetim, güçlü bir devletin hâkimiyeti söz konusu değildi. Cengiz Han'ın karşısında durabilecek en güçlü devlet Harzemşahlar Devleti olmakla birlikte, aslında bu devletin gücü de biraz görüntüden ibaretti.

Cengiz Han, birbirleriyle üstünlük mücadelesi içinde olan devletçikleri ve kabileleri tek tek birleştirmiş ve bu irili ufaklı devletçikler ve kabileler Cengiz Han'ın yönetiminde biraraya gelerek, büyük bir imparatorluğun kurulmasına zemin hazırlamıştır.

1.2. Avrupa'nın Durumu

Devletlerin bilim ve sanat alanında ilerleyebilmesi için, ortamın ve şartların uygun olması gerekir. Uygun ortam ve olanaklar sağlandığı sürece; bilim, sanat, ticaret ve dolayısıyla devlet gelişebilir. Bunun için; hem toplum içinde, hem de devletin gözünde insanın bir kıymeti olabilmelidir. Eğer devlet; insanların yaşam kalitelerini ve toplum içindeki itibarlarını artırabilirse, insanların bilim ve insanlık adına yaptıkları güzel şeylerin destekleyicisi, öncüsü ve en önemlisi teşfik edicisi olabilirse devletin kalkınıp ilerlemesi daha kolaylaşır.

Selçuklu'nun Avrupa'dan iki üç adım ileride olmasının nedeni budur. Avrupa karanlık çağını yaşarken, skolâstik düşünce içinde boğulurken İslam dünyası, bilim ve kültür alanında zirve yapmıştır. Çünkü; Selçuklu Devleti, bilim adamlarına her zaman sahip çıkmış ve cüz'i iradenin engelleyicisi değil destekleyicisi olmuştur.

⁴⁴ Nesimi YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s.111

⁴⁵ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.165.

⁴⁶ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.266.

Aynı şey Abbasiler içinde geçerlidir. Abbasilerin her alanda, Emeviler'den daha ileride olmasının nedeni, Emeviler'e göre daha esnek bir politika izlemesinden kaynaklanır. Emeviler daha katı bir politika uygularken, Abbasiler ticarete ve bilime daha önem vermişlerdir. Halifeler, bilim adamlarının çalışmaları için bütçe ayırmış ve tercüme faaliyetleri devlet politikası haline gelmiştir. Halife Mansur döneminde kurulan Bağdat, dönemin cazibe merkezi olmuştur.⁴⁷

İşte, İslam dünyası Altın Çağını yaşarken Avrupa, skolâstik düşüncenin esiri olmuş; insan hayatı, devlet yapısı, kısaca her şey Hristiyanlık üzerinde şekillenmiş ve cüz'i irade tamamen yok sayılmıştır.

11.yüzyılda başlayan, kutsal yerleri ele geçirme, doğunun zenginliğinden faydalanabilme ve Türkleri Anadolu'dan atma girişimleri, yani; din ile meşrulaştırılmış, ama siyasi ve ekonomik amaçlı Haçlı Seferleri devam etmekteydi. Bu Haçlı saldırıları günümüze kadar süre gelmektedir ve yakın tarihte bunun en son örneği Çanakkale Savaşı'dır. XIII. yy. boyunca devam eden Haçlı Seferleri bir sonuç vermemiş sadece, üst üste alınan yenilgiler Papa'nın saygınlık kaybetmesine neden olmuştur.

Haçlı Seferleriyle ümide kapılan Bizans, IV. Haçlı Seferiyle birlikte İstanbul'u kaybetmiş ve İstanbul'da, 1204'ten 1261'e kadar sürecek olan Latin İmparatorluğu kurulmuştur. Dolayısıyla, Haçlılar'dan en büyük darbeyi Bizans yemiştir.⁴⁸

Katolik inancına göre; Papa, Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili Sen Piyer'in temsilcisiydi.⁴⁹ Bu inanç, Ortaçağ Avrupası'nın düşünce yapısına da yön vermiştir. Papa'nın söylediği her söz, yaptığı her şey istisnasız doğrudur. Onun söylediğinden başka söz kabul edilemezdi. Krallar, Papa'nın dini gücünden faydalanarak otoritelerini meşrulaştırırken; Papa; da, siyasi gücü arkasına alarak zenginleşmenin yolunu bulmuştur.

Hristiyanlık devlet politikası haline gelmiş ve bu politika içinde hür iradeye yer yoktu. Avrupa, Hristiyanlığa gömüldükçe, Hristiyanlığı kendisine ilke edindikçe, bilim alanında da gerilemiştir. Çünkü bilim, tutucu Hristiyanlara ters düşmekteydi. Bazı tarihçilere göre Roma medeniyeti, göçebe istilalarından ziyade, Hristiyanlığın getirdiği fikir ve düşüncelerin etgisiyle çözülüp parçalanmaya uğramıştır.⁵⁰

⁴⁷ A. APAK, *a.g.e.*, s.93-100.

⁴⁸ Charles SEIGNOBOS, *Avrupa Devletlerinin mukayeseli Tarihi* (Çev; Samih Tiryakioglu), İstanbul, 1960, s.125.

⁴⁹ Mehmet YILMAZ *Avrupa Tarihi Ders Notları*, s.136.

⁵⁰ Muammer GÜL, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2010, s.60-31.

Siyasi açıdan Avrupa iç açıcı değildi. Üstün olma mücadelesi ve toprak kazanma hırsı Avrupa'ya hâkimdi. Çıkarların değişmesi neticesinde taraflar ve ittifaklar da sürekli olarak değişmekteydi.

Ayrıca, 12.yüzyılda, Müslümanların elinde bulunan Sicilya, kuzey kavmi olan Normanlar'ın eline geçmiştir.⁵¹

Avrupa açısından XIII. yüzyılda en önemli olaylardan biri İngiltere'de yaşanmıştır. İngiltere kralı Richard'ın ölümüyle kral olan Topraksız John, "Büyük Hürriyet Fermanı" anlamına gelen "Magna Carta" yı imzalamak zorunda kalmış ve böylece, görevini kötüye kullanan kralın yetkilerine el koyularak İngiltere'de demokrasi adına büyük bir adım atılmıştır.⁵² Fakat Avrupa'yı etkileyen en önemli olay, Doğu Avrupa'nın Moğollar tarafından işgali olmuştur.

Şöyle ki; Otrar Hadisesi'nden sonra batıya hareket eden Cengiz Han, 1222 tarihinde, çok güvendiği iki komutanı Cebe Noyan ile Subitay Noyan'ı Kafkaslar ve Kıpçak bölgesine göndermiştir.⁵³

Cengiz Han, bir Moğol geleneği olarak kendisi hayattayken, ülkesini oğulları arasında paylaştırmış ve en büyük oğlu Cuci'ye; İdil Nehri'nin doğu tarafı ve "Moğol atlarının basabileceği her yer" verilmiştir.⁵⁴ Moğol tehlikesi karşısında Kıpçaklar Ruslar'dan yardım istemiş ve Kıpçak-Rus ittifakı, Kalka Muharebesi'nde hezimete uğramıştır. Doğu Deşt-i Kıpçak bölgesinin yönetimini Cuci Han'a veren Cengiz Han, burada büyük Orda'nın kurulmasını istemiştir.⁵⁵ Altın Orda'nın temelleri Cuci Han tarafından atılmış, fakat devletin asıl kurucusu Batu Han olarak görülmüştür.

Moğolların Doğu Avrupa'ya nasıl yerleştiklerinden kısaca bahsettik, fakat; önemli olan, Moğolların buradaki varlığı ve adı bile Avrupa'yı titretmeye yetmiştir ve XVIII. yüzyıllara kadar Avrupa'daki Moğol düşüncesi hiç değişmemiştir. Batı'nın gözünde atlı göçebeler yamyam olarak görülmüş ve insan değil, canavar olarak tasvir edilmiştir.⁵⁶ Hatta Avrupa daha ileriye giderek Moğolları, Deccal'in habercisi ve şeytan

⁵¹ Charles SEIGNOBOS, *Avrupa devletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul, 1960, s.122.

⁵² C. SEIGNOBOS, *a.g.e.*, s.125-126.

⁵³ İlyas KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 200, s.18; Mustafa Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", *Türkler*, c.8, s.397.

⁵⁴ İ. KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.18.

⁵⁵ İ. KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.19.

⁵⁶ Matthias HEIDUK, "Orta Çağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakış" (Çev. Aydan Bahadır), *Türkler*, c.8, s.326.

olarak görmüşler ve bu yüzden; Yunanca’da, “cehennem” anlamına gelen “tartarus” tan yola çıkarak onlara, “Tatar” ya da “Tartares” demişlerdir.⁵⁷

Sonuç olarak, Reform ve Rönesans’tan önce Orta Çağ Avrupası’na “skolâstik” düşünce damgasını vurmuştur. Papa, Hristiyanlığı kullanarak insanların iradesine zincir vurmuş ve bu baskı, Hümanizma’nın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Hümanizma Avrupa için bir dönüm noktası olmuş ve her şey Hümanizma üzerinde şekillenmiştir.

Hümanizma; sanatta Rönesans, dinde Reform, yönetimde meşruti monarşi, ekonomi de ferdiyetçilik, bilimde Pozitivizm’in ortaya⁵⁸ çıkmasına neden olmuş, yani; Hümanizmanın etkisi, insan hayatına her alanda yansımıştır.

XV. yüzyıla gelindiğinde insanlar:

Özgür iradeleriyle, arzu ve istekleri doğrultusunda sanat yapabilecek

Katolik Kilisesi’nin itikat ve nizamında reform yapabilecek

Temsilciler aracılığıyla kendi kendini yönetebilecek

Hür iradesiyle kendi ekonomisini kurabilecek

Papa’nın öğretileri dışında, temelinde, akıl ve mantığın yer aldığı bir bilime sahip olabilecek noktaya gelmişti.

Sadece, Hristiyanlık ve Hristiyanlık öğretilerini topluma kanalize eden, insana ve insan düşüncesine değer vermeyerek akla, dolayısıyla insan hayatına hükmeden bir Avrupa’nın karanlıkta kalması gayet normaldir.

İşte böylesine büyük bir karanlık içerisinde kalan, skolâstik düşüncenin tasallutu altında bir adım ilerisini göremeyen Avrupa; Doğu’dan aldıklarıyla, Antik Yunan eserlerinin bir sentezini yaparak kendi özüne dönmüş ve içinde bulunduğu karanlığı aydınlığa çevirmiştir.

1.3. Anadolu’nun Durumu

Türk Tarihi, dünyadaki bütün milletlerin tarihinden ayrı bir yere sahiptir ve onlardaki cesaret duygusu “at” ve “demir” ile bütünleşince Türklere diğer milletlerden ayrı bir özellik kazandırmış ve tarihe, kahraman bir millet olarak geçmiştir. Bunun için bir Türk tüm dünyaya bedeldir denmiş, bunun için bir Türk esaret altında yaşamayı ölmekle eşdeğer görmüştür. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk Türkleri şöyle tarif etmiştir:

⁵⁷ Geoff WATSON, “1200-1800 Yılları Arasında Batı’daki Orta Asya İmajı”. [Çev: Vildan Şişman], *Türkler*, c.8, s.335.

⁵⁸ Mustafa ÖZTÜRK, *Tarih Felsefesi*, Ankara, 2010, s.268.

“Bu memleket, dünyanın beklemediği, asla ümit etmediği bir müstesna mevcudiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne en aşağı, 7.000 senelik bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgârlarıyla sallandı; beşiğin içindeki çocuk, tabiatın yağmurlarıyla yıkandı, o çocuk tabiatın şimşeklerinden, yıldırımlarından, kasırgalarından evvela korkar gibi oldu; sonra onlara alıştı, onları tabiatın babası tanıdı, onların oğlu oldu. Bir gün o tabiat çocuğu, tabiat oldu; şimşek, yıldırım, güneş oldu; TÜRK oldu. TÜRK BUDUR; YILDIRIMDIR, KASIRGADIR, DÜNYAYI AYDINLATAN GÜNEŞTİR.”⁵⁹

Mustafa Kemal Atatürk’ün ifade ettiği gibi; şimşek, kasırga olan, dünyayı aydınlatan Güneş olan Türklerin sahip oldukları ruhi özellikleri vatan kurma sevdasıyla birleşerek Malazgirt’te doruğa ulaşmış ve Türkler Anadolu’ya, büyük gruplar halinde göç etmişlerdir. Diyar-ı Rum olarak bilinen bu toprakları Türk yurdu yaparak İslamiyet’in her tarafa yayılmasını sağlamışlardır.

Türk-İslam ve Avrupa Tarih’i açısından bir dönüm noktası olan ve Anadolu’da, Türk Tarihi’nin başlamasına zemin hazırlayan Malazgirt Savaşı, Avrupa’da da Türkler’e karşı, yeni ittifakların oluşmasına neden olmuştur.

Malazgirt Savaşıyla birlikte Anadolu’ya Türk-İslam mührünü vuran Türkler, Bizans’ın bu toprakları geri alma ümidine karşı, 1176 Miryâkefelon Savaşıyla son noktayı koymuş ve Anadolu kesin olarak Türk yurdu olmuştur.⁶⁰ Miryâkefelon Savaşı, Malazgirt’ten sonra kazanılan en büyük zaferdir, yani; zaferin zaferidir.

Aşk, sevginin geldiği en son noktadır ve Türklerdeki vatan sevgisi de aşk boyutuna ulaşmıştır. Malazgirt’le vatan kuran; Miryakefelon’la bu toprakları, kesin olarak Türk yurdu yapan ve Çanakkale’de destan yazan bu milletteki vatan sevgisine başka hangi kelime bu kadar yakışabilirdi. Vatani için ölüme koşan bu milletin sevgisi, başka hangi kelimeyle ifade edilebilirdi.

Bu durum, Anadolu’nun Türk yurdu olmasını içine sindiremeyen Haçlıları harekete geçirmiş ve Papa önderliğinde başlayan Haçlı Seferleri; Anadolu’nun yıpranmasından ve kısa süreli Haçlı başarısından başka bir işe yaramamıştır. Çünkü Haçlılar Türkleri, Anadolu’dan söküp atamamıştır.

I. Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra yerine geçen I. Mesut döneminde II. Haçlı Sefer’i düzenlenmiş ve yenilgiye uğratan Haçlılar’dan parası olanlar Antalya’dan

⁵⁹ Tuncer GÜLENSOY, *M.Ö.4500-M.S. XIII. yüzyıllar Arasında Barbar Türkler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s.345.

⁶⁰ Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.292

Suriye'ye kaçarken, geride kalanlar, özellikle Rumlar tarafından çok perişan edilmiştir fakat; kendilerine, silah doğrulttukları Müslüman Türkler yine yardım etmiş ve bu davranış; 3.000 Haçlı askerinin, Müslüman olmasıyla sonuçlanmıştır.⁶¹

Ayrıca, I. Mesut döneminde Anadolu, Garp kaynaklarında “Turkia” olarak geçmeye başlamıştır.⁶²

I. Mesud'dan sonra başa geçen II. Kılıç Arslan döneminde, yukarıda bahsettiğim gibi Miryakefelon Savaş'ı gerçekleşmiştir. II. Kılıç Arslan başarılı yönetimi sayesinde, Sakarya'dan Fırat'a kadar olan bütün toprakları kendi hâkimiyeti altında toplamış ve ilk dönem beyliklerinden Mengücekoğulları'nı Selçuklulara bağlamış, Danişmentogulları'na da son vermiştir.⁶³

1187 Hıttin Savaşın'da, Selehaddin Eyyübi Haçlıları yenilgiye uğratmış ve Kudüs'ü Haçlılar'dan geri almıştır. Bunun üzerine III. Haçlı Sefer'i düzenlenmiş ve Haçlı ordusu Kudüs'e giderken kendilerine engel olmak isteyen Selçukluları yenilgiye uğratmış ve Konya'ya girerek burayı tahrip etmişlerdir.

II. Kılıç Arslan ölmeden önce topraklarını, 11 oğlu arasında paylaştırmış ve onun ölümünden sonra devam eden taht mücadelesine son noktayı II. Süleyman Şah koymuştur (1196). II. Süleyman şah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Konya'da yenilgiye uğratarak hükümdar olmuş, fakat; 1204'te ölünce, I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci kez devletin başına geçmiştir.

IV. Haçlı Seferiyle İstanbul'a Latinler hâkim olmuş ve Latinler 1204'ten 1261'e kadar sürecektir olan Latin İmparatorluğu'nun temellerini atarlarken,⁶⁴ Haçlılar'dan en büyük darbeyi yiyen Bizans olmuştur. İstanbul'u kaybeden Bizans, Anadolu'da iki devlet kurmuştur. Birincisi; Theodoros Laskaris'in İznik civarında kurduğu devlet, ikincisi; merkez Trabzon olmak üzere Karadeniz sahillerinde faaliyet gösteren ve Karadeniz bölgesi için bir tehdit unsuru oluşturan Komnenoslar Devleti'dir.⁶⁵

İstanbul'un Latinler tarafından işgali, Karadeniz'de Komnenoslar Devleti'nin faaliyet göstermesi, Akdeniz ve Karadeniz ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bundan dolayı; I. Gıyaseddin Keyhüsrev Laskaris ile bir antlaşma yaparak, Samsun için bir tehdit oluşturan Aleksios Komnenos'u yenilgiye uğratmış ve böylece, Karadeniz

⁶¹ O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.290-291; Nesimi YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s.283.

⁶² O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.291.

⁶³ O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.292; Beyliklerle ilgili daha geniş bilgi için bkz: Osman TURAN, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

⁶⁴ Charles SEIGNOBOS, *Avrupa Devletlerinin Mukayeseli Tarihi*, s.125.

⁶⁵ Erdoğan MERÇİL, “Türkiye Selçukluları,” *Türkler*, c.6, s.514; O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.294.

ticareti güvence altına alınmıştır. I. Gıyaseddin, 1207 tarihinde Antalya'yı ele geçirerek önemli bir ihracat ve ithalat limanına sahip olmuş ve ticareti geliştirmek amacıyla da, Venedik'le ilk defa ticaret antlaşması imzalamıştır.

1211-1220 tarihleri arasında hüküm süren I. İzzeddin Keykavus'da babasının izlediği siyaseti takip etmiş ve 1244'te Sinop'u ele geçirerek burayı, önemli bir ticaret limanı haline getirmiştir. İzzeddin Keykavus Sinop'u fethettiğinden dolayı; "Sultanü'l-galib" ünvanını almıştır.⁶⁶ Ayrıca; Kıbrıs Kralı ve Venedik'le bir antlaşma imzalayarak ticareti geliştirmek amacıyla önemli bir adım atmış ve Ermeni Kralı Leonu'da vergiye bağlayarak Selçuklu hâkimiyetine girmesini sağlamıştır.

I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra yerine; her alanda büyük adımların atıldığı ve Selçukluların parlak bir devir yaşadığı, I. Alaaddin Keykubad geçmiştir. I. Alaaddin Keykubâd; imar faaliyetleri ve yaptığı fetihlerle, Selçuklu'yu yüksek bir medeniyet seviyesine çıkarmış ve Anadolu'nun gelişmesini sağlamıştır. I. Alaaddin Keykubâd; 1223 tarihinde, Akdeniz bölgesindeki Kalonoros Kalesi'ni ele geçirerek buraya, kendi adına izafeten "Alâiyye" demiş ve 1226'da da, Kırım'daki "Suğdak Kalesi'ni" Selçuklu topraklarına katmıştır.⁶⁷ Ayrıca; Beyşehir Göl'ü üzerinde "Kubad-abad," Kayseri yakınlarında "Keykubadiye" mamurelerini inşa ettirmiş⁶⁸ ve cami, medrese, kervansaray gibi birçok mimari eser bırakmıştır. Asya'yı kasıp kavuran Moğol tehlikesine karşı başta; Kayseri, Sivas, Konya olmak üzere birçok şehrin etrafını sağlam surlarla çevirmiştir.

Moğollar karşısında tutunamayan Celâleddin Harzemşâh, merkez Tebriz olmak üzere Azerbaycan bölgesine yerleşmişti. Fakat; Moğollara karşı bir güç birliği yapmak yerine yanlış bir politika takip ederek Alâaddin Keykubat'ın düşmanlığını kazanmıştır. Celâleddin Harzemşâh Moğollar'dan sonra 1230 Yassıçimen Savaşın'da Selçuklulara mağlup olmuştur.

Moğollar'ın büyük Hanı Ögeday Han, Alâaddin Keykubad'a elçi göndererek kendi hâkimiyetini tanımasını ve huzur içinde yaşamayı istemiş ve bu istek, Keykubad tarafından da kabul edilmiştir.⁶⁹

⁶⁶ Erdoğan MERÇİL, *a.g.m.*, s.515.

⁶⁷ O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.290-295; N. Yazıcı, *a.g.e.*, s.288; E. MERÇİL, *a.g.m.*, s.518.

⁶⁸ O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.294.

⁶⁹ E. MERÇİL, *a.g.m.*, s.519.

Alâaddin Keykubad'ın 1237 tarihinde ölümüyle birlikte, artık; güçlü hükümdarlar döneminin sona erdiği, güçsüz hükümdarların başa geçtiği ve daha çok vezirlerin söz sahibi olduğu yeni bir dönem başlamıştır.

1230'da Yassıçimen Savaş'ı, 1240'larda Babailer İsyanı, Selçuklu Devleti'nin iyice zayıflamasına neden olmuş ve 1243 Köseadağ hezimetıyla, Anadolu üzerindeki Moğol baskısı hissedilmeye başlamıştır. Fakat; Moğollar'ın karabasan gibi Anadolu'ya çökmesi, 1277 tarihinden sonra olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti, bu tarihte fiilen sona ermiş, fakat varlığını, Moğol gölgesi altında 1308'e kadar devam ettirmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Moğolların önünden kaçan Türkmenler sel gibi Anadolu'ya akmış ve bu durum Anadolu'nun Türkleşmesine etki etmiştir. Bir Bizans müellifi: “Moğollar tarafından püskürtülen Türkmenler vilâyetleri istilâ ediyor ve Rumları sıkıştırıyorlardı. Onlar Moğollar önünde nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa Rumlara karşı da kendilerini öyle erkekçe gösteriyorlardı. Bu sebeple Moğol istilâsı onların felaketine değil saadetine sebep oluyor; kitleler halinde Paphlagonia (Çankırı ve Kastamonu havâlisi)'den ve Pamphylia (Antalya vilayeti)'tan akıp geliyor ve Bizans arazisini yağma ediyorlardı.”⁷⁰ diyerek Türkmenlerin Anadolu'ya girişini bu şekilde ifâde etmiştir.

Sonuç olarak, Moğol kasırgası Anadolu'yu da vurmuş ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırlamıştır. Moğol yayılması birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiş olsa da, bu olumsuzluklar içerisinde olumlu taraflar da bulunmaktadır. Moğolların önünden kaçıp Anadolu'ya giren Türkmenler, Anadolu'da Türkleşmenin hızlanmasını sağlamışlardır.

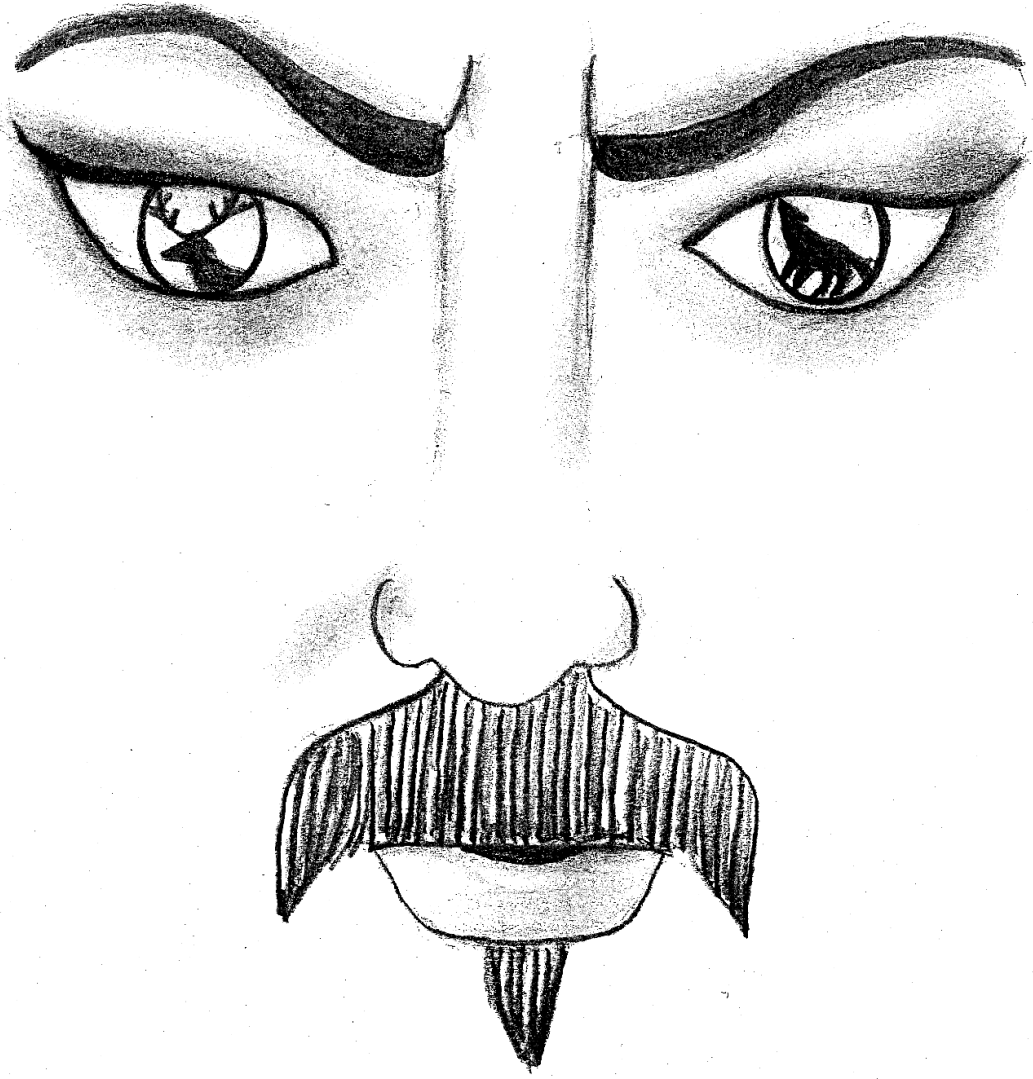
⁷⁰ O. TURAN, *Selçuklular Tarihi*, s.300.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TEMÜCİN'İN HAYATI

“Çinggis Kağanın ceddi, yüksek Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış ve bir boz kurt idi, eşi beyaz bir maral idi. Denizi geçerek geldiler. Onon nehrinin membaında, Burkan Kaldun Dağı civarında yerleştiklerinde Bataçi Han adlı bir oğulları oldu.”⁷¹

⁷¹ Moğolların Gizli Tarihçesi bu cümlelerle başlamaktadır. Ahmet TEMİR, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.13-14

Şekil 3. Cengiz Han resmi (Erdem,Arzu)

2.1. Doğumu ve Çocukluğu

Temücin’e gelinceye kadar Temücin’in soy kütüğü şu isimlerden oluşmaktadır:

“Bataçi-Han’ın oğlu Tamaça, onun oğlu Koriçar-Mergen, onun oğlu A’ucan Boroul, onun oğlu Sali-Kaça’u, onun oğlu Yeke-Nidün, onu oğlu Sem-Soçi, onun oğlu Karçu, onun oğlu Boragiday-Mergen, onun oğlu Torokolcin-Bayan, onun oğlu Dobun Mergen, onun eşi Alan-Koa’dan tabiatüstü bir hadise neticesinde doğan Bodonçar-

Mungkak, onun oğlu Kabici-Bahadır, onun oğlu Menen Tudun, onun oğlu Kaçi-Külük, onun oğlu Kaydu, onun oğlu Bay-Şingkor-Dokşin, onun oğlu Tumbinay-Şeçen, onun oğlu Kabul-Kağan, onun oğlu Bartan-Bahadır, onun oğlu Yesügey-Bahadır, onun oğlu Temücin(Çinggis-Kağan= Cengiz Han)”⁷²

Temücin’in babası Yesügey-Bahadır ve annesi de Hö’elün-Ücin’dir. Yesügey-Bahadır; doğumu da hayatı gibi efsanelerle dolu olan Temücin’in annesini kaçırmıştır. Şöyle ki; Yesügey Bahadır, bir gün Onon Nehri civarında avlanırken tesadüf eseri Hö’elün-Ücin ile karşılaşmıştır. Mergit kabilesinden Yeke-Çiledü, Olkuno’ut kabilesinden aldığı bu kızı götürürken, Yesügey Bahadır gördüğü bu güzellik karşısında ona vurulmuş ve bu kadını kaçırmaya karar vermiştir. 2 kardeşinin yardımıyla Yeke-Çiledü’nün elinden Hö’elün-Ücin’i alıp kendisine yoldaş yapmıştır. O’nun bu davranışı, Mergitlerle arasına, uzun yıllar sürecek olan düşmanlık tohumları ekilmesine sebep olmuş ve Yesügey-Bahadır, 10 yıl sonra da bu kız kaçırma hadisesinin bedelini canıyla ödemiştir.

Temücin’in doğumu; Yesügey-Bahadır’ın Tatarlarla mücadele ettiği bir sırada gerçekleşmiş ve Tatarlardan Temücin-Öge, Kori Buka’nın esir alındığı bir zamana denk geldiği için ona, Temücin adı verilmiştir.⁷³ Temücin’in “Demirci”⁷⁴ manasına geldiği üzerinde oldukça durulmuştur. Kaldiki “demir,” Türkler’in hayatında önemli bir yere sahiptir ve Türkler için kutsal kabul edilmiştir. Türk kültüründen etkilenen Moğollar içinde önemli olması gayet normaldir. Meselâ; Timur İmparatorluğu’nun kurucusu Timurlenk’te Türkçe’de “Demir-Topal” anlamına gelmektedir.⁷⁵

Temücin, dünyaya geldiği zaman sağ elinde pıhtılaşmış bir kan tuttuğu yazmaktadır.⁷⁶ Onon Nehri civarında Deli’un-Boldak denilen yerde dünyaya gelen Temücin’in doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Rene Grousset, Temücin’in doğum tarihini 1167 olarak vermiştir.⁷⁷ Reşidüddin Temücin’in domuz yılında doğduğunu söylemiş, fakat; Çin kaynaklarında geçen 1162 yılı, Moğol

⁷² Ahmet TEMİR, *a.g.e.*, s.14.

⁷³ Jean-Paul ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev:Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul, 2002, s.65; A.Temir, *Cengiz Han*, s.18.

⁷⁴ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.13.

⁷⁵ J. P. ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini.*, s.65.

⁷⁶ Rene GROUSSET, *Cihan Fatih Cengiz-Han* (Derleyen:İzzet Tanju), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001,s.41; A. Temir, *a.g.e.*,s.18; *Moğolların Gizli Tarihçesi* (Çev:Mehmet Levent Kaya), Kabala Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.24

⁷⁷ R. GROUSSET, *Cengizhan.*, s.39

takvimine göre at yılını göstermektedir. Sonuç olarak, 1155 yılı Moğol takvimine uymaktadır.⁷⁸ Ayrıca; Barthold da, Temücin'in doğum yılını 1155 olarak vermiştir.⁷⁹

Temücin'in, Hö'elün-Ücin'den: Kasar, Kaçi'un Temuge adlarında 3 erkek kardeşi ve Temulun adında da bir kız kardeşi olmuştur.⁸⁰

Temücin 9 yaşına geldiği zaman babası Yesügey Bahadır, oğluna kız istemek için annesinin akrabalarına, yani; Temücin'in dayıları olan Olkuno'ut kabilesine giderken yolda, Unggiratlar'dan Dey-Seçen ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma Temücin'in Börte ile tanışmasının ilk adımıdır. Aralarında geçen kısa muhabbetten sonra Dey-Seçen, gece görmüş olduğu bir rüyadan bahsetmiş ve şöyle söylemiştir:

“Aksungur kuşunun günle ayı tutmuş, gelip elime konduğunu gördüm. Günle ayı gözümüzle görürüz. Ama aksungur kuşunun günle ayı tutup elime konması şaşırtıcı, ben başkalarına nasıl güzel bir rastlantı da diye anlatmışım. Yesügey dünür, senin oğlunu peşine takıp gelmen doğruca benim rüyamın açıklamasıdır.”

“... Bizim erkek çocuklarımız

Yaylaları bekler,

Kızlarımız güzellikleriyle

Nazarları çeker...”

sözleriyle devam eden Dey-Seçen, gördüğü rüyayı onların gelmesine yormuş ve kız bakmaları için onları evine davet etmiştir.⁸¹

Temücin, kendinden 1 yaş büyük olan Börte'yi görür görmez beğenmiş ve Yesügey-Bahadır, Dey-Seçen'den kızını istemiştir. Yesügey-Bahadır, Temücin'i damat olarak orada bırakıp olacaklardan habersiz yola koyulmuş fakat; yol yerine ulaşmamıştır. Çünkü; mola vermek için yolda konakladığı zaman bir Tatar grubu tarafından zehirlenmiş ve evine geldikten kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir.

Yesügey-Bahadır'ın ölmesi, Temücin'in hayatında yeni bir dönemin başlangıç noktası olmuştur. Çocuk yaşta tek başına kalan Temücin, zor bir hayat mücadelesi vermek zorunda kalmış ve yaşadığı zorluklar Temücin'in ruhuna ve bedenine işlemiştir.

Tarihi olayları, dönemin şartları içinde değerlendirmek gerekir. Yaşadığımız dönemin şartları, imkânları ve düşünce yapısı içinde yapılan değerlendirme yanlış olur. Bize göre çocuk denilecek bir yaş onlara göre nişanlanması gereken bir yaş olarak

⁷⁸ İlyas KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2003, s.12.

⁷⁹ V. V. BARTHOLD, “Cengiz Han”, *İslam Ans.*, c.III. s.91-98.

⁸⁰ R. GRUOSSET, *Cengizhan*, s.40; A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.18.

⁸¹ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Çev. Ahmet TEMİR, Ankara, 2010, s.24; A. TEMİR, *a.g.e.*, s.19.

görülmüştür. Biz sadece, tarihimizi araştırıp okuyabiliriz ve okuduklarımızdan çıkarımlar yapabiliriz fakat, tarihimizi yargılayamayız. Çünkü bu olaylar, yaşanmış, bitmiş ve artık tarih olmuştur.

2.2. Temücin'in Gençliği

Temücin, babasının ölümünden, “Han” seçildiği 1196 yılına kadarki geçen süre içerisinde, maddi manevi çok zorlu süreçlerden geçmiş ve Temücin'in kişiliğinin şekillenmesinde ve Cengiz Han olarak tarih sahnesine çıkmasında, yaşadığı zorlukların, çektiği sefaletin etkisi büyük olmuştur. Temücin her düştüğünde, daha güçlü bir şekilde yeniden ayağa kalkmasını bilmiş ve yaşadığı sıkıntılar onun ruhuna “güç” olarak işlenmiştir.

Yesügey-Bahadır'ın ölüm tarihiyle ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgiler olmakla birlikte, Ahmet Temir, Yesügey-Bahadır'ın ölüm tarihini 1165 olarak vermiş ve Temücin'in yetim kaldığı yaşı da 10 olarak göstermiştir.⁸² Fakat; Rene Grousset, Temücin'in 1179 tarihinde yetim kaldığını ve babasını kaybettiğinde 12 yaşında olduğunu yazmıştır.⁸³ 10 veya 12 yaşlarında yetim kalan Temücin, çocuk yaşta olduğundan dolayı hafife alınmış ve başta, Tayçi 'utlar olmak üzere babasının akrabaları tarafından terk edilmiştir. Yalnız bırakılan Temücin ve ailesinin verdiği hayat mücadelesi, Gizli Tarih'te şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Mahir bir kadın olan Hö'elün-ücin
Küçük çocuklarını büyüttü,
Takkesini sıkıca giyerek,
Eteklerini beline bağlayarak
Onon nehri boyunca bir aşağı, bir yukarı koştu.
Yabani armut ve moyıl meyveleri topluyarak
Gece gündüz çocuklarını besledi.
Cesur Ücin ana,
Aziz çocuklarını terbiye etti.
Eline servi ağacından bir değnek alarak,
Südün ve çiğiğine kökleri kazarak
Onları besledi,

⁸² A. TEMİR, *a.g.e.*, s.23

⁸³ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, Çev. Reşat UZMEN, İstanbul, 2014, s.228.

Ücin ana tarafından
 Yabani soğanlarla beslenen çocuklar,
 Güya han olmak için büyüdüler.
 İntizamı seven ücin ana tarafından
 Ot kökleriyle beslenen çocuklar,
 Mazbut ve akıllı olarak yetiştiriler.
 Ko'a-Ücin tarafından
 Sarımsak ve soğanlarla beslenmiş olan
 Mağrur çocuklar,
 Yüksek asalet sahibi oldular.
 Er ve asil olarak yetiştikten sonra,
 Artık onlar er oğlu er ve cesur idiler.
 “Anamıza yardım edelim” diyerek
 Onon sahili üzerinde oturarak,
 Olta ve kanca yaparak,
 Türlü balıklar yakaladılar.
 İğneleri eğip, olta yapıp,
 Cebüğe ve kadara balıkları avladılar.
 Ağ yaparak
 Küçük balıklar yakaladılar,
 Böylece teşekkür ederek analarına baktılar.”⁸⁴

Temücin ve ailesinin güç şartlar altında, nasıl bir geçim mücadelesi verdiği bu manzum dizelerde açıkça görülmektedir. Onon Nehri civarında, avcılık yaparak hayatta kalmaya çalışmışlardır.

Tayçi'utlar'dan Tarkutay, birgün Moğollar'ın başına geçebilir endişesiyle, Yesügey-Bahadır'ın en büyük oğlu olan Temücin'in peşine düşmüş ve yaşadıkları karargâhı basmıştır. Ailesi tarafından Tergüne tepesindeki ormana⁸⁵ kaçırılan Temücin, burada 9 gün kalmış, fakat açlığa daha fazla dayanamayıp dışarıya çıktığında, ormana girmeye cesaret edemiyen Targutay tarafından esir edilmiştir. Başına tahtadan kangaya

⁸⁴ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.22-23; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.31-33.

⁸⁵ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.24.

vurulan⁸⁶ ve bir süre esir hayatı yaşıyan Temücin, bu esaretten Süldüslü Sortan-Şiran adlı birinin yardımıyla kurtulmuştur.⁸⁷ Tayçı'utlar'ın elinden kurtulan Temücin, ailesiyle birlikte Burkan Kaldun'un⁸⁸ güney kesimlerinde yaşarlarken, bu defa da, yağmacılar onların 9 atını çalmışlardır. Temücin büyük bir cesaret örneği göstererek, kardeşlerini yanına almadan, yolda tanıştığı ve ileride, gerçek dostu olacağı Bo'orçu adındaki şahısla birlikte atlarını, yağmacıların elinden kurtarmayı başarmıştır.

9 yaşındayken, Ungiratlar'dan Dey-Seçen'in kızıyla nişanlanan Temücin, babasının ölümünden sonra fırtınalı bir hayat yaşamış ve Börte'nin yüzünü bir daha hiç görememiştir. Yüzünü bir kere gördüğü, ama hiç unutmadığı nişanlısını, Belgütey⁸⁹ ile birlikte arayıp bulan Temücin; çeyiz olarak verilen samur kürküyle birlikte Börte'yi alarak yurduna getirmiş ve böylece onunla evlenmiştir.

Fırtınalı günleri geride bırakan ve sonunda Börtesine kavuşan Temücin, babasının eski dostu ve Kerayit kabilesi'nin Reisi Tuğrul Hanla dostluk tazelemek için, kardeşleri Kasar ve Belgütey ile birlikte Tuğrul Han'ın yanına gitmiş ve Börte'nin çeyizi olan samur kürkü, dostluğun nişanesi olarak ona hediye etmiştir. Bu ziyaretine ve hediyesine karşılık Tuğrul Han'ın Temücin'e verdiği cevap şu olmuştur:

“Kara samur kürküne karşılık olarak,
 Senin dağılmış olan ulusunu,
 Tekrar birleştireyim!
 Samur kürküne karşılık olarak
 Senin parçalanmış olan ulusunu
 Tekrar intizama sokayım!”⁹⁰

Böylece; Temücin, dostluk tazelediği ve ikinci baba olarak gördüğü Tuğrul Han'ın himayesi altına girmiştir.

⁸⁶ R. GROUSSET, *Cengiz Han*, s.52.

⁸⁷ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.24; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.35-38.

⁸⁸ Bu Dağ Kenti'nde bulunmakta ve Moğollar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Burkan Kaldun, Moğollar'ın atalarının doğum yeri olarak görülmekte ve Onon nehriyle birlikte anılmaktadır. Bununla beraber, kutsallığının, Cengiz Han'ın yaşadığı bir olay dolayısıyla olduğu da düşünülmektedir. J. P. ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.126-127.

⁸⁹ Belgütey, Temücin'in üvey kardeşidir. Ayrıca, Bekter adında bir üvey kardeşi daha vardır. R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.228.

⁹⁰ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s. 25; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s..41.

2.3. Temücin'in “Han” Seçilmesi.

Haşin bir coğrafyada ve zor şartlar altında bir hayat süren Temücin, “Babam Han”⁹¹ diye hitap ettiği Tuğrul Han’ın himayesi altında, 10 kişilik ailesiyle birlikte Kerülen nehri civarındaki Burgi sahilinde yaşamaktaydı.⁹² Bu sırada Temücin; babasının kız kaçırma davasından dolayı husumet yaşadığı Mergitler’in baskınına uğramış ve bu baskından karısı Börte’yi bırakarak kurtulmuştur. İşte Burkan Kaldun’un kutsallığı, Temücin’in yaşadığı bu olay ile de ilişkilendirilmektedir. Çünkü; Temücin Merkitler’in baskınından sonra bu dağa saklanmış ve bu dağa duyduğu minnet duygusunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Burkan Kaldun... sayesinde kaçabildim; Burkan Kaldun sayesinde korundum.” “Her sabah Burkan Kaldun’a kurban keseceğim. Her gün onu hatırlayacağım. Oğullarımın oğulları bunu böyle bile!”⁹³

Bu hadiseden sonra Temücin Tuğrul Han’a giderek ondan yardım istemiş ve Tuğrul Han’da “Babanın dengi babadır” diyerek ⁹⁴ O’nun, yardım isteğini kabul etmiştir. Böylece Temücin, Tuğrul Han ve kan kardeşi Camuka’yla üçlü ittifak kurarak Mergitler’i yenilgiye uğratmış ve karısı Börte’yi onların elinden kurtarmıştır.

Kurtarıldıktan kısa bir süre sonra Börte, Cuci adında bir oğlan dünyaya getirmiştir.⁹⁵ Fakat Temücin, doğumu çok tesadüfî bir döneme denk gelen Cuci’nin kendisinden mi yoksa başkasından mı olduğunu araştırma gereği duymamış ve bu konunun üzerini kapatmıştır. Cuci’nin kimden olduğu sorusu cevapsız kalmış ve Temücin’in hayatındaki birçok hadise gibi, sırlar arasında bir soru işareti olarak tarihteki yerini almıştır.

Merkitler’i yenmesi Temücin’e büyük bir saygınlık kazandırmıştır. Bu saygınlık onun hayatında bir dönüm noktası olmuş ve onu Cengiz Han adıyla tarih sahnesine çıkaran hadiselerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Merkitler’i yenilgiye uğratan Temücin ile kan kardeşi Camuka arasındaki dostane ilişkiler, bir, bir buçuk yıl kadar devam etmiş fakat; Moğollara “Han” olma sevdası ikisi arasına nifak tohumu ekmiş ve aynı yolda omuz omuza yürüyen dostlar yol ayrımına gelmiştir.

⁹¹ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.229.

⁹² A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.25; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.42.

⁹³ J. P. ROUX, , *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.127.

⁹⁴ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.49.

⁹⁵ Cuci; seyyar gibi aniden ortaya çıkan, beklenmeyen misafir, sevimli çocuk veya kalbe yakın insan anlamlarına gelmektedir. İ. Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.13.

Calair, Baarin, Barulas, Olhunuud, Süldüs, Besüd, Arulad, Bayagud, Darhad, Noyohon boylarından birçok insan Temücin'in etrafında birleşmiştir. Ayrıca; Camuka'dan ayrılan Horai, gine Camuka'dan ayrılan Saça-beki, Taiçu ve Sarbatu, Daridai Otçigin, Kutula Kağan'ın oğlu Altan otçigin gibi Moğollar'ın önde gelen şahsiyetleri Temücin'e katılmışlardır.⁹⁶

Birçok boyun desteğini kazanan Temücin, 1196 tarihinde; Altan, Kuçar ve Saça-Beki öncülüğünde, Moğollar'a "Han" seçilmiş ve "Cengiz Kağan" ünvanını almıştır.⁹⁷

Temücin "Han" seçilmiş fakat; onun "Cengiz Han" ünvanını ne zaman aldığı konusu netlik kazanmamıştır. Çinliler'e göre çocukken, bazı Moğol tarihçilerine göre 1196'da, bazılarına göre de 1206 kurultayında "Cengiz" ünvanını almıştır.⁹⁸ Fakat; Temücin, 1196'da sadece Moğollara "Han" seçilmiş, 1206 kurultayında ise Türk-Moğol bütün kavimlerin "Büyük Han"ı olarak görülmüştür. Yani; devletin temelleri 1206 kurultayında atılmıştır. Bundan dolayı, "Cengiz Han" ünvanı ilgili bölümde açıklanacaktır.

1201 tarihinde ise; Salciut, Tatar, Mergit, Nayman, Ungirat, Oyrat, Tayçi'ut ve Kadagin kabilelerinden birçok kişi, Camuka'nın etrafında bir araya gelerek ona,⁹⁹ "Gurhan" ünvanını vermişlerdir.¹⁰⁰

Zeki Velidi Togan, Gur-Han seçilen Camuka'nın lakabının "Seçen" olduğunu, yani; fasih anlamına geldiğini yazmakta ve söz söyleme konusunda mahir bir insan olduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹ Ayrıca; Temücin daha çok asilzadeler, yani; aristokrat kesim tarafından, Camuka'da daha çok yoksul halk tarafından desteklenmiştir.¹⁰²

Temücin, "Han" seçildikten sonra, şartlar değişince saflarda değişmiş ve bir zamanlar Temücin'in yanında olan, ona yoldaş olan dostlar, sonradan onun düşmanı olmuştur. İkinci baba olarak gördüğü Tuğrul Han bile, çıkarları söz konusu olduğu zaman O'nun karşısında yer almıştır.

⁹⁶ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.62-64; A. Temir, *a.g.e.*, s.29-30.

⁹⁷ **A.g.e., s.64-66**; A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.31; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.231.

⁹⁸ Sebahattin AĞALDAĞ, "Moğol Devleti;" *Türkler*, c.8, s.269.

⁹⁹ A. Temir, , *Cengiz Han*, s.35; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.78.

¹⁰⁰ Gur-Han, Moğolistan'ın imparatoru anlamına gelmektedir. R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.236.

¹⁰¹ Zeki V. TOGAN, *Cengiz Han (1155-1227)*, 1969-1970 Kış Sömestrisi, s.44.

¹⁰² R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.230; Z. V. TOGAN, , *Cengiz Han*, s.45.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZ HAN'IN SİYASİ HAYATI

3.1. “Büyük Han” Seçilmesi

9 yaşında babasız kalan ve bir çocuğun kaldıramayacağı büyüklükte engeller ve zorluklarla karşılaşan Cengiz Han, inancı ve zekâsı sayesinde; bütün zorlukların üstesinden gelerek, başarıya giden yoldaki bütün engelleri birer birer ortadan kaldırarak “Cengiz Han” adıyla tarihe geçmiştir. İnanmak başarmanın yarısıdır. Başarıya ulaşmak isteyen insan önce başaracağına inanabilmelidir; başarmak isteyen insan önce bunu gönülden isteyebilmelidir ama; en önemlisi samimiyettir. Bir kitapta okuduğum ve gerçekten çok beğendiğim şu cümleleri sizlerle paylaşmak istiyorum:

“Hiçbir Mirabo, Napoleon, Bunns Cromwell veya bir şey başarmaya layık herhangi bir kimse, o iş üzerinde ciddi ve içten olmadıkça, onu başaramaz. İçtenlik hem de derin ve engin içtenlik, herhangi bakımdan kahraman olan insanların ilk çarpıcı sıfatıdır. Amaç kendini içten gösteren içtenlik değildir. İçtenliğin böylesi, pek zavallı, pek silik bir şeydir ve insanın kendini aldatan bir duygudur. Büyük adamın içtenliği, onunda farkında olmadığı için anlatamayacağı bir şeydir.”¹⁰³

Cengiz Han, attığı her adımda, en samimi duygularıyla hep başarı dilemiş ve belki de bu samimiyetinden dolayı; Orta Asya’daki Türk ve Moğol bütün kabileleri bir bayrak altında toplayarak ve bu kavimler arasında barışı tesis ederek zirveye ulaşmıştır. Kolayı herkes başarır, ama; önemli olan zoru başarmaktır. İşte Cengiz Han’da zoru başarmış ve sıra dışı bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır.

Cengiz Han, 1196 yılında, birçok kavmin bir araya gelmesiyle birlikte Moğollara Han olmuş, fakat; cihan hâkimi olma yolundaki en büyük adımı, bu tarihten sonra artmıştır. Cengiz Han’ın Moğol Han’ı seçilmesinde, Kerayit kabilesinin reisi ve aynı zamanda babasının dostu Tuğrul Han’ın hâkimiyeti altına girmesinin payı büyük olmuştur. Çünkü; bir insanın tek başına büyük işler başarması zordur, ancak birlikten kuvvet doğar ve Tuğrul Han Cengiz Han’a: “Temücin oğlumu han yapmaları çok doğru. Moğollar nasıl kağansız olabilirler?” sözleriyle destek çıkmıştır. Fakat; sonradan çıkarlar söz konusu olunca taraflarda değişmiş ve Tuğrul Han’la Cengiz Han arasına üstünlük mücadelesi girmiştir.

¹⁰³ Dale CARNEGIE, *Söz Söyleme Ve İş Başarma Sanatı*; Deniz Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.317.

Cengiz Han'ın kan kardeşi Camuka'yla arasının açılması Moğol hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır. Moğollara Han olma arzusu dostu düşman yapmış ve 1201 tarihinde ikisini karşı karşıya getirmiştir. Aguu Çayırın'da "Gur-han" seçilen¹⁰⁴ Cacirat kabilesinin Reisi Camuka ve Taiçuutlar Cengiz Han tarafından yenilgiye uğratılmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca bu mücadele sırasında, Cengiz Han'ın dürüstlüğü ne kadar önem verdiğini ve Taiçuutlar'dan Cebe ile nasıl tanıştığını gösteren bir olayı anlatmak istiyorum.

Savaş sırasında Cengiz Han'ın atı, atılan bir okla ense kökünden yaralanmış ve Cengiz Han, atını yaralayanın kim olduğunu sorduğu zaman, Cebe, o oku atanın kendisi olduğunu dürüstçe söylemiştir. Belki öldürülmeyi beklerken Cengiz Han tarafından şu sözlerle takdir edilmiş ve bu olay, ikisi arasındaki dostluğun başlangıcı olmuştur. Cengiz Han: "Düşman savaşıp zehirlediğini gizleyerek yalan söyler. Ama sen savaşıp zehirlediğini gizlemeden dürüstçe konuşuyorsun. Böyle insanlarla arkadaşlık edilebilir. Senin Zurgaadai denilen adının yerine, ağzı ak kula savaş atımın ense kökü temrenle vurduğun için sana Cebe adını veriyorum. Yanımda bulunarak temren gibi koru."¹⁰⁶

Sıra, Cengiz Han'ın Tatarlarla olan mücadelesine gelmişti ve Tatarlarla olan husumeti çok eskiye dayanmaktaydı. Cengiz Han'ın atalarını kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'na teslim eden ve onların çok aşağılayıcı bir şekilde öldürülmelerine neden olanlar ve gine Cengiz Han'ın babası Yesügey-Bahadır'ı zehirleyerek öldürenler Tatarlar'dı.¹⁰⁷ Hemen şunu da belirteyim; Cengiz Han ile Tuğrul Han, Camuka ile mücadele ettiği sırada ayaklanan Tatarlara karşı Çin hükümdarı tarafından yardıma çağırılmış ve bu yardımlarından dolayı Tuğrul Han'a "Wang", Cengiz Han'a da "Cavut Çurı" ünvanları verilmiştir.¹⁰⁸ 1202 tarihinde Dalan-Nemürge'ste meydana gelen savaşta,¹⁰⁹ ezeli düşmanı Tatarları yenilgiye uğratan Cengiz Han ile Tuğrul Han arasındaki soğukluk, artık iyice su yüzüne çıkmıştır.

Gizli Tarihte, bir kız isteme olayından bahsedilmektedir. Cengiz Han oğlu Cuci için, Tuğrul Han'ın kızı Çagur Behi'yi istemiş, fakat bu talep kabul edilmemiştir.¹¹⁰ Şimdiye kadar Tuğrul Han'a hiç ihanet etmeyen ve ona iyi bir tabii olan Cengiz Han'ı

¹⁰⁴ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, TTK, Ankara 2010, s.78

¹⁰⁵ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.71-83.

¹⁰⁶ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.83.

¹⁰⁷ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, İstanbul, 2014, s.232.

¹⁰⁸ Zeki V. TOGAN, *Cengiz Han*, 1969-1970, s.30; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.74-75.

¹⁰⁹ Ahmet TEMİR, *Cengiz Han.*, Ankara, 1989, s.39.

¹¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.114; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.238.

bu olay derinden etkilemiş ve Tuğrul Han'ın oğlu Sengün babasını Cengiz Han'a karşı kıskırtarak Camuka ile ittifak kurmasını sağlamıştır. Kalakalcit ¹¹¹ Savaşın'da (1203), Cengiz Han Kerayitleri yenilgiye uğratmış ve Naymanlara sığınan Tuğrul Han, Hori Sübeçit¹¹² adlı bir kişi tarafından öldürülmüştür.

Kerayitleri hâkimiyet altına alan Cengiz Han, Naymanlarla giriştiği mücadeleden de başarıyla çıkmış ve hatta Nayman Hükümdarı Tayang Han, Moğolları gördüğü zaman aklını yitirmiştir.

1205 tarihinde Mergit Hükümdarı Toktoga Hanı da yenilgiye uğratan Cengiz Han, "Büyük Hanlık" yolundaki bütün engelleri teker teker ortadan kaldırmış ve Naymanlarla birlik olup kendisine ihanet eden Camuka'nın da kanını yere akıtmadan saygın bir şekilde ölmesini sağlamıştır.

Vladimirstov'da bu konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "Şaman inancına göre insanın ruhu kanında bulunduğu göre bu bir lütuftu."¹¹³ Roux'a göre; kan dökmeden kurban etmede saygı duyulan ve kutsal olan kurban değil, kanın kendisidir. Amaç; ruhun toprak tarafından emilmesini önlemektir.¹¹⁴

Bütün Moğol kavimlerini hâkimiyet altında toplayan Cengiz Han; 1206 Kaplan Yılı'nda "Büyük Han" seçilmiş ve "Cengiz Kağan" unvanı, bu kurultayda verilmiştir.¹¹⁵ Böylece; tüm teşkilatıyla ve Cengiz Yasaları'yla birlikte devletin temelleri bu tarihten sonra atılmıştır.

Ayrıca Cengiz Han, bir Türk kavmi olan Karluklar üzerine Kubilay'ı göndermiş, Karluk Hükümdarı Arslan-Han ve sonrasında Uygur Hükümdarı Idık-Kut, bir savaş olmaksızın Cengiz Han'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu davranışları üzerine Cengiz Han da onlara kızlarını vererek iltifatta bulunmuştur.¹¹⁶

Cuci'yi de orman kavimleri üzerine göndermiş ve Oyratlar başta olmak üzere Barkun, Ursut, Kangkas ve başkaca birçok orman kavmi ve Kırgızlar, kendi istekleriyle Cengiz Han'a tabii olmuşlardır.¹¹⁷

¹¹¹ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.47; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.239.

¹¹² A. TEMİR, *a.g.e.*, s.54; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.141.

¹¹³ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.246.

¹¹⁴ Jean P. ROUX, , *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 2002, s.135.

¹¹⁵ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 173-174; Sebahattin AĞALDAĞ, "Moğol Devleti," *Türkler*, c.8, s.269.

¹¹⁶ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.79-80.

¹¹⁷ A. TEMİR, *a.g.e.*, s.80-81; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.246.

1206 tarihinde “Büyük Han” seçilen, bütün Türk-Moğol kavimleri, 9 bacaklı Ak Tug¹¹⁸ altında birleştiren Cengiz Han, böylece devletin temellerini atmış ve teşkilat alanında birtakım düzenlemelere gitmiştir.

Öncelikle; devletin kuruluş aşamasında kendisine yardımcı olan ve kendisini hiç yalnız bırakmayan dostlarının rütbesini artırmış ve binbaşı yaparak onlara karşı teşekkürünü bu şekilde ifade etmiştir. Binbaşı yaptığı dostlarının isimleri; Moğolların Gizli Tarihi’nde tek tek verilmiştir.¹¹⁹ Yine aynı şekilde yüzbaşı, onbaşı ve tümen komutanlarının atamalarını yapmış; gece bekçileri kıtasıyla, gündüz muhafız kıtasını binlik şeklinde tesis edip, bunların sayısını artırmıştır.¹²⁰ Ayrıca Cengiz Han, gündüz muhafızlarından kendi şahsi muhafız kıtasını oluşturmuş ve bu muhafızları; hariçteki binbaşı, yüzbaşı ve onbaşılardan üstün tutmuştur. Bu konuda kat’i kurallar getirerek, suç işledikleri takdirde, şahsi muhafızlarını cezalandırma işini kendi elinde toplamış ve kıta komutanlarının onları küçük düşüren her davranışına karşılık kısas uygulanacağını ifade etmiştir.¹²¹

Cengiz Han, hukuki alanda da düzenlemeler yapmış ve binbaşılardan Şigi-Kutuka adlı bir Tatar’ı büyük yargıç ilan etmiştir. Şigi-Kutuka’dan; mahkeme kararlarını ve kabilelerin dağılımını, “mavi defterler”(kökö defter)e” yazmasını istemiş ve böylece; Rene Grousset’nin ifadesiyle “kanunlar düsturu” meydana getirmiştir.¹²² Ayrıca; T’a-t’a-t’ong-a adlı bir Uygur’u; oğullarına Uygurca, Moğolca yazısını öğretmek ve resmi yazıların altına damga vurarak resmi hale getirme işleriyle görevlendirmiştir.¹²³

1206 kurultayında uygulamaya koyulan, Moğolca, “yasak” veya “yasa”; Türkçe, “düzen”¹²⁴ anlamına gelen Cengiz Yasaları, toplum düzenini tesis etmesi ve devlet politikasını göstermesi açısından önemlidir.

¹¹⁸ Moğolların Gizli Tarihçesi, s.173.

¹¹⁹ Moğolların Gizli Tarihçesi., s.174.

¹²⁰ A. TEMİR, a.g.e., s.73-75.

¹²¹ A. TEMİR, a.g.e., s.75-76.

¹²² R. GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, s.252; A. TEMİR, a.g.e., s.72.

¹²³ R. GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, s.252.

¹²⁴ R. GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu s.253.

“Cengiz Han” Adı Üzerine:

Moğolca’da, “Çinggis”; Türkçe’de, “Çinggiz, Çinngiz, Çingiz, Cengiz”¹²⁵ şeklinde telaffuz edilen “Cengiz Han” unvanının nasıl verildiğiyle ilgili kaynaklarda özellikle “Teb-Tengri”¹²⁶ lakabıyla ünlenen Kököçü ismi üzerinde durulmaktadır.

Kaynaklarda, bu adamın: “Tanrı benimle konuştu. Bana, ‘Bütün yeryüzünü Temücin’e ve onun evlatlarına verdim. Ona Cengiz Han adını koydum’ dedi”¹²⁷ söylediği yazmaktadır. Şaman Kököçü’nün bu sözleriyle, Cengiz Han’ın hâkimiyeti, dini temeller üzerine oturtulmuştur. Fakat; daha sonradan, Kököçü’nün Cengiz Han üzerinde otorite kurmaya çalışması ve kardeşler arasına nifak tohumu ekmesinden dolayı öldürülmüştür.¹²⁸

“Cengiz” adı üzerinde, anlam bakımından farklı görüşler beyan edilmiştir. Erich Haenisch’ göre Cengiz adı Çince “dürüst, sadık”; Hara-Davan, Cengiz’in batı Moğolca’da “güçlü, sağlam”; Rizaeddin Fahreddin ise Cengiz’in “zafer kazanan” ve “bağımsız hükümdar” anlamlarına geldiği yazmaktadır.¹²⁹ Meng Hung’a göre Cengiz Çince “semaların oğlu” anlamına gelir.¹³⁰

Osman Turan ise farklı bir açıdan bakarak Cengiz adının “tingiz” yani “Deniz” anlamına geldiğini söylemiştir.¹³¹ Aynı şekilde, Zeki Velidi Togan’a göre de Cengiz’in anlamı “deniz” demektir.¹³²

Ayrıca; Cengiz Han, hükümdarın, çeşitli lakaplar kullanmasını yasaklamış ve hükümdarlık koltuğunda oturan kişi “han” veya “kaan” unvanını kullanmıştır.¹³³

Göktürklerin de kullanmış olduğu “kağan” unvanını, Pelliot’a göre Cengiz Han da kullanmamış, gerçek unvanının; “Cengiz-kan” olması gerektiğini söylemiştir.¹³⁴

Eberhard da bu konuyla ilgili çalışmasında; “kan”ın “khan” unvanı olabileceğini ifade etmiştir.¹³⁵

¹²⁵ S.,AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.269.

¹²⁶ En Göksel, En İlâhi anlamına gelmektedir. J. P. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.59.

¹²⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.93; J. P. ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.59; Osman TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1978, s.119.

¹²⁸ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.248-249; A.TEMİR, *a.g.e.*, s.82-86, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.207-212.

¹²⁹ İlyas KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul, 2003, s.12.

¹³⁰ V. BARTHOLD, “Cengiz Han”, *İslam Ans*, c. III.

¹³¹ Osman TURAN, “Cengiz Adı Hakkında”, *Belleten*, c.5, 1941, s.267-276; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul, 1978, s.119.

¹³² Z. V. TOGAN, *Cengiz Han*, s.22.

¹³³ Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, c.1, s.86.

¹³⁴ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.247.

3.2. Cengiz Han'ın Çin Seferi

Cengiz Han, Türk ve Moğol bütün kavimleri bir bayrak altın toplayıp onlara, Moğol olma bilincini kanalize ederek, 1206 kurultayında; Cengiz Yasaları ve tüm teşkilatıyla birlikte devletin temellerini atmış ve cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirmek amacıyla daha büyük fetihler için harekete geçmiştir. Bu sebepten, yüzünü, atalarını hunharca öldüren Çin'e çevirmiştir. Ama şunu da unutmamak gerekir ki; genişlemek için ilerleme her zaman batı yönünde olmuş ve Cengiz Han daha sonra Çin'i bırakarak batıya yönelmiştir.

Çin, kalabalık nüfusundan dolayı; alınması zor bir yer olmakla birlikte, alınsa dahi idare edilmesi çok da kolay bir yer değildir. Asya Hun İmparatorluğu'nun güçlü hükümdarı Mete Han; Çin'e hâkim olma fırsatına sahip olmuş, fakat; kuşatmayı kaldırarak Çin'i sadece vergiye bağlamıştır. Mete Han, kalabalık Çin nüfusu karşısında Türklerin milli kimliklerini kaybetmelerini, onların arasında yok olup gitmelerini istememiştir. Nitekim; Cengiz Han'dan sonra başşehri, Karakurum'dan Pekin'e taşıyarak¹³⁶ Yüan sülalesi¹³⁷ adı altında Çin'e hükmeden Kubilay, Moğollar'ın Moğol özelliğini kaybederek Çinlileşmesine neden olmuştur veya, 50 yıl kadar Çin esareti altında yaşayan Göktürklerin birçoğu, Çin kültürü etkisi altında kalmıştır. Cengiz Han, Çin'i ele geçirmek istemiş olabilir ama; ele geçirdikten sonra buraya yerleşme gibi bir ideali olmamıştır.

Daha önce bahsedildiği üzere, nasıl ki, Orta Asya'da herhangi bir birlik söz konusu değilse aynı şey Çin için de geçerli olmuş ve Çin; birbirinden bağımsız devletler halinde parçalara bölünmüştür.

Çin'in güneyinde Milli Song, kuzeyinde Çinliler tarafından Kin denilen Cürcetler¹³⁸ ve Tunguzlar, kuzeybatısında Tangut Krallığı bulunmaktaydı.¹³⁹

Çin'in kuzeybatısında, Si-Hia adında bir krallık kuran Tangutlar; hem, Çin yazısından yola çıkarak kendilerine has bir yazı ortaya çıkarmışlar; hem de, Çin kültürünün etkisiyle medeniyet seviyelerini yükseltmişlerdir. Cengiz Han, yerleşik ve medeniyet seviyesi yüksek, fakat; Çin'in en güçsüz devleti olan bir millete karşı ilk defa

¹³⁵ Ümit HASSAN, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s.247-248.

¹³⁶ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.275.

¹³⁷ A. TEMİR, "Moğol veya Türk-Moğol Hanlığı, *Türkler*, c.8, s.260.

¹³⁸ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.165.

¹³⁹ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s. 222.

sefere çıkmış ve 1209 yılında Tangutlar'ı mağlup ederek doğu ile batı arasında uzanan ticaret yoluna sahip olmuştur.¹⁴⁰

Ayrıca; Zeki Velidi Togan, Cengiz Han'ın Tangutlar'dan, intikam aldığıyla ilgili bir olaydan bahseder. Cengiz Han'ın mensup olduğu Börçeginler, daha önceden Çin ile Tibet arasındaki Kansu bölgesinde yaşarlarmış, Fakat 1030-40 yıllarında, Tangutlar yüzünden burayı terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁴¹

Cengiz Han Tangutlar'dan hem ecdadının intikamını almış, hem de Kuzey Çin'e düzenleyeceği sefer öncesinde Tangut Krallığı'nı ele geçirerek Kin İmparatorluğu'nu batıdan kısaçak altına almıştır. Ayrıca; devletini yeni kurmuş olan Cengiz Han için bu zafer, ordusu için teçhizat demektir.

Cengiz Han'ın Kuzey Çin'de bulunan Kin İmparatorluğu'na karşı duyduğu intikam duygusu da eskiye dayanmaktadır. Cengiz Han'ın büyük babası Ambagay Han Cürcetlerle girmiş olduğu savaşta esir alınmış ve itibarsız bir şekilde öldürülmüştür.¹⁴² Sonradan destanlaşan bu olay, Cengiz Han için milli bir dava haline gelmiştir.

Ayrıca; daha öncede bahsettiğim gibi, Tuğrul Hanla, Cengiz Han, Kin hükümdarı tarafından Tatarlara karşı yardıma çağırılmış ve bu yardımlarından dolayı onlara, Çin ünvanları verilmişti. Kin hükümdarı Ma-ta-ku'nun¹⁴³ ölmesi üzerine yeni hükümdar, Cengiz Han'dan gelip önünde diz çökmesini istemişti. Bu isteğe çok sinirlenen Cengiz Han için bu durum; bir barbar kavme karşı başka bir barbar kavmi kullanma politikası izleyen Kin İmparatorluğu'yla bağları koparma adına bir fırsat olmuştur.

Cengiz Han Kuzey Çin seferi öncesinde, bir dağın tepesine çıkarak Gök Tengri'den şu sözlerle zafer dilemiştir:

“Ey Gök Tengri! Kin'lerin alçakça katlettikleri amcalarım Okin-barkak ve Ambagay'ın kanının intikamını almak üzere silahlandım. Eğer beni destekliyorsan bana yukardan kolunun kudretini ihsan eyle!”¹⁴⁴

Bu yakarıştan sonra, 1211 tarihinde Kin veya Cürcet İmparatorluğu üzerine sefer düzenleyen Cengiz Han; her ne kadar Kuzey Çin'in tamamını ele geçirememiş olsa da, sistemli bir şekilde Çin'i yakıp yıkmıştır.

¹⁴⁰ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.258.

¹⁴¹ Z. V. TOGAN, *Cengiz Han*, s.59.

¹⁴² Z. V. TOGAN, *Cengiz Han*, s.59-60.

¹⁴³ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.259.

¹⁴⁴ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.260.

1213'te Moğol ordusu, Cuci, Çağatay ve Ögeday komutasındaki birinci ordu; Tuluy komutasındaki merkez ordusu; Kasar ile Temuge komutasındaki üçüncü ordu¹⁴⁵ olmak üzere üç kola ayrılmış ve Çin şehirleri bu üç ayrı ordu tarafından istila ve tahrip edilmiştir.

Bu üç ordu daha sonra Pekin önlerinde birleşerek bu şehri muhasara etmiş ve tüm ümidini yitiren vali intihar edince Kuzey Çin'in merkezi olan Pekin, Cengiz Han'ın eline geçmiştir(1215).¹⁴⁶ 1 ay kadar Pekin'i talan eden Moğollar, birçok insanı katletmiş ve şehri harabeye çevirmişlerdir.

Çin, birçok hükümdarın ele geçirmeyi hayal ettiği, fakat; ele geçirilmesi zor bir yerdir ve bunun için çok daha büyük bir orduya ihtiyaç vardır. Devletini yeni kurmuş olan Cengiz Han, Çin ile ilgili politikasını yeterli görüp, ünlü ve güvendiği komutanlarından Mukali'yi orada bırakarak¹⁴⁷ batıya yapacağı seferin hazırlıkları için Karakorum'a gitmiştir. Cengiz Han'ın Çin seferini bırakıp batıya yönelmesi tartışma konusu olmuştur. Bazı tarihçilere göre, Çin'i ele geçirmeye gücü yetmemiş; bazılarına göre de, bütün Türkleri Moğol adı altında birleştirmeye daha çok önem vermiştir. Cengiz Han, Çin'i ele geçirme düşüncesiyle hareket etmiş olsaydı, devletin kuruluş aşamasında ilk seferini Çin'e yapmazdı veya Pekin'i aldıktan sonra Çin'in fethini tamamlama görevini bir subaya bırakıp geri çekilmezdi. Çin'in fethi için daha büyük bir ordu gerekiyordu ve Cengiz Han gibi ordusunu yeni teşkilatlandırmış ve zeki bir hükümdarın da bunu bilmemesi mümkün değildir. Cengiz Han'ın amacı Çin'e karşı güç gösterisi yapmak ve ordusunun ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bunu da başarmıştır. Ordusunun teçhizat ve ihtiyaçlarını karşılamış, nakliyat işinde kullanmak için deve ve bina yapımı için birçok sanatkâr, mühendis getirtmiş¹⁴⁸, hem de insanların kalplerine korku tohumu ekmiştir.

Cengiz Han bu süre içerisinde, Batı Türkistan'a yapacağı sefer için hazırlıklarını tamamlamış ve bölgeyi daha iyi tanıyabilmek için oğlu Cuci kontrolünde harita kullanmıştır.¹⁴⁹

Cengiz Han, 1211'de başladığı Çin seferini tamamlamak amacıyla 1227 tarihinde hazırlığını yaparken bu sefere ömrü el vermemiştir. İçki içtikleri zaman anne

¹⁴⁵ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.261-262.

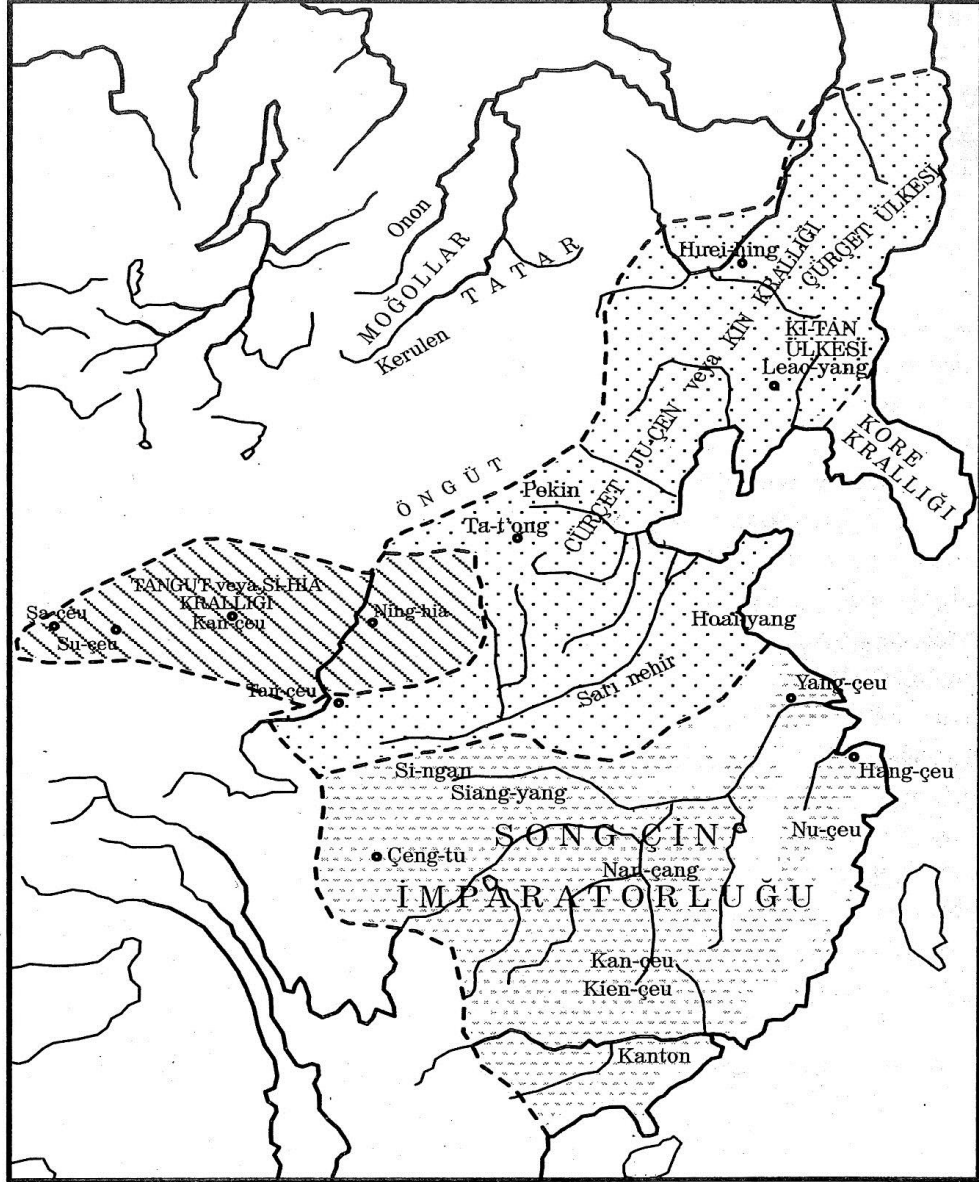
¹⁴⁶ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.262; İ. KAMALOV, *a.g.e.*, s.15; R. GROUSSET, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, İstanbul, 2001, s.185-186.

¹⁴⁷ L. CAHUN, *Asya Tarihçesine Giriş*, İstanbul, 2016, s.168; S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

¹⁴⁸ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270; Z. V. Togan, *Cengiz Han*, s.61.

¹⁴⁹ Z. V. TOGAN, "Cengiz Han", s.61; S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

ve babalarını tanımayacak kadar sarhoş olan ve bu sebepten vahşi olarak anılan Cürcetleri¹⁵⁰ ele geçirerek Kuzey Çin'e hâkim olma hayali, Cengiz Han'ın oğlu Ögeday Han zamanında gerçekleşmiştir.¹⁵¹ Güney Çin'e ise, Yuan sülalesi adıyla Kubilay Han hâkim olmuştur.¹⁵² Böylece, Çin'in fethi, Cengiz Han'ın attığı adımla başlamış, fakat halefleri tarafından tamamlanmıştır.

Şekil 4. 1150'ye doğru Kin Krallığı (Grousset, Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.167)

¹⁵⁰ Herbert FRANK, "Kitan ve Cürçenler: Mançurya ormanlarının sakinleri" (Çev: İsenbike Togan), Erken İç Asya Tarihçesi, *Türkler*, c.8, s.560.

¹⁵¹ A. TEMİR, *a.g.m.*, s.259.

¹⁵² A. TEMİR, *a.g.m.*, s.260.

3.3. Cengiz Han'ın Karahıtaylarla Mücadelesi

Anavatanları Mançurya'nın güneyi olan ve Orhun Kitabeleri'nde: "doğudaki Türk düşmanı kavim" olarak¹⁵³ zikredilen Kıtaylar, X. asırda, Yehlü Apaochi adındaki bir Kıtay Reisi başkanlığında teşkilatlanarak Moğolistan'ın büyük kısmına hâkim olmuştur. Apaochi'nin başa geçmesi, Herbert tarafından, boy birliğinden sülale hâkimiyetine geçiş olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁴

Apaochi'nin ölümünden sonra başa geçen Tekuang(926-947) tarafından Kuzey Çin'in bir kısmına hâkim olunmuş ve burada, 2 asır ayakta kalacak olan Liao İmparatorluğu'nun temelleri atılmıştır. "Liao" etnik bir ad olmayıp Liao Nehrin'den gelmektedir.¹⁵⁵ Çin; bir barbar kavme karşı başka bir barbar kavim olan Cürcetler'i kullanarak Kıtay hâkimiyetine son vermiş, fakat Koreli elçilerin: "Kurtlardan ve kaplanlardan daha beter"¹⁵⁶ dedikleri Cürcetler, Kuzey Çin'e hâkim olmuştur.

Kuzey Çin'deki Liao İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Kıtaylar'ın birkısmı Cürcetler'in hâkimiyeti altına girerken, bir kısmı da, Yehlü Taşı önderliğinde batıya yönelmiştir. Fakat; 1128 tarihinde Karahanlılar'a yenilen Yehlü Taşı, kuzeybatıya yönelerek burada, "imil" şehrini kurmuştur.¹⁵⁷ Sonradan şartlar değişmiş ve Yehlü Taşı; Karahanlıların Karluk ve Kanglılar'a karşı yardım çağrısı üzerine merkez Balasagun olmak üzere 1130 yılında, Karahıtay Devleti'ni kurmuştur. Türk-İslam kaynakları; Çin'deki Liao İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için bu devlete Karahıtay adını vermişlerdir.¹⁵⁸

Karahıtaylar, 1141 Katvan Savaşı'nda, Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'i mağlup ederek Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırlamış ve böylece; Maverâünnehir bölgesi Karahıtay Devleti'nin eline geçmiştir.¹⁵⁹

Karahıtaylılar'la komşu olan Harzemşahlar başlangıçta, Karahıtaylar'dan yardım görmüştür. Alâeddin Muhammed, özellikle Gurlular'a karşı birçok defa Karahıtaylardan yardım istemiştir. Hatta Gurlular Harzemşahlar'ın merkezi Gürgenc'i muhasara etmiş

¹⁵³ Ahmet TAŞAĞIL, "Karahıtaylılar", *DİA*, c.24, s.416.

¹⁵⁴ H. FRANKE, *a.g.m.*, s.541.

¹⁵⁵ H. FRANKE, *a.g.m.*, s.548.

¹⁵⁶ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.164.

¹⁵⁷ R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.193; A.Taşağıl, Karahıtaylar, *DİA*, s.416.

¹⁵⁸ A. TAŞAĞIL, *a.g.e.*, s.416.

¹⁵⁹ Mehmet Altay KÖYMEN, *Selçuklu Devri Türk Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.299; A.TAŞAĞIL, *a.g.e.*, s.416-417.

ve Harzemşahlar bu muhasaradan, Karahıtaylar sayesinde kurtulmuştur.¹⁶⁰ Fakat; siyasette, çıkarlar söz konusu olduğu sürece düşmanlar dosttur.

Uzun süre, Karahıtaylarla mücadele eden Harzemşahlar'ın Karahıtaylar'dan kurtulması; Naymanlar'ın hükümdarı Güçlüğ ile yaptığı bir antlaşma sayesinde olmuştur.¹⁶¹ Güçlüğ Han, Gur Han'ın¹⁶² damadıdır. Bir taraftan Harzemşah saldırıları, diğer taraftan Güçlüğ'ün isyanı sonucunda Gur Han damadına esir olmuş ve böylece Güçlüğ; 1211'den 1218 yılına kadar Karahıtay hâkimiyetini tekelinde toplamıştır.¹⁶³ Güçlüğ, Hristiyan olup, evleneceği kızın isteği üzerine Putperestliğe geçiş yapmıştır.¹⁶⁴ Kaşgar ve Hoten'e girdiği zaman, Alaaddin Muhammed El-Hoteni adlı bir imamı, eziyet ederek şehit etmiş¹⁶⁵ ve Müslümanlara zalimane davranmıştır. İnsanları zorla din değiştirmeye teşvik eden ve baskıcı dini bir politika uygulayan Güçlüğ; belki devletin başına geçmiş olabilir, ama insanların kalplerine girememiştir. Uyguladığı zorba yönetimle sadece, halkı karşısına almış ve aslında Cengiz Han'ın Karahıtay başarısını Güçlüğ'ün, başarısız yönetimi ortaya çıkarmıştır.

1218 tarihinde, Cebe Noyan komutasında 20.000 kişilik bir ordu gönderen Cengiz Han, hiçbir direnişle karşılaşmadan Karahıtay Devleti'ne son vermiş ve en önemlisi; Moğol ordusuna en çokta Müslümanlar yardım etmiştir. Çünkü baskıcı bir yönetimin pençesi altında ezilen halk, Cengiz Han'ı bir kurtarıcı olarak görmüştür.

Bir kişi için on binlerce insanı öldüren ve intikam ateşini, taş üstünde taş bırakmayarak söndüren Cengiz Han; büyük bir insanlık örneği göstererek insanları ibadetlerinde serbest bırakmış, camileri tamir ettirmiş ve hatta: “Madem dininiz namaz kılmayı emrediyor, kılmanız lazım” diyerek, Müslümanları namaza teşvik etmiştir.¹⁶⁶

3.4. Moğol İstilasının Nedenleri

Bir kara parçasını vatan yapan, üzerinde yaşayan millettir; bir milleti millet yapan, insan yığını olmaktan çıkaran, sahip olduğu milli değerleri ve dini kimliğidir. İnsanlar bu şuurla milli değerler etrafında bir araya gelirse devlet vardır. Devlette, kanun veya töre üzerineyse uzun ömürlü olur. Nitekim; töreye aykırı hareket eden

¹⁶⁰ Ahmet ÖZDEMİR, “Moğol istilasının Sebepleri,” *Türkler*, c.8, s.299.

¹⁶¹ S. AĞALDAĞ, “Moğol Devleti”, s.270.

¹⁶² Hanlar Hanı anlamına gelmektedir. Karahıtay reislerine verilen unvandır. Cüveyni, *a.g.e.*, c.II. s.308.

¹⁶³ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

¹⁶⁴ Cüveyni, *a.g.e.*, c.I., s.107.

¹⁶⁵ Geniş bilgi için bkz; Cüveyni, *a.g.e.*, c.I, s.111-114.

¹⁶⁶ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

Mete'nin babası için: “Tanhu da olsa, bu Tanhu babamda olsa Türk'ün töresini değiştiremez.” ifadesi, törenin devletler için ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından zikre şayandır. Cengiz Han'da önce, birçok kabileyi bir bayrak altında toplayarak onlara millet olma şuurunu aşlamış ve sonra, Cengiz Yasalarıyla devletin yol haritasını çizmiştir.

Tarihte birçok devlet kurulmuş ve bu kurulan her devletin bir sonraki hedefi, her zaman ilerlemek ve genişlemek olmuştur. Nasıl ki; büyüüp gelişen insan bir aile oluyorsa; bu aile dünyaya gelen her çocukla birlikte biraz daha genişliyorsa; sonradan kana, başka kanlar karışıyorsa işte devletler de, küçük devlet olarak telakki edilen bir aile gibidir, kurulur ve büyür.

Devlet kurmuş olan Cengiz Han'ın da İslam âlemine göz dikmesi aslında gayet normaldir ve ilerleme de hep batı yönünde olmuştur.

Bu bölümde Moğol istilasının genel nedenlerine değinilecek, istilanın başlamasına sebep olan Otrar hadisesi ise Harzemşahlar Devleti'yle olan ilişkilerinde ele alınacaktır.

3.4.1. Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi

Moğollardaki cihan hâkimiyeti mefkûresine ve dolayısıyla bu mefkûrenin dayanağı olan seçilmiş millet olma düşüncesinin detaylarına girmeden önce genel bir tanımlama olarak;

Türkler İslamiyet'e girmeden önce, her şeyi kuşatan bir yaratıcının varlığına inanmışlar ve buna Gök Tanrı (Gök Tengri) adını vermişlerdir. Büyük dağlara, nehirlere, ata mezarlarına, kurt ve at gibi varlıklara, sadece bir kutsiyet atfetmişlerdir. Gök Tanrı inancı Türklerde; cihan hakimiyeti mefkuresinin oluşmasına neden olmuş, çünkü; Türkler hâkimiyetin ilahi menşeli olduğuna ve Gök Tanrı tarafından kendilerine verildiğine inanmışlardır. Aynı şey Moğollar için de geçerlidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki; adı ne olursa olsun bütün dinlerde tek bir Tanrı inancı vardır ve “inanca ve ahlaka” ait birtakım özellikler de ortaktır.

- Tek Tanrı inancı
- Vahiy
- Peygamberler
- İnsanüstü varlıklar (melekler, cinler)
- Ahiret inancı

- Haşr (öldükten sonra dirilmek) inanca ait ortak özellikler
- Adam öldürmemek
- Hırsızlık yapmamak
- Zina yapmamak
- Yalan söylememek ise, ahlaka ait ortak özelliklerdir.¹⁶⁷

Yani; adı her ne olursa olsun bütün dinler mutlak bir yaratıcının varlığına inanmış ve bunun dışında, kutsal kabul edilen varlıklar ise; “kült” adını almıştır.

Türkler’deki hâkimiyet anlayışı Gök Tanrı üzerinde oluşmuş ve bu inanç; cihan hâkimiyeti mefkûresi olarak zuhur etmiştir.

Cihan Hâkimiyeti anlayışı, Orta Asya’da ilk büyük Türk devletini kuran Asya Han Devlet’i ile bir ülkü haline gelmiş ve bu ülkü, bir zincirin halkası gibi diğer Türk devletlerinde de devam etmiştir.

Bilge Kağan’ın: “Türk Tanrısı, Türk Milleti yok olmasın diye beni kağanlığa oturttu” sözü hâkimiyetin ilahi menşeli olduğunu göstermesi açısından güzel bir örnektir.¹⁶⁸

Ayrıca; siyasi bir politika olarak, istek üzerine atını ve karısını dahi Tunguzlara veren Mete Han, talepleri toprak olunca, Tunguzları yerle bir etmiş; “ devlete ait toprak, kullanılmayan bir yer bile olsa asla feda edilmemiştir.”¹⁶⁹ Bu düşünce; Türkler’deki hâkimiyet anlayışı ve vatan sevgisinin ulaştığı noktanın son ifadesidir.

Türkler ve Moğollar genişlemek ve cihana hâkim olabilmek için, batıya doğru ilerlemenin gerekliliğine inanmışlardır. Selçuklular, batıya yönelmiş ve Anadolu’ya yerleşmişlerdir. Osmanlılar, batıya yönelmiş ve Avrupa’ya hâkim olmayı hedeflemişlerdir. II. Mehmed’in “Kızıl Elması” İstanbul olmuş ve amacına ulaşan Fatih Sultan Mehmed’in, İtalya hâkimiyetine ömrü el vermemiştir. Kanuni Sultan Süleyman, gayesine ulaşmak için Viyana kapılarına dayanmıştır. Aynı şekilde Cengiz Han’da, cihan fatihi olabilmek için yüzünü İslam âlemine çevirmiştir.

Seçilmiş millet düşüncesi olsun veya olmasın her millet devlet olduktan sonra genişlemek, ilerlemek istemiş ve tabiki bu düşünce Avrupa içinde geçerli olmuştur; cihan hâkimiyeti davasında onlarda yer almıştır. Mesela: İngilizler okyanuslara açılmış, ticaret şirketleri kurmuş ve sömürgeleriyle birlikte, modern çağlarda büyük bir

¹⁶⁷Mustafa ÖZTÜRK, *Tarih Felsefesi*, Ankara, 2010, s.206.

¹⁶⁸ O. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s.165.

¹⁶⁹ Salim KOCA, ”Büyük Hun Devleti”, *Türkler*, c.I, s.695.

imparatorluk olmuştur veya Rusya, panislavizm politikasıyla bir cihan hâkimiyeti götüğünü göstermiştir.¹⁷⁰

Türklerle iç içe yaşayan ve ilk hocaları da Uygurlar olan Moğollar; üstün Türk kültürü karşısında tutunamamış, devlet teşkilatını Türk kültüründen iktibas etmiş ve Cengiz Yasaları'da; Türk töresi üzerinde oluşmuştur. Türk kültüründen bu kadar etkilenen Cengiz Han'ın, cihan hâkimiyeti mefkûresini kendisine örnek alması gayet normaldir.

Cengiz Han'da tekbir yaratıcının varlığına, hâkimiyetinin ilahi menşeli olduğuna inanmış ve “Mengü Thengri Küçündür” (Ebedi Tanrının yardımıyla) ibaresini kullanmıştır.¹⁷¹ Ayrıca Cengiz Han'a Gök Tanrı tarafından verilen kağanlık haberini, Şaman Teb Tengri'nin müjdelediği yazmaktadır.¹⁷²

Gürcü ve Ermeni kaynakları da, Moğolların Tanrı adını sürekli olarak zikrettiklerini ve mektuplarının başında da “Mengü Thengri küçündür” ibaresinin bulunduğunu söylemişlerdir.¹⁷³

Moğol tarihi efsanelerle doludur ve bu efsanelerde geçen bazı motifler de Türk efsanelerindeki motiflerle ortak özelliğe sahiptir. Bu efsanelerden bir tanesi, Cengiz Han'ın büyük annesiyle ilgilidir. Şöyleki; kocası Dobun- Mergenin ölümünden sonra Alan-ko'a'nın 3 çocuğu daha olmuş ve çıkan dedikodular üzerine Alan-Ko'a çocuklarına şu cevabı vermiştir.

“...Her gece açık sarı biri evin töynüğünün arasından ışık gibi karnımı okşayınca, ışığı (nuru) karnıma sızıyordu... Sizler neye boşuna konuşuyorsunuz. Buradan bakarsak tanrının oğulları değil mi? Karabaşlı insanlarla nasıl eşleştirilir. Herkesin kağanları oldukları zaman halk nedenini o vakit anlayacak” demiştir.¹⁷⁴

Bu efsane gerçek midir, yoksa bir gerçeğin üzerini kapatma hikâyesi midir bilinmez ama, gerçek olan birşey var ki o da; Cengiz Han ve onun soyundan gelenlerin Tanrı'nın çocukları olarak görüldüğü ve bu efsane ile onlara, seçilmiş millet olma özelliği verildiğidir.

¹⁷⁰ O. TURAN, *Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s.614.

¹⁷¹ Mahmut ARSLAN, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984, s.82; J. P. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.96.

¹⁷² Cüveyni, *a.g.e.*, c.I, s.93; R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.248; Ahmet Özdemir, “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler*, c.8, s.298.

¹⁷³ O. TURAN, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, s.170.

¹⁷⁴ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.15-16; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.18; A. Özdemir, “Moğol İstilasının Sebepleri” s.298; Tuncer GÜLENSOY, *Barbar Türkler*, Ankara, 2011, s.394.

Moğolların Gizli Tarihi şu sözlerle başlamıştır: “Cinggis Kağanın cediti, yüksek Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış bir boz kurt idi, eşi beyaz bir maral idi. Denizi aşarak (geçerek) geldiler. Onon Nehri’nin membaında, Burkan Kaldun Dağı civarında yerleştiklerinde Bataçi Han adlı bir oğulları oldu.”¹⁷⁵ Yukarıda Ahmet Temir’in vermiş olduğu “bozkurt”, Moğol efsanesinde “Börte-Çino” olarak geçmektedir. “Börte-Çino” Roux’a göre, gri renkli kurt anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi Moğolların soyu, kurda dayandırılmaktadır ve “nurani ışık, kurt” motifleri, Türk ve Moğol efsanelerinde ortaktır.

Cengiz Han doğduğu zaman, sağ elinde aşık kemiği büyüklüğünde bir kan pıhtısı tuttuğu yazmaktadır.¹⁷⁷ Bu da Cengiz Han’a, üstün bir özellik kazandırmıştır.

Bunun gibi, Moğolların cihan hâkimiyeti mefkûresini meşru zemine oturttuklarını ve seçilmiş millet olduklarını gösteren daha birçok efsane bulunmaktadır.

Ayrıca; Cengiz Han’ın istila anlayışı, Türklerin hâkimiyet anlayışından farklı bir mahiyet arz etmektedir. Cengiz Han, cihan fatihi olma idealiyle birçok yeri işgal ederken o bölgelerde, geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açmıştır. Dönemin en görkemli cazibe merkezlerini talan etmiş ve bir kişinin hatasını binlerce insana ödetmiştir. Türkler ise, hâkim oldukları yerlerde, var olanın üzerine yenilerini koymuşlardır. Yani; Türkler önce, insanların gönüllerini fethedip onların kalplerine işlemiştir.

Sonuç olarak, Moğolların istila nedenlerinden birisi ve belki de en önemlisi, cihan hâkimiyeti düşüncesidir.

3.4.2. İslam Topraklarının Zenginliği

İnsan yaşamı ve karakteri üzerinde büyük etkisi olan coğrafya; her yerde aynı değere ve öneme sahip değildir. İklim şartlarının ve yüzey şekillerinin değişmesine bağlı olarak coğrafi farklılıklar meydana gelmiş ve bu coğrafi farklılıklar coğrafi yetersizlikleri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ekonomide bundan nasibini almıştır. Bazı bölgeler, ekonomik açıdan daha müreffeh bir hayat yaşarken, bazı bölgelerin bu konuda şansı biraz daha az olmuştur. Yani; tabiat gülen yüzünü her yerde aynı oranda gösterememiştir.

¹⁷⁵ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.13-14; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.13; J. P.ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.159.

¹⁷⁶ J. P. ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.160.

¹⁷⁷ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.24; L. CAHUN, *a.g.e.*, s.139.

Tarih boyunca, hayat kaynağı demek olan su kenarları kurak yerlere göre daha avantajlı olmuştur. Mesela; Kur'an-ı Kerim'de "yemm" diye zikredilen¹⁷⁸ yani; deniz anlamına gelen ve Afrika'nın can damarı olan Nil Nehri, Mısır medeniyetinin yükselmesine yön vermiştir.

Yunanlıların Mezopotamya, Arapların el-Cezire dedikleri¹⁷⁹ Fırat ile Dicle arasındaki verimli topraklar'da başta Sümer olmak üzere Akad, Babil, Asur, Elam gibi medeniyetlere ve yeniliklere beşiklik etmiştir.

Fenikeliler'in kurmuş olduğu bir ticaret kolonisi olan Kartaca ile Roma arasında, Akdeniz hâkimiyeti için uzun yıllar "Pön Savaşları yaşanmıştır."¹⁸⁰ İşte bunun gibi, "Maveraünnehir ve Harizm" bölgeleri de, Orta Asya açısından değeri yüksek yerlerdir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, ekonomik değeri yüksek yerler, bir cazibe merkezi ve aynı zamanda istila alanları haline gelmiştir.

Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan ve "nehirin öte tarafı" anlamına gelen¹⁸¹ bölgeye "Maveraünnehir" denmiş ve bölge, İrani ve Turanî kavimler arasında sınır kabul edilmiştir.

Bölgede İslamiyet'in yayılması Emeviler döneminde gerçekleşmiştir. Horosan valisi olan Kuteybe Bin Müslim, Maveraünnehir topraklarında hâkimiyeti tesis etmiş ve bölgede, İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır.¹⁸²

Göktürk ve Türkş Devletleri'nin yıkılması Çinlilerin bu bölgede daha rahat ilerlemesine neden olmuş ve Batı Türkistan'daki hâkimiyet hayallerine, 751 Talas Savaşı'yla Abbasiler tarafından son verilmiştir.¹⁸³

Türk-İslam ve dünya tarihi açısından bir dönüm noktası olan Talas Savaşı'yla İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başlamış ve bölge, kesin olarak Müslümanların eline geçmiştir.

Talas Savaşı'nda esir alınan Çinliler tarafından kâğıt yapımı öğrenilmiş ve Semerkant'ta bir kâğıt fabrikası açılmıştır.¹⁸⁴ Avrupa ise kâğıtla XIII, yüzyılda tanışmıştır.

¹⁷⁸ Muhammed ET-TANCİ, *İbni Batufa Seyahatnamesi*, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan! Mümin Çevik, C-1,s.29.

¹⁷⁹ Abdulgani BULDUK, *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihçesi*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk, İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ,2004, S.XIX.

¹⁸⁰ Muammer GÜL, *Ortaçağ Avrupa Tarihçesi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul,2010, s.15-16.

¹⁸¹ Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, "Maveraünnehir" DİA.

¹⁸² İbrahim SARIÇAM - Aycan İNAN, *Emeviler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1993, s.60-62.

¹⁸³ Adem APAK, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihçesi 4 Abbasiler Dönemi*, Ensar Neşriyat, İstanbul,2011, s.53-57.

Maveraünnehir özellikle, Samaniler döneminde en parlak dönemini yaşamış; bilim, kültür ve ekonomik alanda zirve yapmıştır.

Karahanlı Devletiyle birlikte hızlanan Türkleşme süreci, Selçuklu Devletiyle devam etmiş fakat; Selçuklu sultanı Sencer'in Katvan Savaşı'nda Karahitaylara yenilmesi, bölgenin Karahitay hakimiyetine geçmesine neden olmuştur.

Harzemşahlar Devleti, Karahitay hâkimiyetine son vermiş, fakat; Orta Asya'yı kasıp kavuran Cengiz Han fırtınası, Maverâünnehir bölgesine de ulaşmış ve bölge, Moğolların eline geçmiştir.

Özellikle Timurlular döneminde, Maverâünnehir şehirleri; iktisâdî, bilim, kültür alanında zirve yapmış ve bölgenin merkezi Semerkant şehri olmuştur. Timur, Moğolların sevdiği mavi rengi, Semerkant şehrinde yoğun olarak kullanmış ve Herat'ta gördüğü sırlı kiremit ve tuğlalardan binalar yaptırmıştır. Bu özelliğinden dolayı Semerkant'a "Gökkent" adını vermişlerdir.¹⁸⁵

Maveraünnehir, ticaret yollarının kesişim noktası üzerinde bulunmaktaydı. Bu sebepten; hem verimli topraklarıyla, hemde konumu itibariyle ekonomik değeri yüksek olan bir bölgeydi. Buhara ve Semerkant en önemli şehirleri olup, Semerkant her zaman birinci sırada yer almaktaydı.

Cüveyni: "Dünyada cenneti görmek istersen Semerkant'ı gör.

Ey Belh toprağını orayla bir tutan kimse hiç şekerle çürük kavun bir tutulur mu?"¹⁸⁶ diyerek Semerkant'ın müstesna yerini bu sözlerle ifade etmiştir.

Semerkant'a Çinli seyyahlar tarafından "Sün-sz'kan" veya "Sie-mi-sz'kan" adı verilmiş ve Semerkant'ın verimli topraklarından dolayı bu adın "şişman" anlamına geldiği söylenmiştir.¹⁸⁷

Buhara ise; dünyanın en eski şehirleri arasında yer almakta¹⁸⁸ ve şehirleşme planıyla günümüzün metropolit şehirlerine benzetilmektedir.¹⁸⁹

Maveraünnehir şehirlerinin hepsi genel geçer bir düşünce var ki, o da; tabiat güzellikleriyle, kalabalık nüfusuyla, su kanallarıyla beslenen ekonomik değeri yüksek topraklarıyla, ticari konumuyla bölgenin çok göz alıcı bir yer olduğudur.

¹⁸⁴ APAK, Âdem, *a.g.e.*, s.58.

¹⁸⁵ Harold, LAMB, "Emir Timur: Çev: A.Göke, Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2009, s.135.

¹⁸⁶ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.163; Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasının Sebepleri*, s.300.

¹⁸⁷ *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Yayına Hazırlayan: Kürşat, Yıldırım, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2013, s.385.

¹⁸⁸ *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, s.386.

¹⁸⁹ A.Özdemir, "Moğol İstilasının Sebepleri", s.300.

Seyhun Nehri kenarında yer alan ve buradaki şehirlerin en önemlilerinden biri olan, Cengiz Han'ın Harzemşahlar Devleti'ne karşı intikam ateşini fitilleyen olayların yaşandığı “Otrar” ise; konumu itibariyle ticaretin revaçta olduğu şehirlerden biridir.

Cengiz Han'la Harzemşahlar arasındaki menfi ilişkilerin başlangıç noktası olan Otrar'ın eski adı, IX. Yüzyıldan XII. Yüzyıla kadar “Farab” olarak geçer.¹⁹⁰

Aral Gölü'nün güneyi “Harizm” olarak anılmış ve bölge, Maverâünnehir dışında kalmıştır. Harizm'in asıl adı “Cürcaniye” olarak da bilinmektedir.¹⁹¹

Emevi Valisi Kuteybe Bin Müslim buraya hâkim olunca İslamiyet Türkler arasında yayılmış ve Selçuklu hâkimiyetine kadar bölgede; Afrigoğulları, Me'müniler, Altuntaşoğulları olmak üzere üç hanedan hüküm sürmüştür.¹⁹²

Selçuklular döneminde Harizm bölgesi, mahalli valilerce idare edilmiş ve bu valiler; “Harzemşah” unvanıyla anılmışlardır. Selçuklu hükümdarı Berkıyruk zamanında Kutbüddin Muhammed'in Harizm valisi tayin edilmesiyle beraber(1097) Harzemşah Devleti'nin temelleri de atılmıştır.¹⁹³

Selçuklu hükümdarı Sencer'in 1157'de ölümüyle Selçuklu Devlet'i parçalanmış ve bu devletten geriye; Suriye, Kirman, Irak, Horasan Selçuklular'ı gibi küçük devletçikler ortaya çıkmıştır. Alaaddin Tekiş'in, Irak Selçuklularına son vermesiyle birlikte Harzemşahlar Devlet'i Selçuklu'nun mirası üzerine oturmuştur.

Eski Farsça, “alçak toprak”¹⁹⁴ manasına gelen Harizm bölgesine; Kath, Moğol istilasında Araplar'ın Curcaniye dedikleri Ürgenç ve istiladan sonra Hive başşehirlik etmiştir.

Harizm, alan bakımından çok büyük olmamakla birlikte verimli toprakları, ziraat ürünlerinin bolluğu, şehirlerinin güzelliği, nüfusunun fazlalığı, ticari hayatıyla seyyah ve müelliflerin kaleminde ayrı bir değer kazanmıştır.

İbni Batuda, Seyhatnamesi'nde Harizm bölgesinin özelliklerini ve güzelliklerini anlatırken, özellikle nüfusunun çokluğunu: “nüfusu kalabalık olduğundan şehir sanki atların ayakları altında sallanıyor, deniz dalgaları gibi dalgalanıyordu...”¹⁹⁵ sözleriyle ifâde etmiştir.

¹⁹⁰ Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, s.383.

¹⁹¹ CÜVEYNİ, Tarih-i Cihan Güşa, C-1, s .147.

¹⁹² Abdülkerim ÖZAYDIN, “Harizm”,DİA. s.217-218.

¹⁹³ A. ÖZAYDIN, “Harizm”,DİA, s.218.

¹⁹⁴ Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, s.384.

¹⁹⁵ M. Et- Tançi, *a.g.e.*, c.I, s.253.

Ayrıca Seyyah, dünyanın en güzel kavununun Harizm kavunu olduğunu ve kavun Güneş'te kurutulduktan sonra Hindistan ve Çin'e ihraç edildiğini yazmıştır.¹⁹⁶ Bu da, kavunun ihraç malları arasındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Harizm, küçük bir yer olmasına rağmen özellikleri bakımından tarihe büyük bir yer olarak geçmiş ve Ceyhun Nehriyle sulanan topraklarda ziraat oldukça gelişmiştir. Ayrıca; suyun nimetlerinden faydalanan bölge halkı, nimetinde nimetinden faydalanmış ve balıkçılık gözde bir meslek haline gelmiştir.

Kuzeyden güneye, doğudan batıya uzanan yolların kesişim noktasında bulunan bölge, önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Bundan dolayı, ticaret kervanları mutlaka Harizm'e uğramak zorundaydı. İhraç malları arasında; kavun, pamuk yağı, halı, ipekli ve yünlü kumaşlar, balık ve çeşitli elbiseler vs.¹⁹⁷ bulunmaktaydı.

Bir devletin ayakta kalabilmesi ekonomik olarak da güçlü olmasını gerektirir, yani; sadece bilek gücü yeterli değildir. Fakat; zenginlikte güçlü olmayı gerektirir, çünkü; zenginlik şimşekleri üzerine çeken bir paratoner gibidir ve bunun için de güçlü, sağlam bir askeri güce sahip olmak gerekir.

Tarih boyunca devletler veya imparatorluklar, ele geçirdikleri yerlerin sadece topraklarına hâkim olmamış, aynı zamanda oranın ekonomik gücü üzerinde de hâkimiyet kurmuştur. Savaşlarda elde edilen ganimetler ve tabiiyet altına alınan topraklardan kazanılan vergiler, devletlerin kasalarına giren önemli gelir kaynaklarıdır. Mesela; koskoca bir Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne zemin hazırlayan nedenlerden biride; Osmanlı İmparatorluğu her alanda olduğu gibi ekonomik olarak da düşüşe geçmiştir. Yani; ekonomik kriz birçok nedenle birleşince gemi su almaya başlamış ve sonuç olarak da batmıştır ama; yok olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti adı altında devam etmiştir. Çünkü; bütün Türk devletleri bir zincirin halkası gibi birbirinin devamı niteliğindedir.

İşte bu meyanda düşünülürse, Maverâünnehir ve Harizm bölgeleri; ticari konumu ve ekonomik hayatıyla Cengiz Han için yenmesi gereken önemli bir lokma haline gelmiştir. Bu özellik birçok nedenle birleşince, Cengiz Han'ın cihân fatihi olma yolunda bir adım atmasına ve bu verimli toprakları devletin sınırları içine almasına neden olmuştur.

¹⁹⁶ M. Et- Tançi, *a.g.e.*, c.I, s.256.

¹⁹⁷ A. ÖZDEMİR, "Moğol İstilasının Sebepleri," s.30.

3.4.3. İç Asya'nın Durumu

Cengiz Han'ın batı yönünde ilerleme nedenlerinden bir diğeri de; Batı Asya'nın o zamanki manzarası ve Ön Asya'da bulunan Harzemşahlar Devleti dışında karşısına çıkabilecek güçte bir devletin olmayışdır.

Güçlü olmak demek sadece, bir devletin temellerini atmak veya devletin başında tek otorite olmak, bütün gücü elinde bulundurmak demek değildir. Güçlü olmak demek; her şart altında sarsılmaz bir iradeye, kanunlar çerçevesinde iyi bir idari kabiliyete sahip olmak ve dönemin şartlarını iyi tahlil edebilmek demektir. Aslında, yaşanan dönemin şartları da kahramanları ortaya çıkaran önemli bir etkidir. Çünkü; şartlar, bir insanda var olan üstün karakterin ve bir insanı diğerlerinden ayıran baskın özelliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Şöyle ki; yeni bir yurt edinme düşüncesi başka nedenlerle birleşince, Anadolu'nun kapıları Alparslan öncülüğünde Türkler'e açılmış ve Bizans hâkimiyeti altındaki Anadolu'nun menfi manzarası, Türklerin buralarda hâkim olmasını kolaylaştırmıştır veya jeopolitik açıdan önemli bir konuma sahip olan İstanbul'un mutlaka alınması gerekliliği, II. Mehmed'in üstün zekâsıyla birleşince, İstanbul'u Osmanlı'nın başşehri yapmış ve II. Mehmed "Fatih Sultan Mehmed" adıyla tarihe geçmiştir. Her karış toprağımızın düşman askerleri tarafından işgal edildiği bir dönemde, vatanın bağrından bir Mustafa Kemal çıkmış ve Türk Milletini karanlıktan aydınlığa çıkaran bir ışık olmuştur. Örneklerde de görüldü gibi, Cengiz Han'ın yönetimdeki kabiliyeti ve şartların uygunluğu onu zirveye taşımıştır.

Şunu da unutmamak gerekir ki, bir yere hâkim olabilmek için öncelikle orayı parçalara ayırmak gerekir ve parçalanmış bir yeri almak her zaman daha kolaydır. Mesela; Çin, savaş meydanlarında bükemediği bileği içten mat etmeye çalışmış ve bunda da çoğu zaman başarılı olmuştur. Fakat; Cengiz Han'ın bölme gibi bir çabası olmamış, bölünmüş parçaları, kendi hâkimiyeti altında bir araya getirmiştir.

Daha öncede bahsettiğim gibi, Orta Asya'da, güçlü bir otorite söz konusu değildi. Yani; Cengiz Hanla boy ölçüşebilecek büyüklükte bir devlet olmamakla birlikte en büyük devlet Harzemşahlar Devletiy'di fakat; o da istikrarı tam anlamıyla tesis edememişti. Yaşanılan iç çekişmeler ve dış devletlerle olan mücadeleler Harzimşahlar Devleti'nin gücünü zayıflatmış ve Alaaddin Muhammed'in uyguladığı yanlış politika, idaredeki yetersizliğini ve düşmanını ne kadar hafife aldığını göstermiştir.

Harzemşahlar Devleti, Cengiz istilasına kadar; bir taraftan Afganistan'da bulunan Gurlularla¹⁹⁸ savaşıp bu devlete son vermiş, diğer taraftan Karahıtaylarla uzun yıllar mücadele etmiştir. Harizşahlar Devleti, Maverâünnehir bölgesinde Karahıtaylara yenilmiş ve bir araştırmacı, bu mağlubiyetin ağırlığını: “Moğol istilasını istisna edilirse Harzemşah Muhammed’in uğradığı en büyük muvaffakiyetsizliktir”¹⁹⁹ sözleriyle ifade etmiştir. Sonuç olarak, Karahıtaylar bertaraf edilmiş ve Karahanlılar tarih sahnesinden silinmiştir.

Bu başarılar, Alaaddin Muhammed’in hâkimiyet alanını genişletmiş olabilir, ama; aynı zamanda menfi bir sonuçta ortaya çıkarmıştır. Hem kendisi dışında Cengiz Hanla mücadele edebilecek bir devlet bırakmamış, hem de Cengiz Hanla arasında tampon bir devlet olan Karahıtay Gur Hanı’nı ortadan kaldırarak Cengiz Han’a direk komşu olmuştur. Ayrıca; Moğol istilasını öncesinde, bütün enerjisini bu mücadelelerle harcamıştır.

Bağdat’ta Abbasiler Devlet’i bulunmaktaydı ve kendisine yetebilen bir devlet olmaktan da çıkmıştı. Adının hutbelerde yankılanmasını isteyen Alaaddin Muhammed, bu hırsı uğruna Ehl-i Beyt sünnetini terk ederek Şiiliği benimsemiş ve Abbasilerle yapacağı mücadeleyi meşru zemine oturtmak için, Hz. Ali soyundan Seyyid Ali Tirmizi’yi halife ilan etmişti.²⁰⁰ Fakat; Bağdat’a giden Harzemşah ordusu, kötü kış şartları karşısında perişan olmuştur.

Bazı tarihçiler, Harzemşah tehlikelerine karşı Moğolları, Abbasîlerin çağırdığını söylemişlerdir.²⁰¹

Doğruluk payı yüksek midir, değimlidir bilinmez ama; gerçek olan bir şey var ki o da, yaşanan olayların seyrine göre tarafların sürekli değiştiğidir. Devletlerin siyasi hayatında, dost olan devle, bir gün düşman olabilmektedir. Aynı dinden olmak dostluk için yeterli değildir ve devletlerin siyasi hayatında önemli olan şey menfaattir.

Mesela; Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı’nda Ruslara karşı, İngiliz-Fransız yardımını kabul etmiş ve bunun diyetini de 1856 Islahat Fermanı’yla ödemiştir.²⁰²

¹⁹⁸ Bu devlet, Afganistan’ın dağlık bir bölgesi olan Gur’da bulunduğu için, Gurlular veya Guriler adını almıştır. Bu devlet başlangıçta Gaznelilere tabi iken, XII. yy. da Gaznelilerin zayıflamasıyla birlikte Selçuklu hakimiyetine girmiş, fakat; Katvan Savaşı’nda Selçuklular Karahıtaylar’a yenilince Herat’ı ele geçirmişlerdir. Daha sonra Gaznelileri’de yenerek Gazne şehrine hâkim olmuşlardır. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihçesi*, [Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız], c.7, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s.179.

¹⁹⁹ A.ÖZDEMİR, “Moğol İstilasının Sebepleri,” s.303.

²⁰⁰ A. APAK, *a.g.e.*, s.480-481; Cüveyni, *a.g.e.*, c.II, s.334-335.

²⁰¹ A. APAK, *a.g.e.*, s.481.

Bunun yanında, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı da, Hünkar İskelesi Antlaşması'nı imzalayarak Ruslarla İttifak kurmuştur²⁰³. Ya da,, Harzemşahlar Devleti Gurulara karşı Karahıtaylar'dan yardım istemiş, fakat; Gurlular bertaraf edilince uzun yıllar Karahıtaylarla mücadele etmiştir. Yani; siyasi ilişkilerde tarafı, menfaat belirlemiştir. İşte bunun gibi, Abbasiler de, Türk komutanlarına karşı Büveyhoğulları'nı yardıma çağırmış ve Büveyhoğulları'na karşı da Tuğrul Bey'in himayesini istemiştir.²⁰⁴ İki Müslüman devlet denilebilir ama; bunlar göz önüne alındığında Abbasîlerin de Harzemşahlar'a karşı Moğolları yardıma çağırma ihtimalleri oldukça yüksektir.

Bunların dışında, Harzemşahlar, devlet içinde de birtakım problemler yaşamaktaydı. Alaaddin Muhammed'in annesi Terken Hatun, hem oğlu üzerinde oldukça etkili, hem de devlet işlerinde söz sahibi bir kadındı. Kendine ait bir sarayı²⁰⁵ ve kendisinin de mensup olduğu bir Türk boyu olan Kanglılar'dan müteşekkil ayrı bir ordusu vardı. Bir kadının, devlet işlerinde bu kadar söz sahibi olması ve bir hükümdar varken bir hükümdarmış gibi davranması, devletin içten yıpranmasına neden olmuştur. Terken Hatun'un akrabalarından Kezlik-han, Sultan'a isyan etmiş ve Emir Bartuna'da, Karahıtaylarla anlaşarak onu arkadan vurmuştur.²⁰⁶

İşte görüldüğü gibi, Cengiz Han'ın karşısında güçlü bir devlet yoktu. Harzemşahlar Devleti de, içte birtakım sıkıntılar yaşarken, dışta da Gurlular, Karahıtaylar, Abbasilerle güç sarf etmişti.

Ordu içinde tam bir birlik yoktu ve ordu paralı askerlerden meydana gelmişti.²⁰⁷ Fakat; Moğol ordusunda paralı askerlik söz konusu değildi ve her fert birer asker kabul edilmekteydi. Bu sebepten askerlik, ayrı bir meslek olarak görülmemiştir.

Aynı dinden olmak, aynı duygu ve düşünceleri paylaşmak demek değildir çünkü; birçok mezhep bulunmaktadır. Halkın çoğunluğu, Müslüman olmakla birlikte halk, Sünni-Şii diye taraf olmuştu ve ikisi arasında da sürekli çatışma yaşanmaktaydı.²⁰⁸

²⁰² ERDAL AÇIKSES- Rahmi,DOĞANAY, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihçesi ve Atatürk İlkeleri*, Data, Ankara, 2012, s.21.

²⁰³ *Osmanlı Tarihçesi El Kitabı* (Editör: Tufan Gündüz), Ankara, 2012, s.482.

²⁰⁴ A. APAK, *a.g.e.*, s.481-482.

²⁰⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, c.II, s.388

²⁰⁶ A.ÖZDEMİR, "Moğol İstilasının Sebepleri," s.303.

²⁰⁷ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.269.

²⁰⁸ George VERNADSKY, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev: Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s.54.

Vergilerin ağırlığı köylünün belini bükmüş; iltimas, gasp, can güvenliğinin olmaması devletin huzurunu bozmuştu. Bunun gibi daha birçok neden Cengiz Han'ın işine yaramış ve İslam topraklarına sahip olmasını kolaylaştırmıştır.

3.5. Cengiz Han'ın Harzemşahlarla Mücadelesi ve İslam Âlemi Üzerindeki Hâkimiyeti

Harzemşahlar ile Moğollar arasındaki mücadelenin fitilini ateşleyen Otrar Hadisesi'ne geçmeden önce Harizşahlar Devletiyle ilgili çok kısa bir bilgi vermek istiyorum.

Aral Gölü'nün güneyi "Harizm" olarak bilinmekteydi. Kum yığınları arasında yer alan ve ticari konumu itibarıyla önemli olan bu bölge, Selçuklular tarafından atanan ve "Harzemşah" unvanıyla anılan valilerce idare edilmekteydi.

Harzemşahlar Devleti'nin temlerini atan(490/1097) ve aydın bir şahsiyet olan Kutbeddin Muhammed, Selçuklu'ya her zaman bağlı kalmış ve adına ithafen yazılan eserlerde; "Padişah, Kutbüd'd-din ve'd-dünya, Ebûl-Feth, muin-i Emiril-müminin" gibi lakaplarla anılmıştır.²⁰⁹

1128'de Harzemşah olan Atsız, sultan Sencer'e bağlı kalmış, fakat; 1135-1156 tarihleri arasında daha bağımsız hareket etmiştir.²¹⁰ Bir taraftan sultan Sencer'in yanında yer almış, diğer taraftan Cend ve Mangışlak²¹¹ gibi önemli yerleri ele geçirerek, genişleme politikası takip etmiştir. Katvan yenilgisi Atsız'ın her fırsatta Selçuklu'ya başkaldırmasına zemin hazırlamıştır. Barthold tarafından: "Selçuklu Sultanına tabi olarak öldüğü halde Harizmsah Devleti'nin müessisi addedilmeye hak kazanmıştır."²¹² Dolayısıyla Harzemşah Devleti'nin mimarı olarak görülmüştür.

1156 ve 1172 tarihleri arasında hüküm süren Atsız'ın oğlu İlarıslan ise, daha dostane bir politika takip etmiş, fakat; son Selçuklu hükümdarı Sencer'in 1157'de ölümüyle birlikte Doğu İran'ın tek hükümdarı olmuştur.²¹³

1172 tarihinde kardeşi Sultanşah'la giriştiği taht mücadelesinden zaferle çıkan Alaaddin Muhammed Tekiş dönemi; Harzemşahlar Devleti'nin, Selçuklu'nun mirası üzerine oturduğu ve bu miras üzerinde yükseldiği en parlak dönemidir. Belki, Alaaddin

²⁰⁹ İbrahim KAFESOĞLU, *Harzemşahlar Devleti Tarihçesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s.44

²¹⁰ İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.44.

²¹¹ TANERİ, Aydın, "Harzemşahlar", *DİA*, c.16, s.229.

²¹² İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.72.

²¹³ TANERİ, Aydın, "Harzemşahlar", *DİA*, c.16, s.229.

Muhammed döneminde devletin sınırları en son şeklini almıştır, ama; aynı zamanda devlet yıkılma sürecine girmiştir.

Alaaddin Tekiş; Karahıtaylar'ı yenilgiye uğratarak Harzemşahlar üzerindeki baskısına son vermiş, Horosan'ın büyük kısmını ele geçirmiş, Irak Selçukluları'nı devletin sınırları içine dahil etmiş ve böylece oğluna; Bağdat yakınlarından Talas'a kadar uzanan genişlikte bir devlet bırakmıştır.²¹⁴ Ayrıca; büyük çoğunluğunu, Kıpçak Türkleri'nin oluşturduğu ordusu, dönemin en güçlü İslam ordusu haline gelmiştir.²¹⁵ Aslında genel kanı budur. Harizm ordusu birçok Türk boyundan ve paralı askerlerden oluşmaktaydı. Askerliğe bir meslek gözüyle bakan ve bu işi para için yapan bir orduya ne kadar güven olabilirdi. Peter B.Golden'in ifadesiyle "Günü gününe uymayan boy reislerine yaslanmak, anında buharlaşıp yok olabilecek bir askeri güce bel bağlamak demektir."²¹⁶

1200 tarihinde, Tekiş'in ölümünden sonra yerine, bizim asıl konumuzu ihtiva eden olayların yaşandığı, Alaaddin Muhammed geçmiştir.

Bu dönemde; Afganistan'da bulunan ve Gazellilerin yerine geçmiş olan Gurlular yenilgiye uğratılmış; Maveräünnehir toprakları, Karahıtay Gur-Han'ın damadı olan Naymanlı Güçlüg ile yapılan bir kumpas sonucunda ele geçirilmiş; Buhara alınarak Karahanlılar Devleti tarih sahnesinden silinmiştir.²¹⁷ Dolayısıyla sınırlar; Irak'tan Hindistan'a, Basra Körfezi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanmıştır.²¹⁸ Alaaddin Muhammed, devletini çok geniş sınırlara ulaştırmış, fakat; üst üste kazandığı zaferler, onun başını döndürmüştür. Bu başarılarından dolayı itibarı artan Alaaddin Muhammed'e "İkinci İskender" lakabı verilmiş, ama O, bu lakabı beğenmeyerek "Sultan Sencer" olarak anılmayı istemiştir.²¹⁹

Alaaddin Muhammed'in bu kadar gururlanması, onu hata yapmaya müsait hale getirmiştir. Hırsı gözünü kör etmiş ve aslında, kendi hırsının kurbanı olmuştur. Düşmanın ne kadar küçük olursa olsun, onu büyük görebilmelisin. Sen ne kadar güçlü, büyük olursan ol, kendini küçük görebildiğin kadar büyüksündür ve işte o zaman başarı kendiliğinden gelir. İnsan, ne kadar gururlanırsa hata yapmaya da o kadar açık hale

²¹⁴ A. ÖZDEMİR, "Moğol İstilasının Sebepleri," s.302.

²¹⁵ Nesimi YAZICI, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihçesi*, s.357; İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.146.

²¹⁶ Peter GOLDEN, *Orta Asyada İslamiyetin İlk Dönemleri ve Karahanlılar*, (Çev: Halil Berktaş), Erken İç Asya Tarihçesi, s.495.

²¹⁷ Detaylı bilgi için bkz: Cüveyni, *a.g.e.*, c.II, s.255-313; İ. Kafesoğlu, , *"Harzemşahlar*.

²¹⁸ A. APAK, *a.g.e.*, s.479.

²¹⁹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.302.

gelir. Hata hatayı getirir ve gemi, yavaş yavaş su almaya başlar ve nihayetinde de batar. Napoleon'un dediği gibi: “Zafer iradedir.”²²⁰ İnsan önce, iradesine hâkim olabilmelidir, yani; hırsı, gururu, iradesinin önüne asla geçmemelidir. Çünkü; hatanın bedelini ödeyen sadece onu yapan değil, ona bağlı bütün insanlardır.

Otrar Hadisesi

Cengiz Han'ın intikam ateşini fitilleyen olayların yaşandığı Otrar Hadisesi; sonucu itibariyle, elem verici olaylara sebep olmuştur. Yukarıda bahsettiğim gibi, hatanın bedelini ödeyen sadece onu yapan değil, ona bağlı bütün insanlardır ve Alaaddin Muhammed'in hatasının bedelini de sadece kendisi değil, bütün insanlar ödemiştir.

Alaaddin Muhammed, bir komplo sonucu, Karahıtay Gur-Han'ı yok ederek Maverâünnehir bölgesine hâkim olmuş ve Cengiz Hanla arasındaki tampon bir devleti ortadan kaldırarak ona komşu olmuştur.

Asıl hedefi Çin olan Alaaddin Muhammed bu sebepten yüzünü Çin'e çevirmiş, fakat; kendisinden önce bu işi Cengiz Han'ın başardığı haberini alınca, doğru olup olmadığını öğrenmek için bir elçi heyeti göndermiştir.

Ticarete büyük önem veren, doğu ile batı arasındaki ticareti geliştirme konusunda bu davranışı bir fırsat olarak gören Cengiz Han, temsil heyetine ikramlarda bulunmuş ve “Dünyanın imarı ticaretle olur. Onun için aramızdaki ticari münasebetleri geliştirelim.”²²¹ ifadesiyle, ticarete verdiği önemi ve ayrıca kendi amacını, açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, Cengiz Han, kendisini “Şark”ın, Alaaddin Muhammedi'de “Garb”ın efendisi olarak gördüğünü söyleyerek²²² ona iltifatlar da bulunmuştur.

Buna karşılık Cengiz Han'da; Mahmudü'l-Harezmi, Ali Hâce-i Buhari ve Yusuf Kenka-i Otrari'den oluşan²²³ bir elçilik heyetini, sair hediyelerle birlikte Alaaddin Muhammed'e göndermiş (1218), dostluk ve ticaret için önemli bir adım atmıştır. Fakat; gözü ticarete veya dostlukta olmayan Alaaddin Muhammed elçilerden, Mahmudü'l-Harezmi ile ayrıca görüşüp Cengiz Han'ın Kuzey Çin Seferi ve ordusunun büyüklüğüyle ilgili bilgi edinmeye çalışmıştır.

²²⁰ D. CARNEGİE, *a.g.e.*, s.126.

²²¹ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.93.

²²² İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.232.

²²³ İ. KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s.233.

Alaaddin Muhammed, Cengiz Han'ın, ticari gaye güden bu dostane yaklaşımının önemini kavrayamamış ve cihangir olma hevesiyle sonunun nereye gideceğini bilmeden, şimşekleri, kasırgaları üzerine çekmiştir.

1218 tarihinde, bir ticaret kervanı, Moğol topraklarına girmiş ve Cengiz Han, kervandaki bütün malları yüksek fiyatlarla satın almıştır. Bunun üzerine Cengiz Han'da, 450 kişiden oluşan bir ticaret kervanını ve çok samimi duygularla yazılmış bir mektubu, Harizm bölgesine göndermiştir. Mektupta şunlar yazmaktadır:

“Ülkenizin tüccarlarından buraya gelenler oldu. Onları memnun edip sağ salım gönderirken, onlarla birlikte ülkenizde alışveriş yapıp güzel ve nadide şeylerle geri dönsünler diye adamlar gönderiyoruz. Böylece ticari ilişkiler, aramızdaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları kaldırıp yerine sevgi ve dostluk getirmeye, kin ve husumetin sürüp gitmesini önlemeye vesile olacak.”²²⁴

Cüveyni, kervandakilerinin dini ve milliyeti hakkında bilgi vermemiştir, fakat; Rene Grousset, elçi Ukana dışında hepsinin Müslüman olduğunu,²²⁵ Vernadsky, ticaret kervanının ekseriyetle, Harezmi ve Buharalılarından meydana geldiğini²²⁶, İbnü'l Esir'de, bu kervanın, Türkler'den müteşekkil olduğunu yazmıştır.²²⁷

Kervandakiler, ister Müslüman olsun, isterse tamamı Moğol olsun, hiç fark etmez, ticaret yapmak amacıyla Otrar'a geldikleri zamanın oranın valisi ve aynı zamanda Terken Hatun'un akrabası Gayır Han lakaplı İnalçuk ²²⁸ tarafından durdurulmuş ve mallarına el koyulup yüzlerce masum insan katledilmiştir.

Her şart altında bir savaş nedeni olan bu olay karşısında Cengiz Han, Alaaddin Muhammed'in haberi olmadığını düşünerek bir elçi heyeti göndermiş ve inalcuk'un teslim edilmesini istemiştir. Fakat; Alaaddin Muhammed: “Bu kafir köpek nasıl böyle bir talepte bulunabilir” diyerek hem Cengiz Han'a hakaret etmiş, hem de elçi heyetinin başkanını öldürüp, diğerlerinin de başını kazıtarak geri göndermiştir.²²⁹ Alaaddin Muhammed, geri dönüşü olmayan bir yola girmiş ve bardağı taşıran son damla onun bu tavrı olmuştur.

²²⁴ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.117.

²²⁵ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.270.

²²⁶ G. VERNADSKY, *Moğollar ve Ruslar*, s.55.

²²⁷ İbnü'l Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, İslam Tarihçesi (Çev: Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özyayın), c.XII., Türkiye Matbaacılık, İstanbul, 1987, s.320.

²²⁸ İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.240; Cüveyni, *a.g.e.*, s.117.

²²⁹ TEMİR, Ahmet, Cengiz Han, s.94.

Alaaddin Muhammed'in, tacirlerin öldürülmesiyle ilgili fikir beyan ettiği konusunda; Cüveyni, İbnü'l Esir ve Cüzcani, aynı ortak düşünce etrafında birleşmiş; yalnızca Nesevi, Vali İncuk'un bunu, kendi inisiyatifiyle yaptığını söylemiştir.²³⁰ Eğer, gerçeklik payı olsaydı, elçilere o muameleyi yapmazdı veya vali İncuk'un cezasını kendi eliyle verirdi.

Bu olay üzerine Cengiz Han bir dağın tepesine çıkarak üç gün boyunca: “(Tanrım)! Bu karışıklığı çıkaran ben değilim, bana intikam gücü ver.”²³¹ sözleriyle Tanrı'ya yalvarmış ve daha sonra savaş için hazırlıklara başlamıştır.

Cengiz Han, Alaaddin Muhammed'e bir elçi göndererek, çok büyük bir orduyla birlikte üzerine geleceğini haber vermiş ve şöyle söylemiştir:

“Siz adamlarımı öldürür, mallarımı onların elinden alırsınız değil mi? O halde karşı koymaya güç yetiremeyeceğiniz kalabalık bir orduyla üzerinize geliyorum, hazır olunuz!”²³²

Savaşmanın bile bir ahlakı vardır. Düşmanın dahi olsa, onu arkadan vurmak kallesliktir. Cengiz Han bu davranışıyla; Alaaddin Muhammed'le eşit şartlarda savaşmak istediğini göstermiş ve ona, kendini savunma fırsatı tanımıştır.

Moğol istilasını öncesinde Alaaddin Muhammed, casusları aracılığıyla Moğol ordusunun büyüklüğünü öğrenmiş ve ortaya atılan farklı görüşler sonucunda savaş stratejisini belirlemiştir. Şöyle ki; Alaaddin Muhammed bir meydan savaşı yapmaktan kaçınmış ve tabiri caizse her şehri kendi kaderiyle baş başa bırakmıştır. Asker toplanmasına karar vermiş, fakat; bu askerleri ayrı ayrı yerlerde mevzilemiştir. Askerlerin teçhizat ve yeme içmeleri de kendilerine bırakılmıştır. En önemli karar ise, Alaaddin Muhammed'in kendisini koruyabileceği korunaklı bir yerde bulunması gerektiği olmuştur.²³³ Aslında bu stratejiyle devlet, kendi ipini kendisi çekmiştir. Çünkü; bu tabloda ne bir ordu disiplini, ne de emir komuta birliği söz konusu değildir ve en önemlisi; kendisini Büyük İskender, Sultan Sencer olarak gören Alaaddin Muhammed, ordusunun başında yoktur.

Sonunun nereye varacağını düşünmeden hareket edip düşman edinmek, düşmanın fitilini ateşledikten sonra da; devletini, halkını kendi kaderine terk etmek

²³⁰ İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.241.

²³¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.119.

²³² İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't-Tarih*, s.322.

²³³ İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.250.

güçlü bir hükümdarın verebileceği bir karar değildir. Nesevi, alınan bu tedbiri “elem verici” olarak görmüştür.²³⁴

Alaaddin Muhammed yenileceğine baştan inanmış ve bunu, halkına da inandırmıştır. Çünkü; onların kalplerine ümit değil, ümitsizlik tohumu ekmiştir. Mesela, Semerkant’ta, hendeğin uzatılmasını isterken sur dibini göstererek: “üzerimize gelen ordu burasını kırbaçlarıyla doldurur.” İfadesi, bunun açık bir örneğidir.²³⁵ Yapılacak hazırlıklar için halktan zorla alınan ağır vergiler, fakat; bir türlü yapılamayan hazırlıklar da, insanların direnme gücünü kırmıştır.

Cengiz Han’ın başında bulunduğu Moğol ordusu Otrar önlerine gelmiş ve Cengiz Han, Alaaddin Muhammed’in savunma planına karşılık bir plan geliştirmiştir. Buna göre, şehirler arasındaki irtibatı kesmek amacıyla ordusunu gruplara ayırmış ve zaman kaybını önlemek için, Çağatay ile Ögeday’ı Otrar’da bırakıp, kendisi de Tuluy’u yanına alarak Buhara’ya yönelmiştir.²³⁶ Cuci’yi, Suğnak ve Cend tarafına ve bir grup orduyu da, Hocend taraflarına göndermiştir.²³⁷

Cengiz Han Otrar önlerine geldiği zaman, bir dağın tepesine çıkarak 3 gün boyunca dua etmiştir. İslam müellifleri; Cengiz Han’ın başarısını, Tanrı’ya olan bağlılığına; Alaaddin Muhammed’in başarısızlığını ise, gururuna yormuşlardır.²³⁸

Otrar, 5 aylık muhasaradan sonra ele geçirilmiş fakat; muhasara sırasında yaşanan bir hadise Moğolların, sadakate ne kadar önem verdiklerini göstermesi açısından önemlidir. Gayır Hanla Hacı Karaca arasında bir görüş ayrılığı yaşanmış ve Hacı Karaca, şehri teslim etmekten yana bir tavır takınmıştı. Bu teklif, Gayır Han tarafından kabul edilmeyince Hacı Karaca bir gece, bir grup askeriyle birlikte şehri terk etmiştir. Bir süre sonra yakalanan Hacı Karaca, Çağatay ve Ögeday’ın karşısına çıkarılmış ve “sen üzerinde bunca hakkı olan efendine vefa göstermedin. Bizim de senden vefa beklememiz cahillik olur.”²³⁹ sözleriyle öldürülmüştür.

Suğnak ve Cend taraflarına gelen Cuci, kimseye zarar gelmeden şehri teslim etmeleri için Hasan Hacı²⁴⁰ adında bir elçi göndermiş fakat; bu elçi halk tarafından

²³⁴ İ.KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.251.

²³⁵ İ. KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.251.

²³⁶ S. AĞALDAĞ, *Moğol Devleti*, s.272.

²³⁷ İ.KAFESOĞLU, *Harzemşahlar*, s.253.

²³⁸ O. TURAN, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, s.185.

²³⁹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.121.

²⁴⁰ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.123.

öldürülmüştür. Cüveyni'nin ifadesiyle: "... büyük bir kavmin can damarına saldırdıklarını, bütün bir milletin yok olmasına sebep olduklarını bilmiyorlardı."²⁴¹

"İslam'ın kubbesi"²⁴² olarak bilinen Buhara ve Semerkant, Cengiz Han tarafından ele geçirilmiş ve kısaca, Maverâünnehir bölgesi, Moğol hâkimiyeti altına girmiştir.

1222 tarihinde Cengiz Han, Cebe Noyan, Subitay Noyan'ı Kuzey Kafkasya'ya ve oğlu Cuci'ye, İdil Irmağı'nın doğusuna göndermiştir.²⁴³ Cengiz Han'ın oğlu Cuci'ye vermiş olduğu Deşt-i Kıpçak bölgesinde, Moğolların ilk uzantısı olan Altın-Orda'nın temelleri atılmıştır.

Çekirge sürüsü gibi her tarafa yayılan ve Müslüman şehirlerini birer birer istila eden Moğollar karşısında bütün ümidini yitiren Alaaddin Muhammed çareyi kaçmakta aramış ve Hazar Denizi'ndeki adalardan biri olan Abaskûn şehrine²⁴⁴ yerleşmiş ve burada da ölmüştür. Cüveyni Abaskûn'u, Hazar Denizi'nin eski adı olarak vermiştir.²⁴⁵

Alaaddin Muhammed'den sonra başa geçen oğlu Celaleddin Harzemşah'ın, Pervan Zaferi²⁴⁶ dışında büyük bir başarısı olmamış ve 10 yıl kadar süren Moğol mücadelesi bir sonuç vermemiştir. Celaleddin Harzemşah, Sind Nehri'ne atlayarak Hindistan taraflarına kaçmış ve Cengiz Han: "Böyle bir oğula sahip olan babaya ne mutlu!..."²⁴⁷ sözleriyle, onun mücadelesini taktir etmiştir.

Otrar Hadise'si, Alaaddin Muhammed'in sebep olduğu talihsiz bir olaydır. Tek amaçları, ticaret yapmak olan yüzlerce insan, mal hırsı yüzünden gereksiz yere öldürülmüş ve yüzlerce insana karşılık yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bölgenin, en önemli cazibe merkezleri Moğol askerlerinin atları altında yerle bir olmuştur. İbnü'l Esir'in bile yıllarca, kaleme almaya cesaret edemediği elem verici olaylar yaşanmıştır. İbnü'l Esir üzüntüsünü şöylece dile getirmiştir:

"Tatarların, diğer adıyla Moğolların İslam dünyasına girişleri hadisesini kaleme almaktan yıllarca çekinip durdum. Bu olayları kaydetmeyi hiçte istemiyordum. Bazen bunu yazmanın gereğine inanıyor, bir adım ileri atarken, iki adım geri atıp vaz geçiyordum... Kim bu büyük felaketin yazılmasını ve anlatılmasını kolay görebilir?

²⁴¹ CÜVEYNİ, a.g.e., c.I, s.123.

²⁴² CÜVEYNİ, a.g.e., c.I, s.130.

²⁴³ İ. KAMALOV, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.18.

²⁴⁴ S.AĞALDAĞ, *Moğol Devleti*, s.273.

²⁴⁵ CÜVEYNİ, a.g.e., c.I, s.94.

²⁴⁶ S. AĞALDAĞ, *Moğol Devleti*, s.273.

²⁴⁷ CÜVEYNİ, a.g.e., c.II, s.349.

Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamaydım...’’²⁴⁸

Sonunun nereye varacağını düşünmeden atılan adımlar, yapılan hatalar ne yazık ki, telafisi mümkün olmayan olaylara sebep olabilmektedir. Cengiz Han’ın yüzünü bu verimli topraklara çevireceği tabi ki kaçınılmaz bir şeydi ama; bu olay olmasaydı belki, o an için bu seferi düşünmeyecekti, düşündüğü zaman da belki sonuçları bu kadar ağır olmayacaktı.

Alaaddin Muhammed’in uygulamış olduğu savaş stratejisi, onun, idaredeki yetersizliğini göstermektedir. Bir meydan savaşı yapmaktan kaçınmış, askerlerini ayrı ayrı yerlerde mevzilemiş ve en önemlisi önce kendi canını düşünmüştür. Eğer vatan tehlikedeysen bir insan, önce canını değil, vatanın bütünlüğünü düşünebilmelidir; önce ben değil, önce vatan diyebilmelidir. Alaaddin Muhammed düşmanı görmeden önce canını garantiye almış ve milletini, kendi kaderiyle baş başa bırakmıştır.

Edison’un dediği gibi, başarmaya değer bir işin üç koşulu vardır: “önce sağlam çalışmak, ikincisi o işe bütün varlıkla sarılmak, üçüncüsü sağduyu sahibi olmaktır.”²⁴⁹ Alaaddin Muhammed, tehlikeli bir yola girmiş, fakat; girmiş olduğu yolda, sahip olduklarına ve milletine bütün varlığıyla sarılamamıştır.

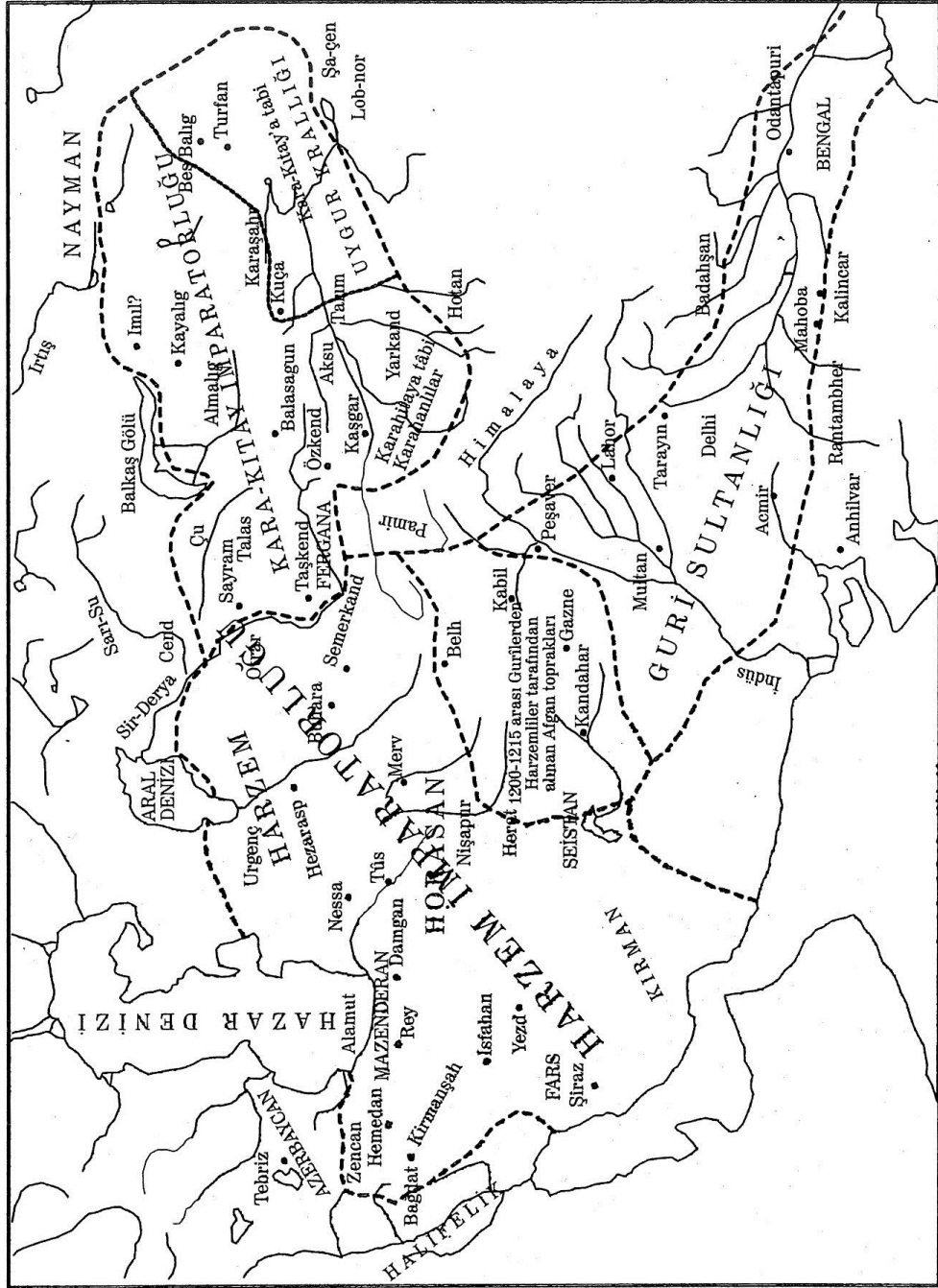
Cengiz Han, Harzemşahlar üzerine yürüdüğü zaman Afganistan’a 4 yıl, Buhara ve Semerkant’a 8 yıl ve Batı İran’a 3 yıldır²⁵⁰ hâkim olan bir devlet bulunmaktaydı. Cengiz Han’ın karşısında, tam anlamıyla güçlü ve köklü bir devlet, Cüveyni’nin ifadesiyle: “kendisini yıldızların hâkimi” gibi gören²⁵¹ biri değil de, daha mütevazı ve dirayetli bir hükümdar olsaydı belki, Moğol istilasını da bu kadar kolay olmayacaktı.

²⁴⁸ İbnü’l Esir, *El Kamil Fi’t-Tarih*, s.316.

²⁴⁹ D. CARNEGIE, *a.g.e.*, s.126.

²⁵⁰ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.198.

²⁵¹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.72.

Şekil 5. Asrın başında Harzem ve Kara-hitay İmparatorluğu (Grousset, Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.191)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK- MOĞOL DEVLETİ

12. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve büyük bir imparatorluğun temellerini atan Cengiz Han, başlangıçta sadece Moğolların Han'ı iken; Türklerle meskûn coğrafyalarında hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte bütün Türk ve Moğol kavimlerin Büyük Han'ı olmuş ve bu devlet tarihte, Türk-Moğol Devlet'i olarak da anılmıştır.

Cengiz Han'ın ortaya çıktığı sahalardan itibaren Hunlardan itibaren Türklerin ana yurdu olup, Türkler için kutsal kabul edilmiştir. Moğol Devleti'nin kurulduğu bu coğrafya da Türkler yoğunlukta olduğu için üstün Türk kültürü Moğolları, her alanda, ihata etmiştir.

Türk-Moğol Devlet'i adlı başlık altında bu devleti meydana getiren unsurları ve Türklerle Moğolların ırki münasebetlerini kısaca açıklamaya çalışacağım.

4.1. Moğollar Türk Müdür?

Moğollar Türk müdür sorusu, üzerinde, çok fazla tartışılan fakat; ortak bir düşünce etrafında fikir birliği sağlanamayan bir konudur. Bu konu hafızalarda hep bir soru işareti olarak kalmış ve Moğolların Türk olduğu üzerinde daha fazla durulmuştur. Her ne kadar Moğolların Türk olduğunu iddia eden bilim adamları olsa da bu konu üzerinde bir netlik söz konusu değildir.

Oğuz Destanı'nda da bir efsaneden bahsedilir. Buna göre; Oğuz Hanla amca çocukları arasında inanç farkı vardır. Oğuz Han, Tanrı'ya inanmayan ama oğullarını yenilgiye uğratıp Karakurum'a göndermiş ve onlara; kaygılı olunuz anlamına gelen “muval”²⁵² adını vermiştir. Yani; bu efsaneye göre Moğollar, Türklerin Moğollaşmış kolunu oluşturur.

Zeki Velidi Togan Moğolları köken olarak Türklere dayandırmış fakat; İbrahim Kafesoğlu ve Bahaeddin Ögel, Türklerle Moğollar arasında bir soy birliği olmadığını ifade etmiştir.

Batı kaynaklarında ve Çin yıllıklarında²⁵³ Türkler daha çok Mongoloid yani; Moğol tipinde gösterilmiştir. İbrahim Kafesoğlu'na göre; yapılan antropolojik

²⁵² İsenbike TOGAN, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler*, c.8, s.242.

²⁵³ İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.46.

araştırmalar sonucunda, Türkler ile Moğollar arasında; etnolojik ve filolojik açıdan herhangi bir soy birliğinin olmadığı kanıtlanmıştır.²⁵⁴

Türklerin “Mongoloid” olarak algılanması; Türklerle Moğolların uzun yıllar birbirlerine komşu olmaları ve aynı coğrafyada iç içe yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca; Gumilev’in dünya literatürüne kazandırdığı “Etnogenez” adı altında farklılaşma ve kaynaşmanın etkisi de oldukça büyüktür.

Aynı algı yanılması “Tatar” adında da yaşanmıştır. Ruslar, Altın Orda ve Kazan Hanlığı için Tatar derlerken, Tatar adını sonradan bütün Türkler için kullanmaya başlamışlardır.²⁵⁵ Türkler arasında Tatar boyu bulunmakla birlikte bu Türk boyu Moğol Tatarların’dan ayrılmaktadır. Tatar boyuna Cengiz Han tarafından son verilmiş fakat; bu isim Avrupalılar tarafından, Türkler için de kullanılmıştır.

Yapılan araştırmalar Türklerin beyaz ırka mensup olduklarını ve yeryüzündeki dört büyük beyaz ırk grubundan biri olan “Europid” grubundaki “Turanid” tipinde²⁵⁶ olduklarını göstermektedir.

Bahaeddin Ögel’de Türkler ile Moğolların ayrı ırklar olduğunu, Franke ve Eberhard gibi bilim adamlarının çalışmalarından yola çıkarak; Türkler ve Moğollar, “İki ayrı ırkın, iki ayrı tarihin ve iki ayrı kültürün sembolleri idiler”²⁵⁷ şeklinde açıklamıştır.

Yapılan antropolojik araştırmalar dışında, Türkler ile Moğollar arasında birtakım kültür farkları da göze çarpmaktadır.

Kültürlerin oluşmasında coğrafyanın ve aynı coğrafya üzerinde farklı tezahür eden tabiat şartlarının önemi büyüktür. Türklerin bozkırlarda yaşamaları atlı-göçebe bir kültürünün oluşmasına neden olmuş ve bunun sonucunda, Bozkır kültürü Türklerin yaşam tarzlarının şekillenmesine etki etmiştir.

Bozkır kültürünün en önemli özelliği atlı-göçebe bir yaşam ve keçeden yapılmış çadırlardır. Geçim kaynakları büyük hayvan sürüleridir ve geçimini hayvancılıkla sağlayan insanların en önemli besin kaynağı da, et ve süt ürünleri olacaktır. Giyim kuşamlarının hammaddesini ise özellikle yünlü kumaşlar ve hayvan derisi oluşturmuştur.

Vladimirtsov Moğollar’ı XI-XII. yüzyıllarda; ormanlarda ve bozkırlarda yaşayan kabileler olmak üzere iki gruba ayırmıştır.²⁵⁸ Ormanda yaşayan Moğolların geçim

²⁵⁴ İ. KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s.46.

²⁵⁵ Ahmet TEMİR, “Moğol(veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler*, c. 8, s.25.

²⁵⁶ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.47.

²⁵⁷ Bahaeddin ÖGEL, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.167.

kaynağını avcılık oluşturmuş ve elbiselerini de hayvan derisinden dikmişlerdir. Tahtadan arabalar yapıp bu arabaları, nakliyat ve çadırlarını taşımak amacıyla kullanmışlardır.²⁵⁹ Türkler, hiçbir şekilde domuzun ne etinden ne de derisinden faydalanmamışlardır. Fakat; Moğollar, yoğun şekilde domuz besleyip domuzun hem etini yemişler, hem de derisinden kıyafet yapmışlardır.²⁶⁰ Rubruk; Moğolların domuz bağırsağından yapılan sucuğu çok sevdiklerini ve ayrıca, fare eti yediklerini de yazmaktadır.²⁶¹ Türkler, keçeden yapılmış, Moğollar ise kayın ağacıyla örtülü çadırlarda yaşamışlardır.²⁶²

Vladimirtsov, eski Moğol çadırlarında, baca gibi uzanan bir boyun kısmının olduğundan bahseder, fakat; bu boyun kısmının şimdiki Moğol çadırlarında bulunmadığını da ilave eder.²⁶³

Ayrıca; Cengiz İmparatorluğu teşekkül edinceye kadar Moğollar, büyük hayvan sürülerine sahip değillerdi ve aynı şey at için de geçerliydi. Temucin'in zor günleri arkasında bırakıp birazcık daha rahata kavuştuğu zaman bile 8 adet atının olduğundan bahsedilmiştir. Bu da gösteriyor ki, devletin büyüyüp genişlemesine bağlı olarak hayvan sürülerinin sayısında da artış olmuştur.

Görüldüğü gibi, ormanlarda yaşayan ilk dönem Moğollarıyla, bozkırlarda yaşayan Türkler arasında, büyük bir kültür farkı söz konusudur. Bahaeddin Ögel'in ifadesiyle: “Ancak onların kayın ağacı ile örtülü çadırları, deri ve posttan elbiseleri, ağaç üstüne yapılan evleri, daha doğudaki kavimleri, Türk kültüründen ayıran özelliklerdi.”²⁶⁴

Eski Moğollara Çince “Tung-hu” adı verilmiş ve bu adın, Parker tarafından “Tunguz” olabileceği, Tunguz'un da Türkçe “tongguz” yani; domuzdan gelebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.²⁶⁵

Özellikle, Zeki Velidi Togan tarafından “iki birader kavim” olarak tanımlanan ve “Moğolca ile Türkçe Altay lisanları zümresinde birbirine yakın iki kardeş lisanıdır”²⁶⁶

²⁵⁸ B.Y, VLADİMİRTSOV, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Moğol Göçebe Feodalizmi (Çev:Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.56.

²⁵⁹ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.69.

²⁶⁰ B. ÖGEL, *a.g.e.*, c.I, s.171.

²⁶¹ Wilhelm Von RUBRUK, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat* (Çev: Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2012, s.36-37.

²⁶² B. ÖGEL, *a.g.e.*, c.VII, s.57.

²⁶³ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.68.

²⁶⁴ B. ÖGEL, *a.g.e.*, c.VII, s.57.

²⁶⁵ B. ÖGEL, *a.g.e.*, c.I, s.171.

diye ifade edilen Türk dili ile Moğol dili arasında, bazı benzerlikler dışında herhangi bir dil birliği de söz konusu değildir. Cengiz Han'dan sonra Moğolca ismini alan bu dilin; Çin kayıtlarında şe-vey adıyla geçen bu kavim, Kıtay ve Cücenler(Avar) tarafından konuşulduğu yazmaktadır.²⁶⁷

Moğollar Türk müdür? Yoksa sadece birbirine komşu iki kavim midir? Sorusunun cevabı kesin olmamakla birlikte kesin olan bir şey var ki o da; Cengiz Han Türklerle meskûn coğrafyaları da hâkimiyet altına alınca Türkler de bu devletin sınırları içine dâhil edilmiş ve Moğollar üstün Türk kültürü karşısında tutunamamıştır. Hatta M.Ö.2. yüzyılda kurulmuş olan Hun Devleti'nin içinde de Moğolların varlığından söz edilmektedir.²⁶⁸

Bu hususlar göz önüne alındığı zaman, Türklerle iç içe yaşayan ve medeniyet seviyeleri Türklere göre daha düşük olan Moğolların, Türk kültüründen etkilenmesi ve bu kültür etrafında bir araya gelmesi ve Türklerin de bazı kaynaklarda Moğol tipinde tasvir edilmesi gayet normaldir.

4.2. Türk-Moğol Devleti'nde Sosyal Yapı ve Askeri Teşkilat

Bu bölümde, sosyal hayatı meydana getiren müesseseleri ve ordu teşkilatını aynı başlık altında ayırmadan anlatacağım. Çünkü; Türkler ve Moğollarda askerliğe ayrı bir meslek gözüyle bakılmamış ve her fert aynı zamanda birer asker kabul edilmiştir. Yani; sosyal yapılanma ile ordu teşkilatı adeta bir bütün olmuştur.

Sosyal hayatın en küçük çekirdeğini “aile” oluşturmuş ve aileye Moğollarda “yasun” (kemik)²⁶⁹ adı verilmiştir. Bir yasunda herkes aynı kandan oldukları için hiçbir şekilde hiç kimse bir biriyle evlenmezdi ve çocuklara önce, ceddî (ebüğe)²⁷⁰ öğretilirdi. Araplarda olduğu gibi Moğollarda da bu bir adetti ve herkes menşeyini bilmek zorundaydı. Reşidüddin'in yazdığına göre “... Moğollarda pek eski zamandan beri kabileyi ve kökü muhafaza etmek âdeti mevcuttur. Başka milletler gibi dinleri olmadığı için her yeni doğan çocuğa ana ve babası oymak ve kabilelerini öğretirler. Bu kaideyi her zaman muhafaza etmişler, bugünde buna riayet ederler...”²⁷¹

²⁶⁶ Hikmet TANHU, *İslamıktan önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s.96.

²⁶⁷ TANHU, Hikmet, *a.g.e.*, s.96.

²⁶⁸ TANHU, Hikmet, *a.g.e.*, s.98.

²⁶⁹ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.75; Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Ankara, 1989, s.126.

²⁷⁰ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.75; A. Temir, *Cengiz Han*, s.126.

²⁷¹ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.75.

Aileyi cemiyetin küçük bir modeli olarak gören Ziya Gökalp “... güçlü aileyi güçlü millet ve devletin temeli olarak” düşünmektedir²⁷² ve Türklerde olduğu gibi Moğollarda da aile, cemiyet hayatında önemli bir yere sahiptir.

Moğollarda baba öldüğü zaman evlatlar öz anneleri dışında babalarının bütün hanımlarıyla veya kardeş öldüğü zaman geride kalanlar, ölen kardeşlerinin bütün hanımlarıyla evlenebilmekteydi.²⁷³ Bundaki amaç, mirasın bölünmesine engel olmaktır. Ayrıca, en küçük çocuk dışında diğerleri, baba hayattayken, evlendikten sonra mirastan payını alıp evden ayrılabilmekteydi.

Ailelerin (yasun) bir araya gelmesiyle “aymag” ve “obog” meydana gelmiştir.²⁷⁴ “aymag” ve “obog” Türkçe; oymak ve boy anlamındadır.²⁷⁵ Kabile içi evlilik söz konusu değildir. Mesela; Yesügey- Bahadır, Cengiz Han’a kız istemek için karısının akrabaları Olkuno’utlar’a gitmiş, fakat; yolda Unggiratlar’dan Dey- Seçenle karşılaşınca onun kızı Börte’yi istemiştir. Aynı kabileye mensup olan kişilere, “ akraba, kardeş” anlamına gelen “urug”²⁷⁶ adı verilmiş fakat; başka kabileye mensup olanlara, yabancı gözüyle bakılmış ve bunlara “yâd”²⁷⁷ adı verilmiştir. Kadına akraba olan kabilelere ise “huda” yani; dünür denilmiştir.²⁷⁸

Her kabilenin başında bir reis yani, “Noyan” bulunmaktaydı. Arkadaş²⁷⁹ anlamına gelen ve Noyanların yardımcıları olan “Nökerler” ise bu işi, kendi arzularıyla yapmışlar ve efendilerine hizmet etmeyi bir zorunluluk değil, yapılması gereken bir görev bilmişlerdir.

Kabile içi dayanışma hat safhadaydı ve ormanlık alanlar, meralar, yaylak ve kışlaklar²⁸⁰ kabile mensupları tarafından ortak kullanılan alanlardı.

Boylar arasında; demokratik ve aristokratik sınıflar söz konusuydu. Mesela; Barthold ve Vladimirtsov gibi Rus yazarlar, Cengiz Han’ın aristokrat yani; soylular sınıfını, Camuka’nın da demokrat yani; fakir sınıfı temsil²⁸¹ ettiğini söylemişlerdir. Demokratik boylarda, tüm bireyler arasında eşitlik varken; aristokratik sınıflarda,

²⁷² Mustafa ERKAL, *Sosyoloji* (Toplum Bilimi). Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.90.

²⁷³ Mahmut ARSLAN, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, s.41.

²⁷⁴ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.126.

²⁷⁵ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.126.

²⁷⁶ M. ARSLAN, *a.g.e.*, s.47.

²⁷⁷ M. ARSLAN, *a.g.e.*, s.47.

²⁷⁸ M. ARSLAN, *a.g.e.*, s.47.

²⁷⁹ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.87.

²⁸⁰ M. ARSLAN, *a.g.e.* s.46.

²⁸¹ GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, s.230.

soylulardan başka bir de köle sınıfı bulunmaktaydı.²⁸² Savaş esirlerinden meydana gelen bu kölelere “bogol”²⁸³ denilmekteydi. Fakat; bogollar, hiçbir hakkı olmayan köle sınıfından çok farklıydı. Çünkü bunlar, hukuki haklarını kullanıp, kendi kabile bağlarını devam ettirebilmişlerdir. Ayrıca; yaptıkları yararlı hizmet karşılığında serbest kalanlara “darhan” (Tarhan)²⁸⁴ adı verilmiştir.

Boyların birleşmesi “İrgen”i (halk, aşiret)²⁸⁵ ve irgenler’de, Mahmut Kaşgari’ye göre barış anlamına gelen “İl”i²⁸⁶ yani; ulus’u meydana getirmiştir.

Moğolların sosyal hayatında, iki türlü göçme vardı. Bunlardan biri özellikle güvenliği sağlamak amacıyla, kabile mensupları tarafından halka oluşturulmuş ve kabile büyükleri, bu halkanın orta kısmında yer almıştır ve buna “küren”²⁸⁷ denilmektedir. Bunun dışında birde, “ayıl”²⁸⁸ yani; kendi başlarına göçme söz konusuydu.

Ayrıca; Moğollarda, farklı boylara mensup kişiler arasında, Roux’un: “... insanların toplumdaki yerlerini pekiştirmek için kullandıkları en olağan yöntem”²⁸⁹ olarak gördüğü kan kardeşliği vardı ve buna Moğollarda “anda” denilmekteydi, Cengiz Hanla Camuka arasındaki andalığın ilk adımı, birbirlerine kemikçik hediye ederek atılmıştır veya Cengiz Han, Börte’nin çeyizi olan samur kürkü, Tuğrul Han’a hediye ederek onu ikinci babası olarak görmüştür.

Devletin başında; “Kağan, Han, Kan” gibi unvanlarla anılan bir hükümdar bulunmuştur. Cengiz Han, gereksiz lakapların kullanılmasını yasaklamış ve böyle, mütevazı ve kısa unvanlarla anılmayı tercih etmiştir.

Devlet, hükümdar ailesinin malıydı ve hükümdar isterse çocuklarına tımar veya mukataa bırakabilmekteydi. Cengiz Han hayattayken ülkesini, çocukları arasında paylaştırmış ve bir gelenek olarak küçük oğlu Tuluyu da baba ocağında bırakmıştır. Şehzadelere oğul anlamına gelen “köbegün”²⁹⁰ denilmiştir. Cengiz Han ölmeden önce ülkesini çocukları arasında paylaştırmış ve oğlu Cuci’ye batı bölgesinin, Çağatay’a Türkistan’ın ve Ögeday’a doğu bölgesinin²⁹¹ yönetimi verilmiştir.

²⁸² M. ARSLAN, *a.g.e.* s.46

²⁸³ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.127.

²⁸⁴ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.127.

²⁸⁵ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.128.

²⁸⁶ M. ARSLAN, *a.g.e.* s.51.

²⁸⁷ B. ÖGEL, *a.g.e.*, c.VII, s.58.

²⁸⁸ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.62.

²⁸⁹ Jean-Paul ROUX, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 2002, s.190

²⁹⁰ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.150

²⁹¹ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.130

Sosyal yapılanma ile ordu teşkilatı iç içe geçmiştir, yani; sosyal hayattaki benzer teşkilatlanma orduda da görülmektedir. Bir devletin gücünü ve büyüklüğünü gösteren unsurların başında o devletin ordusu gelmektedir. Ordu da gücünün büyük kısmını kendini idare edenden alır. Cüveynî'nin şu sözleri Moğol ordusunu kısaca özetlemektedir:

“Öyle bir ordu ki zamanın sıcaklığını soğuşunu görmüş olup, rahatsızlık anında sabırlı, rahat halinde de şükreder durumdadır. Ordu mensupları, elbise (camegi) ve toprak parçası (ikta) gibi maddi bir şey beklemeden, yükselme beklentisi olmadan kulaklarını komutanlarının emrine verirler. Bu yöntem, ordu düzenlemenin iyi yöntemidir. Çünkü aslanlar acıkmadan av yapmaz, hiçbir canlıya saldırmazlar.”²⁹²

Cengiz Han'ın başarısındaki en önemli unsur, sosyal hayat ile ordu teşkilatını yekvücut yapması ve bu ikisini, koyduğu kurallarla bir düzen üzerine oturtması olmuştur.

Ekonomik açıdan ne kadar güçlü olursan ol, eğer ordu teşkilatın zayıfsa ve jeopolitik açıdan da önemli bir noktadaysan, o gücün hiçbir önemi kalmaz. Güçlü devlet demek; yekvücut olmuş bir millet, heran savaşa hazır ve iyi teşkilatlanmış bir ordu, iyi işleyen bir ekonomi ve bütün bu unsurları idare etmesini bilen bir lider demektir. Cengiz Han, devletin sınırları içinde yaşayan bütün insanları, ordu teşkilatıyla birbirine kenetlemiş ve koyduğu yasalarla bu sistemi, sağlam bir zemin üzerine oturtmuştur.

Ordu teşkilatında “onlu sistem” geçerliydi. Ordu; onluk (arban), yüzlük (cagun), binlik (minghan) ve onbin (tümen) lere²⁹³ ayrılmıştı. Tabiki bu, Cengiz Han'ın getirmiş olduğu bir yenilik değildi. Moğol ordusu, Mete Han'ın getirmiş olduğu onlu sistem üzerinde kurulmuştur. Sosyal yapıdaki; “yasun, aymag, obog, irgen”, aynı zamanda; “onluk, yüzlük, binlik ve en büyük askeri birlik olan “tümen”i ifade etmekteydi.

Bu birliklerin başında “Noyan” bulunmaktaydı ve Noyanların yardımcıları da “Nökerler” di. Noyanlar, nökerler kadar serbest bir pozisyonda değillerdi. Yani; kendi isteklerine göre görevlerini terk edemez, sadece Han veya Şehzadeler tarafından azad edilebilirlerdi. Fakat; nökerlerde böyle birşey söz konusu değildi. İstedikleri zaman görevlerini bırakabilirlerdi. Ayrıca nökerler, hizmetlerine karşılık, bir miktar tımar alabilmekteydi ve reisleri, her türlü ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Cengiz Han'ın:

²⁹² CÜVEYNÎ, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Ankara, 2013, c.I, s.88.

²⁹³ A.TEMİR, *Cengiz Han*, s.129.

“Ahfadıma, bu muhafızlara benim hatıram diye bakılmasını, bakımlarına fevkalade dikkat edilmesini, onlarda bir memnuniyetsizliğin doğurulmamasını vasiyet ediyorum.”²⁹⁴ sözleri, nökerlerin bakımına ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Daha öncede bahsettiğim gibi Cengiz Han’ın kendisine ait bir hassa ordusu, yani; “muhafız kıtası” bulunmaktaydı. Bu ordunun komutanı, bu ordunun askerlerine istediği gibi davranamazdı. Eğer asker suç işlemişse, onun cezasını komutan değil, yalnızca Cengiz Han verebilirdi. Muhafız kıtasındaki herhangi bir asker, diğer üst düzey askerlerden dahi daha üst konumdaydı.

Moğol ordusu, yönleri güneye dönük olmak üzere; sağ kanat, sol kanat ve merkez²⁹⁵ olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Moğol ordusunun güneye dönük olması, Rene Grousset’in deyimiyle “Moğol fütühatının hedeflerine yönelmeye tekabül etmektedir.”²⁹⁶

Moğollar sürekli avlarına büyük önem vermiştir. Geçimlerinin büyük çoğunluğunu avcılıkla sağlayan Moğollar için av partileri, hem geçimleri için bir kaynak teşkil etmiş, hem de savaş öncesinde, talim ve ön hazırlık olmuştur. Savaş stratejileri ise, av sırasında uyguladıkları taktiğin bir benzeridir. Eğer, savaştıkları ordu büyük ve güçlüyse önce düşmanda, kaçıyormuş gibi bir izlenim bırakıp onların gevşemesini sağlamışlardır ve sonra, sahte geri çekilmeyle düşmanı tehlikeli bölgeye çekerek, sürekli avlarında yaptıkları gibi çember içine alıp imha etmişlerdir. Büyük seferlere çıkmadan öncede, savaşın planını görüşmek amacıyla “kurultay” toplamışlardır.²⁹⁷ Grenard, Moğol askerlerinin giyim tarzı ve silahları hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Ordugâhta askerler, kulaklıklılı kürkten bir börk, keçe çoraplar ve çizmeler, dizin altına kadar inen kürk taşımaktadır. Muharebede ensesini örten meşinden bir miğfer giymekte, sırtına siyah boyalı düz meşin parçalarından meydana gelmiş sağlam ve yumuşak bir zırh almaktadır. Taarruz silahları olarak, adam başına iki yay ve iki sudak, eğik kılıç, bir küçük balta ve eyerden sallanan demirden gürz, süvarileri düşürmek için kancalı bir mızrak, at kılından bir kement bulunmaktadır.”²⁹⁸

²⁹⁴ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.143.

²⁹⁵ George VERNADSKY, *Moğollar ve Ruslar*, s.147; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 2014, s.255.

²⁹⁶ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.251.

²⁹⁷ G. VERNADSKY, *a.g.e.*, s.148.

²⁹⁸ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.256.

Moğol ordusu, sefere çıktığı zaman gruplara ayrılmıştır ve bunun örneğini, Harizmşahlar üzerine yaptıkları istilada da görmek mümkündür. Cengiz Han, Otrar önlerine geldiği zaman ordusunu gruplara ayırmıştır ve her grupta; merkez, sağ kanat, sol kanat, artçılar ve öncülerden meydana gelmiştir.

Ayrıca; Türklerde olduğu gibi Moğollarda da renkler bir anlam ifade etmiş ve Cengiz Han; “Beş Rengin Efendisi”²⁹⁹ olarak görülmüştür. Buna göre; siyah kuzeyi, kırmızı güneyi, mavi doğuyu, beyaz batıyı, sarı renk merkezi temsil etmiştir. Kuzey Çin’de bulunan Cürcetlerin diğer adı da “altın” anlamına gelen chin idi. Demek ki sarı renk, Çin’de de önemli bir yere sahipti.

Cüveyni’nin ifadesiyle; “...kişinin işi servet, taraftar ve nüfuz kazanmak değil, sadece savaşmak olan”³⁰⁰ Moğol ordusunda, sıkı bir disiplin söz konusuydu. Emir ağızdan çıktığı anda ordu, vaktinde ve saatinde mutlaka hazır olmak zorundaydı ve hata yapan herkim olursa olsun, “han ile arasındaki mesafe, doğu ile batı arasındaki mesafe kadar da olsa”³⁰¹ cezası anında kesilirdi.

Görüldüğü gibi, sosyal teşkilat ile ordu teşkilatı iç içe geçmiş ve Cengiz Han’ın idaredeki kabiliyeti ve üstün zekâsı, kendini her alanda göstermiştir. Cengiz Han, daha önce birbirleriyle savaş halinde olan bütün kabileleri Moğol adı altında bir araya getirmiş ve uyguladığı nizam ve koyduğu kurallar ile güçlü bir devlet zuhur etmiştir. Devlet gücünü, milletten ve kendisini idare eden kişiden alır. İdare eden, devletin ve milletin yok olmasına da sebep olabilir veya var olanın üzerine yenilerini ekleyerek zirveye de taşıyabilir. Cengiz Han’da önce devletin temellerini atmış ve sonra Türk kültürünün mirası üzerinde devletini nakış nakış işlemiştir.

4.3. Cengiz Yasaları

Tarihte birçok devlet kurulmuş ve kurulan her devlet, bir zincirin halkası gibi, birbirinin devamı niteliğinde olmuştur. Bir devlet yıkılıp tarihteki yerini alırken, farklı isimler altında başka devletler zuhur etmiş, fakat o miras hiçbir zaman yok olmamıştır, sadece el değiştirmiştir. Selçuklunun kurduğu üstün kültür üzerinde Osmanlı yükselirken, Osmanlı’dan kalan mirası Türkiye Cumhuriyet’i devam ettirmiş ve ilelebet de devam edecektir. Aynı şey, bütün Türk devletleri için de geçerlidir. Dünya tarihine büyük bir isim olarak geçen, kimilerine göre barbar, kimilerine göre de cihan fatihi

²⁹⁹ G. VERNADSKY, *a.g.e.*, s.154.

³⁰⁰ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.89.

³⁰¹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.89.

olarak zikredilen Cengiz Han, Türk ve Moğol bütün toplulukları aynı devlet çatısı altında bir araya getirip, bu topluluklar arasında huzuru tesis etmiştir. Cengiz Han, eşi benzeri görülmemiş büyüklükteki devletini Türk kültür mirası üzerinde kurmuştur. Yani Cengiz Han, yeni bir sistem getirmemiş, var olanın üzerine yenilerini eklemiştir. Türklerle iç içe yaşayan ve ilk hocaları da Türk müşavirler olan Moğollar; devlet ve ordu teşkilatını Türk kültüründen iktibas etmiş ve Cengiz Yasaları da Türk töresi üzerinde oluşmuştur. Mesela; bir Uygur Türk'ü olan T'a't'a't' ong-a, Cengiz Han'ın çocuklarına Uygurca yazmasını öğretmiş ve aynı zamanda resmi yazıların altına damga vurarak yazıları resmi hale getirmiştir.³⁰² Ayrıca Cengiz Han, Tatar olan Şigi-kutuku'ya yargıçlık görevini vermiş; mahkeme kararlarını ve kabile dağılımını “mavi defterler”e (Kökö debter)³⁰³ yazmasını istemiştir. Böylece, Rene Grousset'in ifadesiyle: “...kanunlar düsturu meydana getirmiştir.”³⁰⁴

Bir devletin omurgasını, o devletin hukuk kuralları oluşturur. İnsanlar bu hukuk kuralları etrafında bir araya gelip devlete ve birbirlerine bağlanırlar ve devlette, millete olan görevlerini bu şekilde belirlemiş olur. Nasıl ki; tarihini bilmeyen insan hafızasını kaybetmiş bir insan gibiyse; tarihimiz geçmişimizi aydınlatıp bugüne ve yarınımıza ışık oluyorsa, hukuk kuralları da bir devletin yol haritası, olmasa olmazdır. Hukuk kurallarının olmadığı bir ülkede, ne birbirine kenetlenmiş bir millet olur, ne de bir devlet olur; var olan devlette bir gün kâğıttan bir kule gibi yıkılıp gider.

“Düzen”³⁰⁵ anlamına gelen ve devlete temel teşkil etmiş olan da bu yasalar, aslında Türk töresinden başka bir şey değildir. Fakat; en önemlisi, Cengiz Han bu yasaları uygulamasını bilmiş ve yabancıları bile hayrete düşürecek ölçüde bir düzen vücuda getirmiştir. Çok ağır müeyyideler içeren Cengiz Yasaları, yabancı seyyahların bile şaşkınlığına neden olmuş ve bu konuyla ilgili Plan Carpin şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tatarlar (yani Moğollar) bizim din adamlarımızdan çok daha fazla üstlerine itaatkâr olup, dünyanın en itaatli milleti denilebilir. Üstlerine sonsuz saygı gösterir ve onlara asla yalan söylemezler. Aralarında hiçbir surette itiraz, anlaşmazlık veya cinayet yoktur. Sadece önemsiz hırsızlıklara rastlanmaktadır. İçlerinden biri birkaç hayvanını kaybederse, onları bulan hayvanları kendi sürülerine katmaktan dikkatle kaçınır ve hatta

³⁰² R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.252.

³⁰³ R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.252.

³⁰⁴ R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.252.

³⁰⁵ R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.253.

çoğu hallerde sahibine götürüp teslim eder. Kadınları eğlendikleri zamanlarda bile son derece iffetlidir.”³⁰⁶

Joinville ise: “Cengiz Han’ın onlara verdiği müesseseler halkı barış ve huzur içinde tutmak içindi ve bunlar o dereceye vardı ki, elini kaybetmek istemeyen kimse ne başkasının malına el uzattı, ne de vurmaya kalktı...”³⁰⁷ Söyleyerek yasaların halk üzerindeki derin etkisini dile getirmiştir.

Cengiz Han, insanlar arasında din ayrımı yapmamış, farklı dinden insanları etrafında toplayarak onların tecrübesinden faydalanmıştır. Mesela; Çinlileşmiş bir Kıtaylı olan Ye-liü Ç’u-ts’ai’den Çin medeniyeti hakkında bilgi edinmiş³⁰⁸; Müslüman olan Mahmud Yalavaç, Cengiz Han’ın Maveräünnehir halkıyla irtibatını sağlamış³⁰⁹ ve bir Uygur Türk’ü olan T’a-t’a’t-t’ong, Cengiz Han’ın çocuklarına Uygur yazısıyla Moğolca öğretmiştir.³¹⁰ Cengiz Han, insanlar arasında din farkı gözetmeden, özellikle din adamlarına karşı büyük saygı göstermiş ve bunu da Tanrı’ya karşı bir görev bilmiştir.³¹¹

Cengiz Han ordu içi disipline büyük önem vermiş ve süreklilik avlarını savaş öncesi bir talim ve eğitim alanı olarak görmüştür. Orduda suç işleyenle Cengiz Han arasındaki mesafe, Cüveyni’nin ifadesiyle “doğu ile batı arasındaki mesafe kadar³¹² dahi olsa bir asker gönderilip cezası mutlaka kesilmiştir.

Özellikle, askerler arasındaki yardımlaşma ve dayanışmaya ne kadar önem verildiğini gösteren 9.madde ve müeyyidesi dikkat çekicidir. Şöyle ki:

“İster saldırıda, ister geri-çekilmede olsun bir kimse savaş çıkını, yayını ve eşyasından başka bir şeyini düşürürse, arkasındaki adam, attan inmeli ve bunu ona geri vermelidir. Bunu yapmayan ölümle cezalandırılır.”³¹³

Her birliğin komutanı eğer hükümdardan başkasına danışmışsa veya askerler izinsiz yer değiştirmişse bunun da cezası ölümdür.³¹⁴

³⁰⁶R. GROUSSET, *a.g.e.*, s. 253.

³⁰⁷R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.253.

³⁰⁸R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.285.

³⁰⁹R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.285.

³¹⁰R. GROUSSET, *a.g.e.*, s.285.

³¹¹CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.86.

³¹²CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.89.

³¹³M. ARSLAN, *a.g.e.*, s.84.

³¹⁴M. ARSLAN, *a.g.e.*, s.84.

“Yalan söylememek, hırsızlık yapmamak, adam öldürmemek, zina yapmamak”, bütün dinlerde ahlaka ait ortak özelliklerdir ve bunlara uymayanlar ölümle cezalandırılmıştır.

“Zani, ister evli olsun ister olmasın, zina ölümle cezalandırılır.”³¹⁵

“Kim bilerek yalan söyler... veya kavga eden iki kişinin arasına girer veya bir kimseye, başka birine karşı yardım ederse ölümle cezalandırılır.”³¹⁶

Cengiz Yasalarında yer alan konulardan biri de “Posta Teşkilatı’dır. Cengiz Han, devletin sınırları genişledikçe, haber alış-verişini kolaylaştırmak, tüccarların ve ticaret mallarının güvenliğini sağlamak amacıyla “Yam” adı verilen Posta Teşkilatı kurmuştur.

Miras konusunda ise çok adil davranılmış ve ölen kişinin mirasına devlet tarafından el konulmamıştır. Eğer, ölen kişinin varisi yoksa miras öğrencisine veya nökerine kalmıştır.³¹⁷

Her çocuk mirastan, kendine düşen payı almış ve büyük olan fazla almakla birlikte, evin en küçüğüne de baba ocağı düşmüştür.³¹⁸

Aşırı gösteriştten hoşlanmayan Cengiz Han, hükümdarlık koltuğunda oturan kişinin, “han, kaan” ünvanları dışında gösterişli sıfatlar kullanmasını yasaklamıştır.

Cengiz Yasaları’ndan biri ve en ilginç de; güzel olan bütün kızlar toplanıp Han’a ve çocuklarına gönderilmiştir.

Avlanmanın da bir hukuku vardı ve av konusunda ortak bir paylaşım söz konusu değildi. Yani av, avı vuran kişiye aitti.

En önemli yasalardan biri de, din adamlarının bazı vergilerden muaf tutulmasıydı. Yasa şöyle yazılmıştır: “Ho’şanglar’dan(Budist din adamları) olanlar, “Ye’li-k’o-wen”ler (Nasturi rahipleri) ve “Ta-şe-man”lar (İslam din adamları) ne arazi vergisi, ne ticaret vergisi, ne de herhangi bir vergiye tabi değildirler, onlardan istenen sadece Göğün yardımını istemeleri ve kağanının mutluluğunu dilemeleridir.”³¹⁹

Cengiz Yasalarının maddeleri çok fazla olmakla birlikte hepsine yer vermemiz mümkün değildir. Sadece, birkaç örnekle konuyu açıklamaya çalıştım. Fakat; önemli olan Cengiz Han’ın bu yasaları uygulayış tarzıdır. Cengiz Han bu yasaları, zorba hükümdarların yaptığı gibi halka baskı yoluyla empoze etmemiştir. Cüveyni’ye göre,

³¹⁵ ARSLAN, Mahmut, a.g.e., s.85.

³¹⁶ M. ARSLAN, a.g.e., s.85.

³¹⁷ Cüveyni, a.g.e., c.I, s.9.

³¹⁸ M. ARSLAN, a.g.e., s.86.

³¹⁹ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.252.

O'nun kullandığı en ağır söz: “Ne olacağını biz bilmeyiz. Yüce Tanrı bilir.”³²⁰ İfadesidir. Tomarlara yazılan bu yasalara: “Yasa-name-i buzur” (Büyük Yasa-name)³²¹ adı verilmiştir.

Yasalar, toplum düzenini sağlama ve idari birimleri bir sistem üzerine oturtma konusunda, Türk-Moğol Devlet'i açısından önemli bir yere sahiptir.

Vladimirtsov'a göre Cengiz Han, eski Moğol toplumunda; yalancıların, hırsızların, fitnecilerin ve çapulcuların arttığını söylemiş ve Reşidüddin ise, bazı kabilelerin; adam öldürmek ve yağma yapmaktan başka bir derterleri olmadığını³²² ifade ederek Moğol kabilelerinin vahim durumunu gözler önüne sermiştir. Sadece bu söylenilenlere bakmak bile, yasaların, toplum içindeki yerini göstermeye kâfidir.

Devletin sınırları içinde, huzur, düzen ve güven yoksa güçlü bir devletin varlığı da söz konusu değildir. Dışta güçlü bir devlet olmanın yolu önce, içte güçlü olmaktan geçer. Buda, kanunlar çerçevesinde, birbirine bağlı ve saygılı bir toplum; huzurun, güvenliğin, dirliğin sağlandığı bir toplum düzeni meydana getirmekle olur.

4.4. Türk-Moğol Devleti'nde Ekonomi

İnsanlığın tekâmülünden itibaren, yeme, içme, barınma bir zaruret haline gelmiştir. Beslenme insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Bu sebepten insan, ilk çağlardan beri geçimini sağlayabilmek için birtakım ekonomik faaliyetlere yönelmiştir. Sosyal bir varlık olan insan, coğrafyanın elverdiği imkânlar dâhilinde hayatını idame ettirmiştir.

Aynı şey devletler içinde geçerlidir. Devletlerin ayakta kalabilmesi ve varlığını uzun süre devam ettirebilmesi için ekonomisinin de iyi olması gerekir. Güçlü devlet demek; birbirine kenetlenmiş bir millet, iyi teşkilatlanmış bir ordu, iyi işleyen bir iktisadi yapı ve bütün bu unsurları idare etmesini bilen bir lider demektir. Hiçbirisi tek başına yeterli değildir ve hepsinin birbirini tamamlaması gerekir. Devletlerde insanlar gibidir, doğar ve büyür. Fakat; büyüme, sadece sınırların genişlemesiyle ilgili değildir; aynı zamanda, ekonomik faaliyetleri de ifade etmektedir.

Tarih boyunca devletler ele geçirdikleri yerlerin sadece topraklarına hâkim olmamış, aynı zamanda oranın, ekonomik gücü üzerinde de hâkimiyet kurmuştur.

³²⁰ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.85.

³²¹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.85.

³²² VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.97.

Savaşlarda elde edilen ganimetler, halktan ve bağlı devletlerden alınan vergiler, zirai ve ticari faaliyetler devletlerin kasalarına giren önemli gelir kaynakları olmuştur.

Geçimlerinin büyük çoğunluğunu avcılık ve hayvancılıkla sağlayan Moğollarda, savaş ganimetleri önemli bir yere sahiptir. Mesela; Cengiz Han, Çin seferine çıktığı zaman ordusunun teçhizat ve ihtiyaçlarını bu şekilde karşılamıştır. Cengiz Han'ın kurmuş olduğu yeni düzenle birlikte savaş ganimetleri, bütün ordu mensupları arasında paylaştırılmış³²³ ve böylece, başarıda katkısı olan herkes, emeğinin karşılığını bu şekilde almıştır.

Cengiz Han'dan önce, birlik ve beraberlikten yoksun olan, birbirinden bağımsız ve üstünlük mücadelesi içinde yaşayan, hırsızlığı ve tüm kötü özellikleri maharet sayan Moğol kabilelerinin Cengiz Hanla birlikte iktisadi hayatları da değişmiş ve Cüveyni'nin ifadesiyle halk, toprak sahibi olup ziraate teşvik edilmiş ve böylece; “gıda maddeleri çoğalıp, içecekler Ceyhun ırmağı gibi akmaya başlamıştır.”³²⁴ Moğolistan'ın çehresi değişmiş, yeni kasabalar ve şehirler kurulmuştur. Cengiz Hanla birlikte Moğolistan, “ticaret yollarının birleştiği önemli bir merkez haline gelmiştir.”³²⁵

Halktan alınan vergiler, ekonomik açıdan devletlerin devamlılığını sağlayan önemli gelir kaynaklarıdır. Cengiz İmparatorluğu'nun, Deşt-i Kıpçak bölgesindeki uzantısı olan Altın Orda Devleti'nde alınan vergilerin Cengiz Han döneminde de alındığı düşünülebilir. Bu vergilerden bazıları şunlardır:

Aşar vergisinin bir benzeri olan ve hasat zamanında, topraktan 1/10 oranında alınan “kalan vergisi..”³²⁶

Hayvan sürülerinden 1/10 oranında alınan “kopçur vergisi.” Bu vergi göçebelerden 1/100 oranında alınmıştır.³²⁷

Tüccarlardan alınan ve gümrük vergisi olan “tamga vergisi”³²⁸ Bu vergi, en önemli gelir kaynaklarının başında gelmektedir. Fakat; ticareti kolaylaştırmak için tüccarlardan, yüksek miktarlarda bir gümrük vergisi alınmamıştır.

Adı, Uygurlardan itibaren söylenilmeye başlanan ve duman ile ilgili olduğu düşünülmüş ev başına alınan “tütün vergisi”³²⁹

³²³ İ. TOGAN, a.g.m., s.248.

³²⁴ CÜVEYNİ, a.g.e., c.I, s.83.

³²⁵ VLADİMİRTSOV, a.g.e., s.72.

³²⁶ İlyas KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul, 2009, s.163.

³²⁷ İ. KAMALOV, a.g.e., s.164.

³²⁸ İ. KAMALOV, a.g.e., s.164.

³²⁹ İ. KAMALOV a.g.e., s.168.

Genel bir mali yükümlülük olan “salığ” ve pazar yerlerinden alınan ve bir tür gümrük vergisi olan “bac..”³³⁰

Ulakların ve devlet görevlilerinin erzak teminini sağlayan “süsün vergisi...”³³¹

Ayrıca ulakların, misafir oldukları ev halkı tarafından hertürlü ihtiyacı karşılanmak zorundaydı.

Halktan vergi alınabilmesi için öncelikle nüfus sayımı yapılması gerekir ve Cengiz Han, 1206 kurultayında “Büyük Han” seçildikten sonra bu sayımı yaptırmıştır. Sayım sonuçları da mavi defter(Köke depter) lere yazılmıştır. Hatırlanacağı gibi, Cengiz Han, büyük yargıçlık görevini Şigi-kutuku’ya vermiş ve ondan, mahkeme kararlarını, kabilelerin dağılımını mavi defter’e yazmasını istemişti. Din ayrımı yapmayan Cengiz Han, her dinden insana eşit şekilde davranmış ve din adamlarını vergiden muaf tutmuştur.³³²

Cengiz Han denildiği zaman akıllara ilk gelen şey, ticarettir. Çünkü; Cengiz Han, ticarete büyük önem vermiş ve ticareti geliştirme adına önemli adımlar atmıştır, “Dünyanın imarı ticaretle olur”³³³ sözü, onun ticarete ne kadar önem verdiğini ve ekonomik yapının özünü göstermektedir. Cengiz Han, birbirleriyle sürekli mücadele halinde olan bütün kabileleri bir bayrak altında topluyarak huzur ve barışı tesis etmiş ve sonra, ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Ticaret güvenilir bir ortamda ancak gerçekleşir. Bu sebepten, uluslararası ticareti geliştirmek için yolların güvenliğini ön planda tutmak, Cengiz Han’ın ticaret politikasının temelini teşkil etmiştir.

Cengiz Han, büyük ticaret kervanları hazırlayarak Maveräünnehir bölgesine göndermiş ve bu davranışı, Harizmşahlarla dostluk kurma yolunda bir adım olarak görmüştür. Ticareti sadece ekonomik kazanç olarak değil, dostluk için bir araç olarak da düşünmüştür. Nitekim, Alaaddin Muhammed için yazdığı mektup, bunun açık bir delilidir. Şöyle ki:

“Ülkenizin tüccarlarından buraya gelenler oldu. Onları memnun edip sağ salım gönderirken, onlarla ülkenizde alışveriş yapıp güzel ve nadide şeylerle dönsünler diye adamlar gönderiyoruz. Böylece ticari ilişkiler, aramızdaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları kaldırıp yerine sevgi ve dostluk getirmeye, kin ve husumetin sönüp

³³⁰İ. KAMALOV, *a.g.e.*, s.168.

³³¹İ. KAMALOV, *a.g.e.*, s.167.

³³²R.GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.252.

³³³A.TEMİR, *Cengiz Han*, s.93.

gitmesini önlemeye vesile olacak.”³³⁴ Fakat: daha öncede bahsettiğim gibi, ticari gaye güden bu dostane yaklaşım neyazıkki, elem verici neticelerle sonuçlanmıştır.

Cengiz Han, hem iletişimi kolaylaştırmak, hem de kervanların güven içinde ticaret yapmasını sağlamak amacıyla, “Yam” adı verilen Posta Teşkilatı ³³⁵ kurmuştur. Fakat; şu da bir gerçektir ki; Türk kültür mirası üzerinde kurulan Moğol Devleti’ndeki Yam Teşkilatı’nın temelleri Cengiz Han tarafından atılmış olabilir, ama; temelinde ona yön veren bir tecrübe yatmaktadır. Bahaeddin Ögel’in verdiği bilgilere göre “Yam” adı Çince’den gelmektedir ve Çin Posta Teşkilatı’nı iyi bilen Uygurların’ da bundaki katkısı unutulmamalıdır.³³⁶

Bu teşkilatın masrafları, her iki tümene bir Yam düşecek şekilde tümenler arasında paylaştırılmış ve ayrıca halktan, “kopçur” adında aynı bir vergi alınmıştır.³³⁷

Ticaret yollarının güvenliğine önem veren Cengiz Han, bu gayesini gerçekleştirmek amacıyla yollara; “karakçi”³³⁸ adında bekçiler yerleştirmiş ve yolları çapulculardan temizleyerek daha güvenli hale getirmiştir. Ayrıca, bu bekçilerin bir diğer görevi de; mallar arasında en güzelini seçip Han’a götürmekti.

Moğollarda, tüccar adı yerine şirket üyesi anlamına gelen “ortak”³³⁹ adı kullanılmıştır. Bu ortaklar, ticaret yapmak amacıyla devletten borç para almış ve aldıkları parayı, belirlenen süre içinde ödemekle yükümlü tutulmuştur.³⁴⁰ Özellikle, Ögeday döneminde anlatılan bir hikâye, Cengiz Han ve haleflerinin, ortaklara ne kadar müsamahalı olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

“Bir gün bir tüccar Kaan’ın huzuruna gelerek O’ndan Beş Yüz Baliş sermaye aldı. Bir süre sonra tekrar gelip makul olmayan özürler beyan ederek parasız kaldığını söylemesi üzerine Kaan, önce verilen kadar para vermelerini emretti. Bir yıl sonra öncekilerden daha kötü bir duruma gelerek başka bahaneler uydurması üzerine beş yüz Baliş daha verdiler. Dördüncü defa geldiğinde Kaan’ın memurları, mecbur kalıp o adamın müsrif biri olduğunu ve filan yerde mallarını yiyip bitirdiğini söylemeleri üzerine Kaan, yanındakilere “Bu adam nasıl para harcıyor?” diye sordu, “serserilerle

³³⁴ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.117.

³³⁵ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.91.

³³⁶ ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. , s.340.

³³⁷ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.91.

³³⁸ CÜVEYNİ, *a.g.e.* c.I, s.116.

³³⁹ V.V. BARTHOLD, “Orta Asya Türk Tarihi Devleri,” [Yayına Hazırlayan: Hüseyin Dağ], Çağlar Yayınları, Ankara, 2004, s.115.

³⁴⁰ KALAN, Ekrem, “XIII-XIV, Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanlarının Ticaret Politikaları”, s.57.

“yiyip içiyor”, cevabını aldıktan sonra, onlarda bizim insanlarımız. Malımız, yabancıların ayakları altında değil ellerimizdedir.” diyerek adama daha önce verilen para kadar para vermelerini ve bundan böyle israftan kaçınması konusunda onu uyarmalarını emretti.”³⁴¹

Ayrıca, Moğollar devrinde, para birimi olarak balış kullanılmış ve Cengiz Han döneminde kullanılan balışlar, altın ve gümüş ihtiva etmiştir.³⁴²

Stratejik bir konuma sahip olan Orta Asya; doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan ticaret yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Doğu-batı yollarında ulaşım, kuzey-güney yollarına göre daha zordur ve bu yol, büyük devletler kuruluncaya kadar da, kuzey-güney yolları kadar işlek olmamıştır.³⁴³

Doğu Asya’dan Batı Avrupa’ya uzanan ticaret yollarının en önemlisi, “İpek Yolu” dur. Fakat; bu yol, Orta Doğu’ya Haçlıların yönelmesi ve İlhanlı-Memluk mücadelesi gibi olumsuz sebeplerden dolayı, kuzeye yani; Altın Orda Devleti’nin bulunduğu bölgeye kaymıştır.³⁴⁴

Altın Orda ile birlikte kuzey ticareti aktif hale gelmiş ve ticareti geliştirmek amacıyla yeni yollar tesis edilmiş, yeni şehirler ve köyler kurulmuştur. Mesela; Rubruk, Batu Han’ın karargâhına giderken Volga kenarında Moğollar tarafından inşa edilmiş bir köyün varlığından söz etmektedir.³⁴⁵

Ticaretin en önemli adımlarından biri şehirleşmedir. Özbek Han döneminde Saray Şehri’ni gezen ve buranın güzelliklerini anlatan İbni Batuda bu şehrin, dünyanın en güzel şehirlerinden biri olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶

Yapılan kervansaraylarla tüccarların ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmış ve malların sergilendiği pazarlar, fuarlar ise, ticaretin olmazsa olmazıdır. Ayrıca, Pegolotti’nin verdiği şu bilgiler oldukça önemlidir:

“Tana’dan Çin’e giden yol tüccarların söylediğine göre gece gündüz son derece güvenlidir. Ancak tüccar seyahat esnasında yolda ölürse, malları ve parası öldüğü ülkenin hükümdarına teslim edilir. Eğer ki, vefat eden tüccarın kardeşi veya yakın dostu yanında ise veya varisi varsa bu varlıklar onlara ulaştırılır.”³⁴⁷

³⁴¹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.205.

³⁴² CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.84.

³⁴³ Zeki Velidi TOGAN, Cengiz Han (1155-1227), 1960-1970, s.10.

³⁴⁴ Ekrem KALAN, “XIII-XIV, Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanlarının Ticaret Politikaları”, *Avrasya Etüdleri*, s.45-46.

³⁴⁵ W. RUBRUK, *a.g.e.*, s.62.

³⁴⁶ Muhammed Et-TANCİ, *İbni Batuda Seyahatnamesi*, İstanbul, 2012, c.I, s.251.

³⁴⁷ E. KALAN, *a.g.e.*, s.54.

Ticaret sadece, ekonomik kazanç olarak düşünülmemelidir. Ticaret aynı zamanda; farklı kültürlerin, farklı inançların, ortak bir gaye etrafında bir araya gelmesidir, bir etkileşim, bir kültür cümbüşüdür. Ticaret, yeni düşüncelerle aydınlanmak; başka dil, din, kültürlerle tanışmak, kaynaşmak ve gelişmek demektir.

Ticaretle uğraşan devletler, içe kapalı bir iktisadi politika izleyen devletlere göre her zaman daha fazla gelişip ilerlemiştir. Nasıl ki; insanın tek başına hayatta kalma şansı azsa ve başka insanlarla yaşamaya mecbursa, aynı şey devletler için de geçerlidir. Bir millet ne kadar üretici olursa olsun, ürettiklerini pazarlayacak imkânlarla sahip değilse, o malın hiçbir değeri olmaz. Her ürün ve araç-gereç bütün ülkelerde aynı oranda bulunmaz. Bu sebepten; insanlar gibi devletlerde birbirlerine muhtaçtır ve tek başlarına ayakta kalmaları çok zordur.

Cengiz Han'dan önce, birlik ve beraberlikten yoksun olan ve sürekli savaş halinde yaşayan Moğol kabileleri, ticaretin gelişmesine de ket vurmuştur. Fakat; Cengiz Han, bütün kabileleri bir devlet çatısı altında bir araya getirip, iktisat politikasını, ticaret üzerinde kurmuştur. Onun, ticaret konusundaki özelliklerinden biri de; hangi dinden olursa olsun ülkesine gelen tüccarlara saygı duymuş ve onlara, izzet ve ikramlarda bulunmuştur. Ayrıca; Cüveyni'nin verdiği bilgilere göre; tüccarlar, Moğollara pek fazla uğramazlar, ama; uğradıkları zamanda yaptıkları ticaretten fazlasıyla karlı çıkarılmış.³⁴⁸ Buda gösteriyor ki, Cengiz Han, sadece ticaret yapmamış, ticareti her anlamda teşvik eden, maddi ve manevi örnek davranışlarda bulunmuştur.

Ticareti dünyanın imarı olarak gören Cengiz Han, devletini kurduktan sonra, tesis ettiği huzur ve barış ortamı içerisinde ticarete yönelmiş ve haleflerine; ekonomik temelleri ticaret üzerinde atılmış güçlü, sağlam bir devlet bırakmıştır.

4.5. Cengiz Han'ın Ölümü ve Cengiz Efsanesinin Devamı

Cengiz Han ölümünden 7-8 yıl önce, 1219 tarihinde, sonsuz hayatın formülünü aramış ve Taoistler'in, simya ilminde ehil oldukları öğrenince bu konuda isim yapmış olan Çinli Çanğ-Çun'u yanına davet etmiştir.³⁴⁹

Çanğ-Çun, Taoizmin öğretilerini Cengiz Han'a kabul ettirebilme hayaliyle bu zahmetli yolculuğu kabul etmiş, fakat; Cengiz Han'ın amacını öğrendikten sonra hayal

³⁴⁸ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I, s.116.

³⁴⁹ L. LİGETİ, *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara, 1998, s.124.

kırıklığına uğramıştır. Çang-Çun, Cengiz Han'ın ölümsüzlük arayışı karşısında ona şu cevabı vererek, bu konuya son noktayı koymuştur:

“Hayatı muhafaza edebilecek çareler vardır, fakat hayatı sonsuz kılacak ilaç dünyada yoktur.”³⁵⁰

Ölüm dışında, bu hayatta belki her şeyin çaresi vardır, fakat vade doldu mu, ömür ne birgün uzar ne bir gün kısalır. Cihan fatihi de olsa insan, ölüm karşısında işte bu kadar aciz kalır.

1225 tarihinde Moğolistan'a geri dönen Cengiz Han; hem Harizm seferi sırasında asker talep ettiği Tangutlar'dan küstahça verilen cevabın intikamını almak, hem de yarım kalan işini tamamlamak amacıyla Çin seferine çıkmış fakat; bu hayalini gerçekleştiremeden, Vladimirtsov'un ifadesiyle: “deha sahibi bir vahşi”³⁵¹ 72 yaşında³⁵² hayata gözlerini kapamıştır. Cengiz Han'ın, yeri tam olarak bilinmemekle beraber, Moğollar için kutsal kabul edilen Burkan Kaldun Dağı'na³⁵³ gömüldüğü yazmaktadır. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögeday, babasını ebedi yolculuğuna gönderirken son vazife olarak şunları yapmıştır:

“Töreye göre üç gün boyunca babasının kutsal ruhlarına yemekler verilmesini buyurdu. Noyan'ların ve kumandanların ailelerinden kırk tane güzel kız seçtirdi, hepsine en güzel elbiseler giydirildi, en pahalı ziynet eşyaları taktırıldı ve Reşideddin'in ifadesine göre, öteki dünyada Cengiz Han'a hizmet etmek üzere gönderildiler. Bu vahşi hürmet gösterisine çok iyi atlar da ilave edildi.”³⁵⁴

Cengiz Han ölmeden önce devletini 4 oğlu arasında paylaştırmış ve her birine bir ulus bırakmıştır. Şehzadelere, oğul anlamına gelen “köbegün”³⁵⁵ adı verilmiş ve her şehzade, hükümdar tarafından tevcih edilen bölgeleri, Cengiz Han'a bağlı kalarak bir vali gibi idare etmiştir.

Türkler'de olduğu gibi Moğollarda da devlet, hükümdar ve hükümdar ailesinin ortak malıydı ve bu sebepten herkes, payına düşeni alma hakkına sahipti.

Cengiz Han'ın birçok oğlu ve kızı olmakla birlikte, çocukların itibarları annelerine bağlıydı, yani; ilk karısından olan çocukların itibarı diğerlerine göre daha

³⁵⁰ L. LİGETİ, *a.g.e.*, s.124.

³⁵¹ G. VERNADSKY, *a.g.e.*, s.63

³⁵² R GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.281; G. Vernadsky, *a.g.e.*, s.63.

³⁵³ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.281.

³⁵⁴ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.281.

³⁵⁵ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.150.

fazlaydı.³⁵⁶ Cengiz Han çocuklarının her birine farklı görevler vermiş ve buna bağlı olarak en büyük oğlu Cuci'yi av³⁵⁷ ve harita³⁵⁸ işleriyle, ikinci oğlu Çağatay'ı Moğol kanunlarını uygulama işiyle,³⁵⁹ kendisinden sonra yerine geçecek olan Ögeday'ı meşveret işleriyle³⁶⁰ ve en küçük oğlu Tuluy'u orduya ait işlerle³⁶¹ sorumlu tutmuştur. Ayrıca; devletini Börte'den olan 4 oğlu arasında paylaştırmış ve buna göre; İdil Irmağı'nın doğu kısımlarını ve batıda "Moğol atlarının basabileceği her yer" Cuci'ye³⁶²; Türkistan'ı Çağatay'a³⁶³; Balkaş'ın kuzey ve doğusundaki Tarbağatay'ı Kara İrtiş ve Uranga bölgelerini Ögeday'a³⁶⁴ ve son olarak Tula, Onan, Kerulen arasındaki toprakları³⁶⁵ yani; yeke ulus (büyük ulus)'u³⁶⁶ Tuluy'a vermiştir.

Moğolların miras hukukuna göre; en büyük çocuk mirastan en fazla payı alırdı ve en küçük olan da baba ocağında kalırdı.

Altın Orda:

4 ulus içinde ilk tesis edilen ulus Altın Orda olmuştur. Cengiz Han, 1222 tarihinde, Sebutay ve Cebe Noyan adındaki iki komutanını Kuzey Kafkasya'ya göndermiş ve Moğollar, Kıpçak-Rus ittifakını Kalka suyu kenarında yenilgiye uğratmıştır. Oğlu Cuci'yi, İdil Nehri'nin doğu tarafına göndermiş ve Altın Orda'nın kurulmasını istemiştir. Devletin temeli Cuci Han tarafından atılmış, fakat; Cuci babasından 6 ay önce ölünce yerine geçen ve "Sayın-Han" lakabıyla anılan³⁶⁷ oğlu Batu Han tarafından Batı Deşt-i Kıpçak bölgesi ele geçirilmiş ve böylece Batu Han, devletin esas kurucusu olarak görülmüştür. Altın Orda'nın kurulduğu topraklar Kıpçaklara ait olup Moğolların hayatında bir dönüm noktası olmuştur. El Ömeri, bölgenin esas halkını ve Moğollar üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

³⁵⁶ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.94.

³⁵⁷ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.94.

³⁵⁸ Sebahattin AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

³⁵⁹ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.289.

³⁶⁰ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.94.

³⁶¹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, s.94.

³⁶² İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.71.

³⁶³ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.130.

³⁶⁴ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.274.

³⁶⁵ S. AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.274.

³⁶⁶ VLADİMİRTSOV, *a.g.e.*, s.149.

³⁶⁷ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.289.

“Bu devlet (Altın Orda) eskiden Kıpçakların yurdu idi. Lakin Tatarlar tarafından işgal edilince, Kıpçaklar onlara tabi oldular. Sonra onlarla karışarak akraba oldular. Toprak, onların tabiat ve soylarına galip geldi. Tatarlar tamamen Kıpçaklaştılar”³⁶⁸

Plan Carpin ve Rubruk, bu bölgeye “Kumanlar ülkesi” derken; Araplar,” Deşt-i Kıpçak”³⁶⁹ tabirini kullanmışlardır.

Altın orda Devleti’nin Türklerle meskûn bir coğrafyada kurulması Moğolların Türkleşmesine sebep olmuş ve her ne kadar İslamiyet Berke Han tarafından kabul edilmiş olsa da, Özbek Han döneminde devletin resmi dini haline gelmiştir.³⁷⁰ Ayrıca; Rusya’nın temellerini atan kişinin de Özbek Han’ın Moskova Knezliği’ne olan tavizkar tutumu olduğu yazmaktadır. Ve R. Fahrettin bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bugünkü Rusya’nın I. Petro ile II. Katerina’nın eseri olduğu söylene de Rusya’nın temeli Özbek Han tarafından atılmıştır. Şayet Özbek Han kendisinden önceki hanların izlemiş olduğu politikayı izlemiş olsaydı, Petrolar ve Katerinaların gayretleri ile bugünkü Rusya’nın meydana gelmesi imkânsızdı.”³⁷¹

Moğol işgaliyle birlikte, kuzey ticareti; bir süreliğine kesintiye uğramış olsa da, Altın Orda’yla ticaret daha aktif hale gelmiştir. Altın Orda Hanları; tüccarları ve zanaat erbaplarını koruyup kollamış ve ticareti geliştirmek adına büyük çaba sarf etmişlerdir.

İbni Batuta tarafından; dünyanın en güzel şehirlerinden biri olarak zikredilen Saray şehri, ticari değeri yüksek önemli bir merkez haline gelmiştir. Batu Han zamanında tesis edilen ve Altın Orda’nın merkezi olduğundan dolayı “Taht ili” denilen³⁷² Saray şehri; Anadolu, Orta Avrupa, İran, Ceneviz, Rusya, Bizans’tan³⁷³ gelen tüccarların buluşma noktası olmuştur. Fakat; Berke Han tarafından başka yere taşındığından dolayı “Yeni Saray” veya “Berke”³⁷⁴ adını almıştır.

Ayrıca; Altın Orda’da; vergi toplama işiyle sorumlu tutulan “Darugalık” adında³⁷⁵ bir müessese kurulmuş ve Daruga’nın, 11 yüzyılda Karahanlılar’da ortaya çıkmış olan “Baskak” adından geldiği Vasary tarafından kanıtlanmıştır.³⁷⁶

³⁶⁸ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.71.

³⁶⁹ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.72.

³⁷⁰ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.91.

³⁷¹ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.93.

³⁷² A. Nimet, KURAT, IV-XVIII. *Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.134.

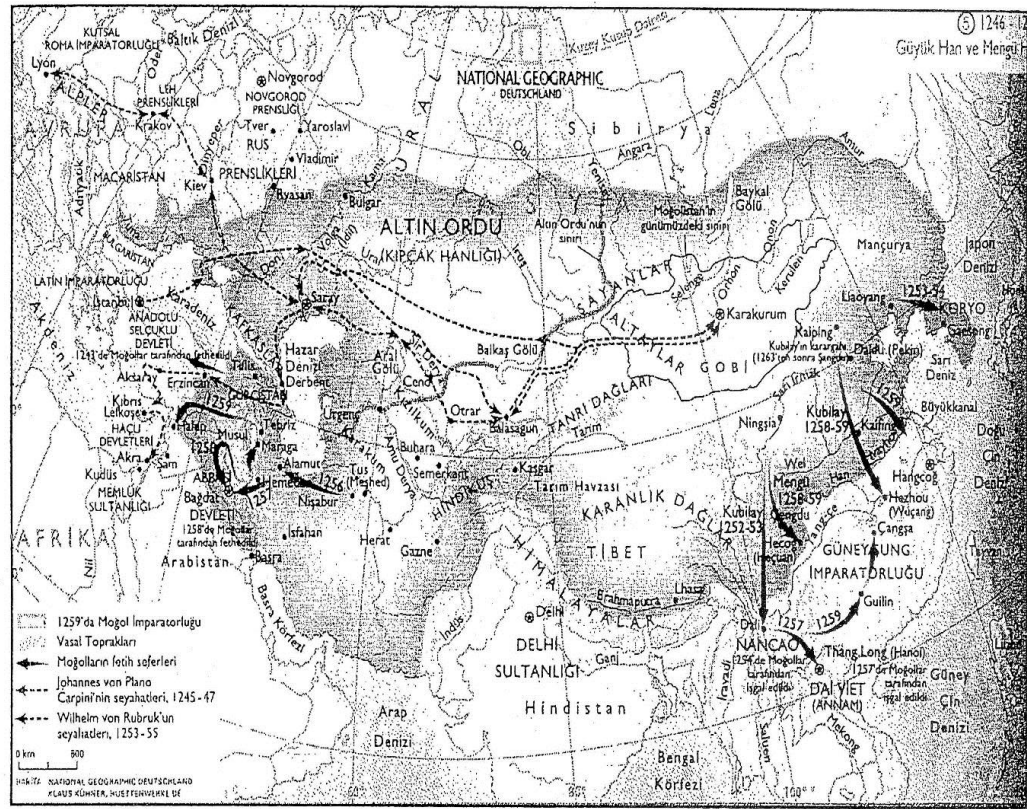
³⁷³ A. N. KURAT, *a.g.e.*, s.133.

³⁷⁴ A. N., KURAT, *a.g.e.*, s.135.

³⁷⁵ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.173; A. N., KURAT, *a.g.e.* s.136.

³⁷⁶ İ. KAMALOV, *Altın Orda Ve Rusya*, s.174.

Türklerle meskûn bir bölgede kurulan Altın Orda, Türk kültüründen etkilenmiş ve onun etkileri de Rusya üzerinde kendini göstermiştir.

Şekil 6. Altın Orda'nın kurulduğu bölge.(Kamalov,İlyas;Altın Orda Ve Rusya,s.79)

Çağatay Hanlığı:

Cengiz Han, yasaların uygulanması göreviyle de sorumlu tuttuğu oğlu Çağatay'a Türkistan'ın idaresini vermişti. Çağatay Han, babasının ölümünden sonra da merkeze her zaman bağlı kalmış ve Cengiz Yasaları'nın en sıkı uygulayıcısı olmuştur.

Türkistan bölgesi, her ne kadar Çağatay Han'a verilmiş olsa da, buraya, Cengiz Han tarafından vali olarak atanan Mahmut Yalavaç,³⁷⁷ Cengiz Han'dan sonra Büyük Hanlık koltuğuna oturan Ögeday Han tarafından da yerinde bırakılmış ve bu bölge, Mahmut Yalavaç ve daha sonra oğlu Mesut tarafından idare edilmiştir. Valilerin yetki sınırı oldukça fazla olup, Çağatay Han ve halefleri, daha ziyade şehir dışındaki kırsal bölgelerde daha çok etkili olmuşlardır. Bu sebepten, Çağatay adı sonradan, kır nüfusunu ifade etmek için kullanılmıştır.³⁷⁸

Çağatay Hanlığı'nda ilk resmi parayı Kebek Han bastırmış ve sonradan bu paralar, Kebek Han'ın adına itâfen "kebeki"³⁷⁹ adıyla anılmıştır.

İslamiyet, daha önce Mübarek-şah ve Barak Han tarafından kabul edilmiş olsa da, bütün hanedan mensupları tarafından İslamiyet'e geçiş Tarmaşirin Han döneminde gerçekleşmiştir.³⁸⁰

Çağatay ve ondan sonra gelenler, bozkırların göçebe hayat tarzını devam ettirmiş, ili ve Talas arasında³⁸¹ göçebe bir yaşam tarzı sürmüşlerdir. Çağatay Hanları, Rene Grousset'nin ifadesiyle, ne Çin'de olduğu gibi "Göğün Oğlu", ne de İran'da olduğu gibi "Sultan"³⁸² olmamışlardır.

Çağatay Hanlığı'ı XIV. Yüzyıldan sonra, hızla Türkleşmeye başlamış ve bu Türkleşme, Doğu Türkçesi'nin "Çağatay" adıyla anılmasına vesile olmuştur.

³⁷⁷ Mustafa KAFALI, "Çağatay Hanlığı", *Türkler*, c.8, s.345.

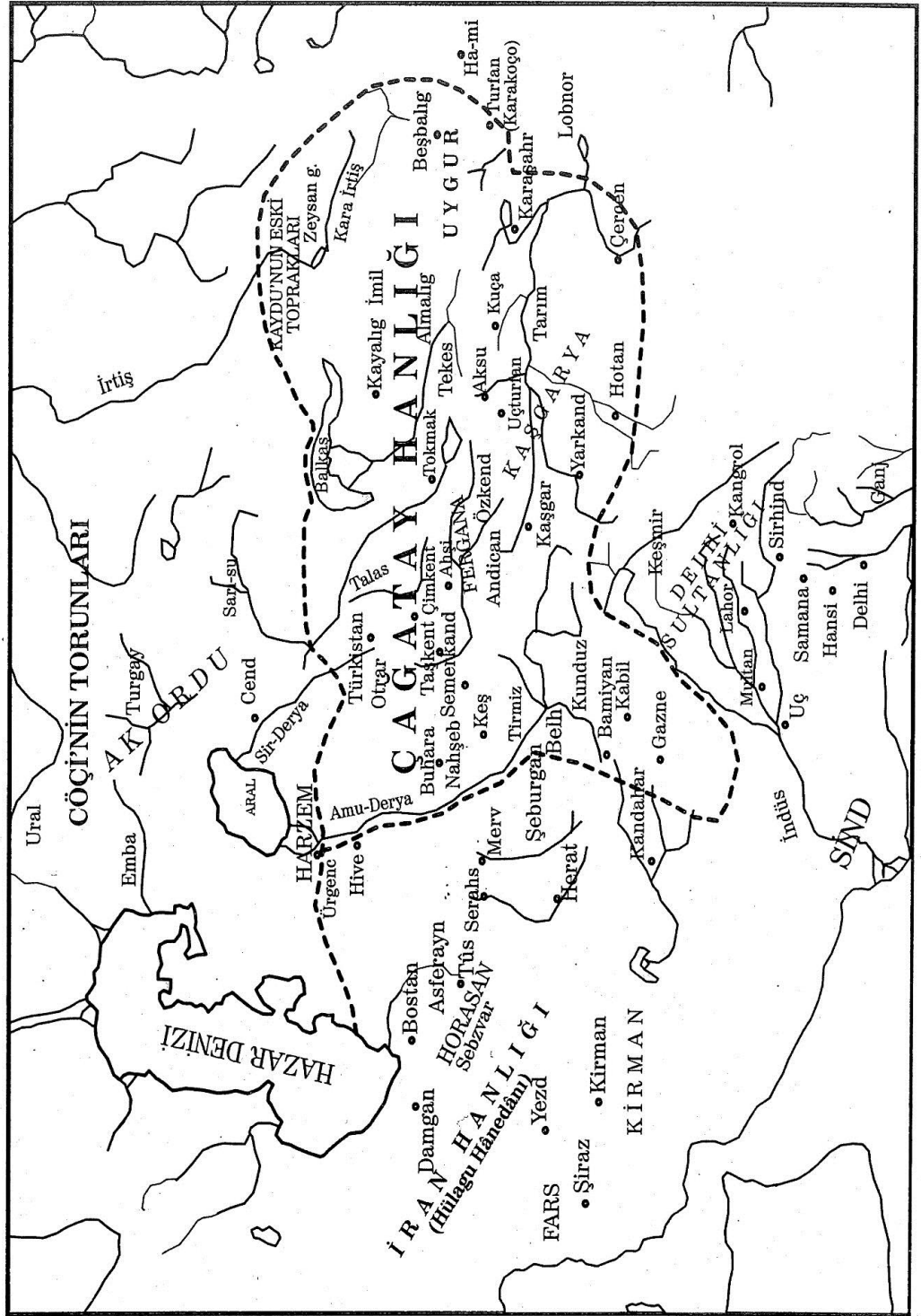
³⁷⁸ M. KAFALI, *a.g.m.*, s.345.

³⁷⁹ V.V. BARTHOLD, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Ankara, 2004, s.175.

³⁸⁰ M. KAFALI, *a.g.m.*, s.350.

³⁸¹ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.365.

³⁸² R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.364-365.

Şekil 7. +1230-1365 arası Çağatay Hanlığı (Grousset, Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.373)

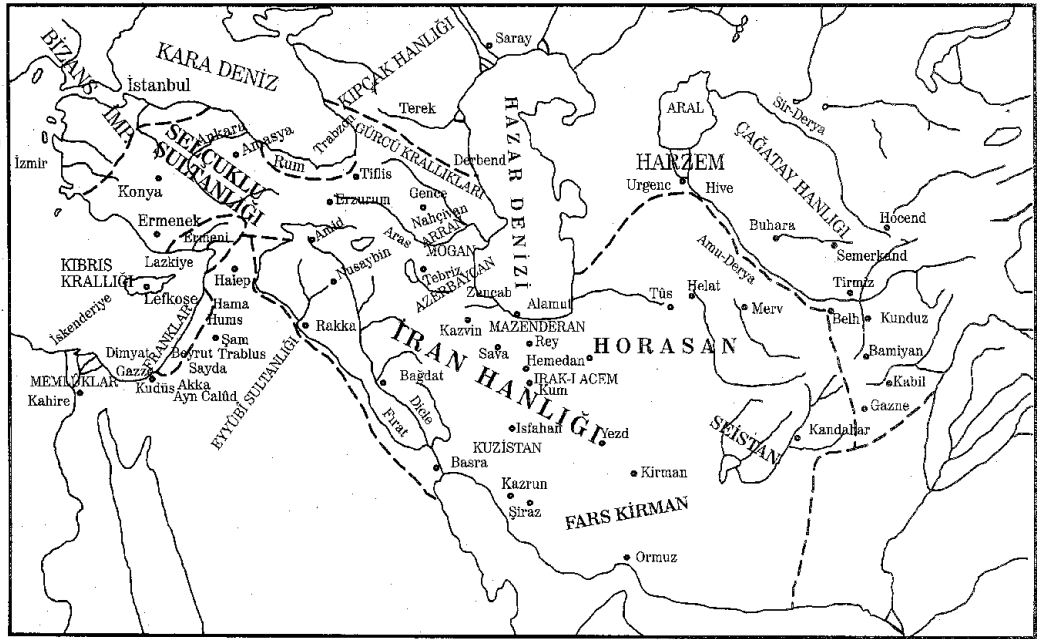
İlhanlı Devleti:

Göyük Han'ın 1248'de ölümünden sonra 1251 tarihinde Büyük Hanlık makamına Mongka(Mengü) Han geçmiştir. Mongka Han, 1253 kurultayında, küçük kardeşi Hülagu'yu İran bölgesine göndermiş ve büyük kardeşi Kubilay'ı da yanına alarak Güney Çin'in fethiyle ilgilenmiştir.

İlhanlı Devlet'i 1256 yılında, merkez Tebriz olmak üzere Hülagu Han tarafından İran'da kurulmuştur. Hülagu Han; sarp kayalıklar arasında yer alan ve Haşhaşilerin merkezi olan "kartalın öğretisi" veya "kartal yuvası" anlamına³⁸³ gelen Alamut kalesini ele geçirmiştir. 1258 tarihinde, Bağdat'a girerek Abbasi Hilafeti'ne son vermiştir.

İlhanlılar Devleti'nin en parlak devresi, Gazan Han dönemidir. Bu dönemde; her alanda bir reform süreci yaşanmış ve İslamiyet İlhanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir.³⁸⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine girmesinde Moğolların payı büyük olmuş ve Moğolların batı yönünde ilerlemesine de Memluk Devlet'i engel olmuştur.

Şekil 8. İran Moğol Hanlığı (İlhanlılar) (Hülagü Hânedâni) (Grousset,Rene; Bozkır İmparatorluğu, s.425)

³⁸³ Bernard LEWIS, *Haşhaşiler*, (Çev:Kemal Sarısözen), Alfa Basımevi, İstanbul, 2014, s.80.

³⁸⁴ Osman ÖZGÜDENLİ, *Gazan Han ve Reformları*, [1295-1304], Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s.333.

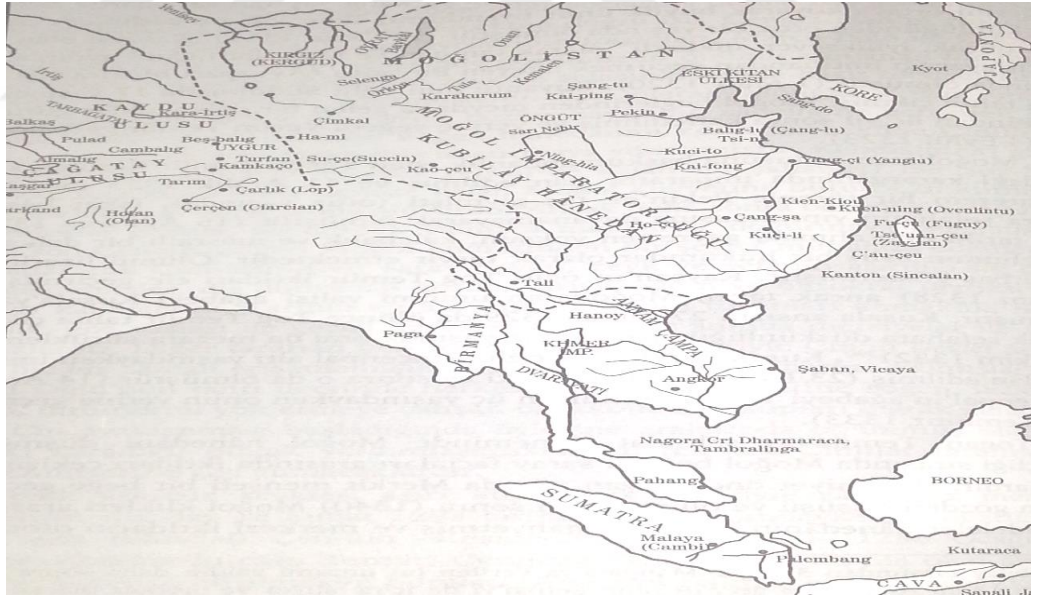
Kubilay Hanlığı:

Mongka Han'ın 1259'da ölümüyle birlikte kardeşleri; Arık Böge ve Kubilay arasında taht mücadelesi başlamış ve Arık Böge Karakurum'da, Kubilay Moğolistan-Çin sınırında Büyük Hanlığını ilan etmiştir. İki kardeş arasındaki mücadele 4 yıl sürmüştür fakat; bu mücadeleden başarıyla çıkan Kubilay Han olmuştur. Kubilay Han, Moğol İmparatorluğu'nun merkezini, Karakurum'dan Pekin'e taşımıştır.³⁸⁵

Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'na Ögeday Han son vermişti ve Kubilay Han'da 1279 tarihinde Song İmparatorluğu'nu yıkarak Güney Çin'e hâkim olmuş ve böylece; Güney Çin'deki Moğol Varlığı "Yuan Hanedanı"³⁸⁶ adıyla 1368'lere kadar devam etmiştir.

Kubilay Han Çin medeniyetine büyük hayranlık duymuş ve onun kurduğu Hanedanlık diğer bölgelerde kurulan devletlerden farklı olarak Çin kültürünün etki alanı içine girmiştir ve zamanla Çinlileşmiştir.

Marco Polo, Kubilay Han'ın sarayını ziyaret etmiş ve ilk defa, burada gördüğü şeyler karşısında hayrete düşmüştür. Avrupa'da kullanılan metal paraya karşın Çin'de gördüğü kâğıt para ve "Yamb", yani; Posta Teşkilatı onun dikkatini çekmiştir.³⁸⁷

Şekil 9. Çin Moğol İmparatorluğu; Kubilay Hanlığı (Grousset,Rene;Bozkır İmparatorluğu,s.360

³⁸⁵ A. TEMİR, *Cengiz Han*, s.118.

³⁸⁶ R. GROUSSET, *Bozkır imparatorluğu*, s.324.

³⁸⁷ Marco POLO, *Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, (Çev:Hande Loddo), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s.99-101.

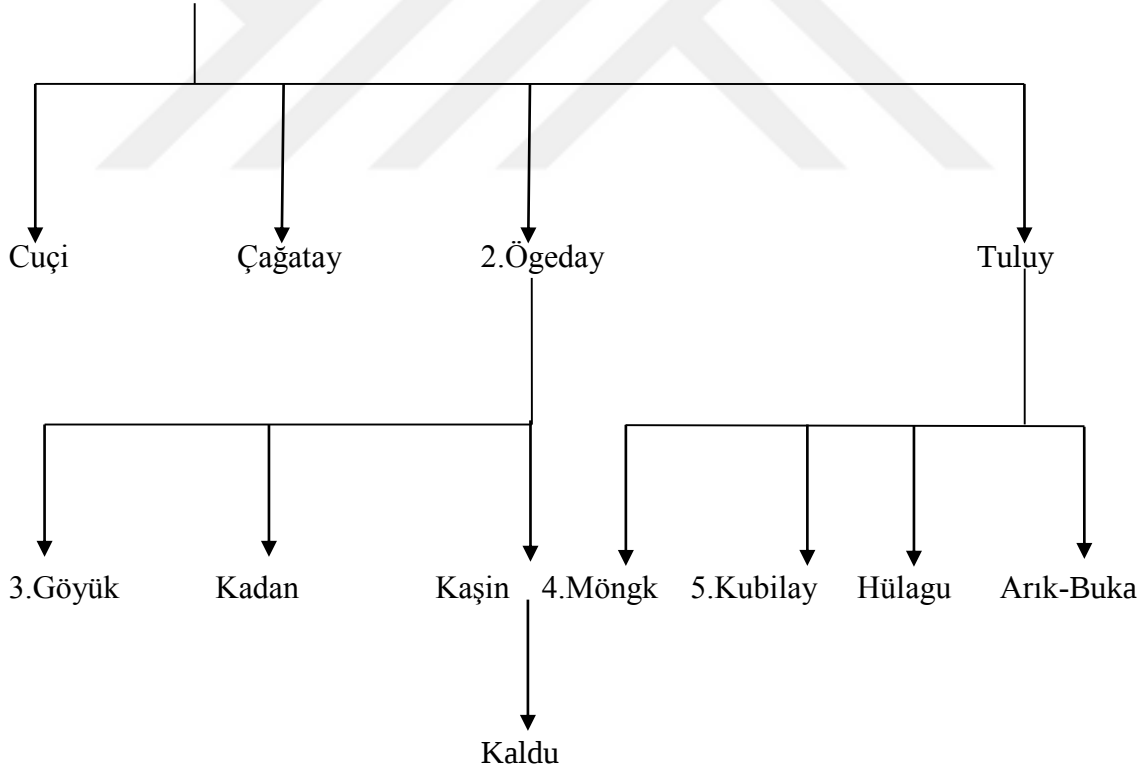
Sonuç olarak; Cengiz Han devletini 4 oğlu arasında paylaşmış ve onun ölümünden sonra da Moğollar, çekirge sürüsü gibi her tarafa yayılmışlardır. Şark-i Avrupa’da Altın Orda, İran’da İlhanlı Devlet’i, Türkistan’da Çağatay Hanlığı kurulmuş ve bu devletlerin hükümdarları başlangıçta, Büyük Han’dan aldıkları yarlıklarla merkeze bağlı kalmışlardır. Fakat; bu durum zaman içinde değişmeye başlamış ve hükümet merkeziyle bağları kesilince, Türk-Moğol Devleti’de yıkılma sürecine girmiştir.

Bu devletler, Moğol Devlet’i olarak kurulmuş olsalar da, bulundukları coğrafyadaki baskın unsurların etkisiyle şekil değiştirmiş ve kök her ne kadar aynı olsa da, ağaç farklı meyve vermiştir.

Şecere Tablosu:

1. Çingiz Han Hanedanı

,1. Çingis

Numaralar, Büyük Hanların tahta geçiş sırasını göstermektedir.³⁸⁸

³⁸⁸ G.VERNADSKY, *a.g.e.* , s.502.

4.6. Cengiz Han'ın Şahsiyeti ve Özellikleri

Kişiliğin çok çeşitli tanımları yapılmış olmakla birlikte ana hatlarıyla kişilik; bir insanın alışkanlıklarını, tutum, yetenek ilgi ve davranışlarını, konuşma tarzı, dış görünüşü ve topluma uyum sağlama şekillerini içeren bir terimdir.³⁸⁹ Yani kişilik, kişiden kişiye değişmekte ve kişiliği oluşturan özellikler, her insanda farklı tezahür etmektedir. Bu yüzden, insanları tanımamızda, kişilik özellikleri bize yol gösterir.

Tarihe damgasını vurmuş üstün şahsiyetleri diğer insanlardan ayıran belirgin özellikler vardır ve Sadık Tural bu şahsiyetleri şu sözlerle ifade etmiştir:

“Şahsiyetler, ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkan, belirginleşen ve önde duran, uyaran, örnek sayılan, temsil edici yanı belirgin olan kişilerdir.”³⁹⁰

Cengiz Han'da, kendine münhasır bir kişiliğe sahip olup, birbirinden farklı birçok özellik, onun ruhunda iç içe bulunmaktadır, zor şartlar altında, sert ve karasal bir iklimin hâkim olduğu bir coğrafyada yaşaması, çocuk yaşta, birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalması, elbette ki, onun ruhuna da tesir etmiştir. Hata yaparı hiç tereddüt etmeden öldürmesi, yüzlerce insan için yüzbinlerce insanı defterden silmesi onun, zalim bir insan olarak zikredilmesine neden olmuş, fakat; her dinden insana hoşgörüyü yaklaşması, Gök Tanrı'ya olan içten bağlılığı, dostum dediği insanları her şart altında koruyup kollaması, ihanet konusundaki tavrı, onun ne kadar üstün bir ruha sahip olduğunu da göstermektedir. İnsanları sadece bir özelliğiyle değil, bir bütün olarak ele alıp değerlendirmek gerekir.

Tarihte, emsali görülmemiş büyüklükte bir imparatorluk vücuda getirebilmek, her insanın yapabileceği bir şey değildir. Dünya tarihine büyük bir isim olarak geçen, kimilerine göre barbar, kimilerine göre cihan fatihi olarak zikredilen Cengiz Han, önce, Türk ve Moğol bütün toplulukları bir devlet çatısı altında bir araya getirip devletinin temellerini atmış ve sonra, Türk kültür mirası üzerinde bu devletini inşa etmiştir. Hedefe giden yoldaki bütün engelleri ortadan kaldırabilmek ve bir cihan imparatoru olabilmek; güçlü, sağlam bir kişiliğe ve her şart altında sarsılmaz bir iradeye sahip olmayı gerektirir. Yaşanılan dönemin şartları da bir şahsiyetin ortaya çıkmasında etkilidir, fakat; bu şartları görebilme ve doğru adımı atabilme kabiliyeti o kişinin karakteriyle ilgilidir.

³⁸⁹ Feriha BAYMUR, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, s.253.

³⁹⁰ Sadık TURAL, *Şahsiyetler ve Eserler*, Ankara, 2006, s.15.

Cengiz Han'ın öne çıkan en belirgin özelliklerinden biri, Müslüman olmasa da, en içten duygularıyla bağlı olduğu inancıdır. Yenilgi kavramı onun lügatinde yer almamış ve attığı her adımda Gök Tanrı'dan zafer dilemiştir. Karşılaşılan zorlukların üstesinden gelebilme kabiliyeti, insanı başarıya götüren basamaklardan en önemlisidir, fakat; onun da öncesinde, insanın gönül verdiği değerlerine sıkı sıkıya bağlı olması gelir.

Vladimirtsov'un “deha sahibi bir vahşi”³⁹¹ olarak nitelendirdiği Cengiz Han; her seferinden önce Gök Tanrı'ya dua ederek muvaffak olmak için ondan başarı temenni etmiş ve sonra, başarmak için elinden gelen her fedakârlığı yapmıştır. Mesela; Otrar önlerine geldiği zaman, 3 gün bir tepeye çıkarak yalnız başına dua etmiş³⁹² ve Çin seferi öncesinde de bir dağın tepesine çıkarak, 4 gün boyunca Tanrı'dan zafer dilemiştir.³⁹³ Gine, bu sefer sırasında Cengiz Han, atalarını hunharca katleden Kinlere karşı:

“Ey Gök Tanrı! Kinlerin alçakça katlettikleri amcalarım Okin-barkak ve Ambargay'ın kanının intikamını almak üzere silahlandım. Eğer beni destekliyorsan bana yukardan kolunun kudretini ihsan eyle!”³⁹⁴ diyerek, değerlerine ne kadar bağlı olduğunu göstermiştir.

İslam müellifleri, Cengiz Han'ın Alaaddin Muhammed karşısındaki başarısını; Tanrı'ya olan bağlılığına ve Alaaddin Muhammed'in başarısızlığını da gururuna yormuşlardır.³⁹⁵

Cengiz Han, insanlar arasında ayırım yapmamış ve her dinden insana hoşgörülle yaklaşarak onların tecrübesinden faydalanmıştır. Din adamlarına büyük saygı göstermiş ve onları, her türlü vergiden muaf tutmuştur. Cengiz Han'ın dini hoşgörüsü, Karahıtay seferi sırasında onun, Müslüman halk gözünde üstün görülmesine sebep olmuştur. Cengiz Han, camileri tamir ettirmiş ve insanları ibadetlerinde serbest bırakmıştır. “Madem dininiz namaz kılmayı emrediyor, kılmanız lazım”³⁹⁶ sözleriyle, Müslümanları namaza teşvik etmiştir.

Rene Grousset, Cengiz Han için şöyle söylemiştir: “Barbar ve korkunç duygularının yanı sıra, kendisinde öylesine yüce ve asil taraflar vardır ki, bunlar sayesinde Müslüman yazarların “menfur” dediği şahsiyeti ile insanlık içinde yerini

³⁹¹ George, VERNADSKY, *a.g.e.*, s.63.

³⁹² Osman TURAN, *Türk Cihan Hakimiyeti ve Mevkuresi*, İstanbul, 1978, s.185.

³⁹³ Z. V. TOGAN, *a.g.e.*, s.60.

³⁹⁴ R. GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.260.

³⁹⁵ O. TURAN, *Türk Cihan Hakimiyeti ve Mevkuresi*, s.185.

³⁹⁶ S.AĞALDAĞ, *a.g.m.*, s.270.

almaktadır.”³⁹⁷ Çünkü Cengiz Han, düşmanı dahi olsa eğer, erkekçe savaşmışsa onu takdir etmesini de bilmiş ve düşmanı dahi olsa eğer, dürüstçe konuşmuşsa onu, en iyi dostu olarak da görebilmiştir. Alaaddin Muhammed’in oğlu Celaleddin Harzemşah için: “Böyle bir oğula sahip olan babaya ne mutlu!..”³⁹⁸ sözleriyle onu takdir etmesi ve savaş sırasında, Taiçuutlar’dan Cebe’nin, Cengiz Han’ın atını yaralaması ve ölüm korkusu gütmenden bunu itiraf etmesi sonucunda, Cengiz Han’ın ona iltifatlarda bulunması ve onu en yakın dostu olarak görmesi, bunun açık bir delilidir.

Sert bir mizaca sahip olan Cengiz Han, kendisini, “sultan Sencer”, “Büyük İskender” gibi görüp yersiz bir gurura kapılmamış ve kendisine verilen Cengiz ünvanı dışında da başka sıfatlarla anılmayı teklif etmemiştir. Onun yasalarından biri de; ağız dolusu sıfatlarla anılmayı yasaklamış ve Büyük Hanlık makamında olan kişi, sadece “Han” veya “Kaan” sıfatını kullanmıştır.³⁹⁹

Cengiz Han’ın şahsiyetiyle ilgili en geniş bilgileri Cüzcani vermiştir. Buna göre Cengiz Han; uzun boylu, sağlam bünyeli, kedi gözlü ve öz güveni yüksek biriydi.⁴⁰⁰ Barthold’un yazdığına göre Cengiz Han; Celaleddin Harzemşah’ın Moğol esirlerine yaptığı zulmü yapmamış, “lüzumsuz ve şuursuz zulümden”⁴⁰¹ kaçınmıştır.

Sadakate büyük önem vermiş, bağlı olduğu vatana ve hükümdara ihanet edenleri asla affetmemiştir. Kendisiyle girdiği mücadeleden yenik çıkan Camuka, dostum dediği beş arkadaşı tarafından Cengiz Han’a teslim edilmiş, fakat; Cengiz Han, önce Camuka’yı değil, ona ihanet eden o beş kişiyi ortadan kaldırmıştır. Andası Camuka’yı da, kanını yere akıtmadan öldürerek ona duyduğu vefa borcunu bu şekilde yerine getirmiştir.

Ben bu bölümde, Cengiz Han’ın şahsiyetini ve bazı özelliklerini kısaca açıklamaya çalıştım ve daha çok, onun az bilindik yönleri üzerinde durdum. Sözlerimi Anon’un şu güzel cümleleriyle bitirmek istiyorum:

“Kendinizi yenilmiş saydığınız zaman sırtınız yere gelir! Bir işe girişmeye cesaret edemeyeceğinizi sandınız mı, cesaretiniz kırılır. Kazanmak istediğiniz halde kazanmanıza olanak kalmaz. Yaşam kavgalarında zafer, mutlaka daha güçlü olanın ve

³⁹⁷ R.GROUSSET, *Bozkır İmparatorluğu*, s.284.

³⁹⁸ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.II., s.349.

³⁹⁹ CÜVEYNİ, *a.g.e.*, c.I., s.86.

⁴⁰⁰ V.V. BARTHOLD, “Moğol istilasına kadar Türkistan”, (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Formül Matbaası, İstanbul, 1981, s.561.

⁴⁰¹ V.V. BARTHOLD, “Moğol istilasına kadar Türkistan”, s.561.

daha hızlı yürüyenin değildir. Zafer ve kazanç, eninde sonunda bunları başaracağına inanan kimsenindir.”⁴⁰²

4.7. Tatar Adı Üzerine

Konuma son vermeden önce, “Tatar” adı üzerinde kısaca durmak istiyorum. Çünkü; Tatar adı, bütün Moğolları, ifade etmek için kullanılmış ve sonradan, istilacı bütün barbarlar bu isimle anılmıştır. Tabi ki, bu doğru bir kullanım değildir. Nasıl ki; Batı Kaynakları’nda ve Çin Yıllıkları’nda Türkler, Mongoloid, yani Moğol tipinde tasvir edilmişlerse; bütün Moğolların Tatar adıyla zikredilmesi yanlış bir düşüncenin ürünüdür.

Moğollar ile Türkler arasında Tatar kavmi bulunmakla beraber, Moğollardaki Tatarları, Türkler arasındaki Tatar kavimlerinden ayırmak gerekir. Orhun Abidelerinde, “Dokuz Tatar”, “Otuz Tatar” isimleri yer almış ve Thomsen bunların, Moğol Tatarları olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰³ Ayrıca, Türk Tatarlarının, Başkurlara komşu olduğunu ve bugünkü, Kazan Tatarlarının yerinde yaşadıklarını gösteren bir harita mevcuttur ve Moğollar ise İdil boylarına XIII. yüzyıllarda gelmişlerdir.⁴⁰⁴ Çinliler, Moğollar arasındaki Tatarları; Ak Tatarlar, Kara Tatarlar ve Yabani Tatarlar olmak üzere çeşitli gruplara ayırmışlar ve Cengiz Han’ın da Kara Tatarlara mensup olduğunu söylemişlerdir. Bu sınıflandırmada Tatarların kültür seviyelerini ölçü almışlardır.

Türklerin hâkim oldukları bir bölgede bulunan ve zamanla Türkleşerek bir Türk devleti olarak anılan Altın Orda için Ruslar, Tatar adını kullanmışlardır. El-Ömeri’nin şu sözleri, bölgenin asıl unsurunu göstermesi açısından önemlidir:

“Bu devlet (Altın Orda) eskiden Kıpçakların yurdu idi. Lakin Tatarlar tarafından işgal edilince, Kıpçaklar onlara tabi oldular. Sonra onlarla karışarak akraba oldular. Toprak, onların, tabiat ve soylarına galip geldi. Tatarlar tamamen Kıpçaklaştılar.”⁴⁰⁵

Yukarıdaki ifadelerde, Tatar adı dikkat çekmektedir, bu da gösteriyor ki, Arap tarihçiler de Moğol adı yerine Tatar adını kullanmışlardır. Moğollar, Deşt-i Kıpçak bölgesine geldikleri zaman, esas unsur Moğolistan’da kalmış ve dolayısıyla, buraya gelenler de Türkler arasında asimile olmuşlardır. Fakat; Ruslar, Türkler ile Moğollar’ı,

⁴⁰² D. CARNEGİE, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁰³ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.192.

⁴⁰⁴ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya.*, s.192.

⁴⁰⁵ İ.KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.71.

birbirinden ayırmamış ve özellikle Çarlık Rusyası'nda bütün Türkler, Tatar adını almıştır.⁴⁰⁶

Aynı şey Avrupa içinde geçerlidir. Watson'un şu sözleri, konuya açıklık getirmesi açısından önemlidir:

"... Çin'de, Orta Asya'da ve Avrupa'da, "Tatar" kelimesi Moğolların ve Türkçe konuşan bütün insanların tanımlanmasında kullanılmaktadır. Tatar kelimesinin bu yanlış kullanımı nedeniyledir ki Tatarlar hiç yaşamamış oldukları topraklarda sanki hep oraya aitlermişçesine ölümsüzleştirilmişlerdir."⁴⁰⁷

Avrupa'da Moğollara "Tarteres" adı da verilmiştir ve bu ismin anlamı, Yunanca "cehennem" olan "Tartarus" kelimesinden gelmektedir ve ayrıca, halk arasında Tatarlar; "cehennemden yollanmış bir vekil..." olarak görülmüştür.⁴⁰⁸

Moğollar arasındaki Tatarlarla Cengiz Han arasında, kan davası bulunmaktaydı ve bu düşmanlığın kökeni çok eskilere dayanmaktaydı. Tatarlar; hem, Cengiz Han'ın babası Yesügey - Bahadır'ı zehirleyerek öldürmüşler, hem de, atalarını Kinlere teslim ederek onların, hunharca öldürülmesine sebep olmuşlardır.

Cengiz Han'ın Tatarlar için; "Tatar halkı ömrü boyunca atalarımızı helak edegelmiştir. Atalarımızın öcünü alalım."⁴⁰⁹ Demesi, bu düşmanlığın boyutunu göstermektedir. Cengiz Han, 1202 tarihinde, Dalan Nemürge⁴¹⁰ denilen yerde bu düşman kavmi yenilgiye uğratmış ve geride kalanları, diğer kavimler arasında iskân etmiştir.

Görüldüğü gibi, Cengiz Han tarafından Tatarlara son verilmesine rağmen bu isim; Asya, Avrupa ve hatta Arap ve Ermeni kaynaklarında⁴¹¹ Moğol adının yerine kullanılmış ve tarih boyunca Moğollar, bu isimle zikredilmiştir.

Barthold ve Spuler gibi Avrupalı tarihçiler; gerek Çin kaynaklarından, gerekse, Camiü't - Tevarih ve Moğolların Gizli Tarihi⁴¹²nden yola çıkarak, bu adın yanlış kullanıldığının ve Tatar, Moğol ayrımının yapılması gerektiğinin farkına varmışlardır. Reşidüddin, meselenin özünü şu şekilde ifade etmiştir:

⁴⁰⁶ A. TEMİR, , *a.g.m.*, s.257.

⁴⁰⁷ Geoff WATSON, "1200-1800 Yılları Arasında Batıdaki Orta Asya İmajı", *Türkler*, c.8, s.335.

⁴⁰⁸ G. WATSON, *a.g.m.*, s.335.

⁴⁰⁹ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.190.

⁴¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s.107.

⁴¹¹ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.191.

⁴¹² A. ÖZDEMİR, "Tatarların Kökeni Meselesi", *Türkler*, c.8, s.435.

“Bunlar(yani Tatarlar), ululuk ve hürmete nail ve gayetle yücelik ve yüksekliğe sahip bulundukları cihetle diğer Türk sınıfları, başka boylara mensup olup ayrı ayrı adları olduğu halde, kendilerini onların adıyla şöhretlendirdiler ve hepsine Tatar dendi. Bu muhtelif sınıflar, kendilerini onlardan saymak ve onların adıyla şöhret bulmakla rütbe ve mansıba erişeceklerini anlamışlardı. Nitekim bu zamanda da Cengiz Han ve uruğu Moğol olmakla diğer Türk kavimleri; Calayır, Tatar, Oyrat, Onkut, Kereyit, Nayman, Tangkut vesaire gibi her birinin muayyen bir adı ve hususi lakabı olduğu halde hepsi de tefahür yüzünden kendilerine Moğol diyorlar.”⁴¹³

Tatar kelimesinin, ne anlama geldiği konusunda birçok görüş ortaya atılmıştır. Kaşgarlı Mahmut’a göre; kelimenin kökü olan “tat”, Müslüman olmayanlar anlamında kullanılmıştır.⁴¹⁴ Tatar adını oluşturan kelimeler, Türk dillerinde değişime uğramış ve Tatar adı “yad”, yani; “yabancı kişi” anlamına gelmektedir.⁴¹⁵

⁴¹³ A. ÖZDEMİR, *a.g.e.*, s.435.

⁴¹⁴ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.194.

⁴¹⁵ İ. KAMALOV, *Altın Orda ve Rusya*, s.194.

SONUÇ

12. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve büyük bir imparatorluğun altına imzasını atan Cengiz Han; Türk, Moğol bütün kabileleri bir devlet çatısı altında bir araya getirerek, 1196 yılında “Han”, 1206 kurultayında “Büyük Han” seçilmiş ve böylece, “Cengiz” unvanını almıştır.

Daha önce, dağınık halde yaşayan ve birbirleriyle sürekli olarak üstünlük mücadelesi içinde olan bu kabileler, Cengiz Hanla bir anlam ifade etmiş ve onların, hayat tarzları da değişmiştir. Orman kültüründen Bozkır kültürüne doğru bir geçiş yaşanmıştır.

Devletin sınırları içinde; huzur, düzen ve güven yoksa güçlü bir devletin varlığı da söz konusu değildir. Dışta güçlü bir devlet olmanın yolu, önce içte güçlü olmaktan geçer. Türk kültüründen etkilenen ve devletini Türk kültür mirası üzerinde şekillendiren Cengiz Han’ın “Yasaları” da, bazı farklılıklarla birlikte Türk töresinden başka bir şey değildir. Yani; Cengiz Han, yeni bir şey getirmemiş, var olanın üzerine yenilerini eklemiştir.

Moğollar için; “imparatorluklarının banisinin bilgece sözlerinin bir araya getirilmiş şekli” olarak gördükleri yasalar, yaptırım gücü yüksek olan ve çok ağır müeyyideler içeren kanunlardır. Bu kanunlar, sürekli savaş halinde olan kavimler arasında öyle bir düzen getirmiştir ki, Avrupalı seyyahları bile hayrete düşürmüştür. Plan Carpin, bu konuyla ilgili şunları yazmıştır:

“Tatarlar(yani Moğollar) bizim din adamlarımızdan çok daha fazla üstlerine itaatkâr olup, dünyanın en itaatli milleti denilebilir. Üstlerine sonsuz saygı gösterir ve onlara asla yalan söylemezler. Aralarında hiçbir surette itiraz, anlaşmazlık veya cinayet yoktur. Sadece önemsiz hırsızlıklara rastlanmaktadır. İçlerinden biri birkaç hayvanını kaybederse, onları bulan hayvanları kendi sürülerine katmaktan dikkatle kaçınır ve hatta çoğu hallerde sahibine götürüp teslim eder. Kadınları eğlendikleri zamanlarda bile son derece iffetlidir.”

Hukuk kuralları, bir devletin olmazsa olmazıdır. Hırsızlığın, çapulculuğun, adam öldürmenin marifet sayıldığı kavimler arasında düzeni tesis etmiş ve en önemlisi, Cengiz Han, bu yasaları uygulamasını bilmiştir. Hukuk kuralları, bir devletin adeta omurgası gibidir ve yasaların olmadığı bir toplumda herkesin kendi yasası geçer. O zaman da, ne bir devletin, ne de bir milletin varlığından söz edilebilir.

Cengiz Han, büyük yargıçlık görevini, bir Tatar olan Şigi-Kutuku'ya vermiş ve ondan, mahkeme kararlarını ve kavimlerin dağılımını, “mavi defterlere” yazmasını istemiştir. Böylece, Rene Grousset'in ifadesiyle: “bir kanunlar düsturu” meydana getirmiştir.

Farklı dinlerden birçok insanı, müşavir sıfatıyla etrafında toplamış ve onların tecrübelerinden faydalanmıştır. Bir Uygur Türk'ü olan T'a-t'a-t'ong-a'ya; oğullarına Uygurca yazmayı öğretmesi ve resmi yazıların altına mühür vurarak yazıları resmi hale getirme görevini vermiştir. Bir Müslüman olan Mahmut Yalavaç, Maverâünnehir halkıyla irtibatı sağlamış ve Ye-liü Ç'u-ts'ai'den, Çin medeniyeti hakkında bilgi edinmiştir. Cengiz Han'ı Cihan imparatoru yapan özelliklerden biri de budur. Sadece, kendi düşünceleriyle hareket etmemiş, başka insanların tecrübesine de önem vermiştir.

Cengiz Han, Moğolistan'daki birlik ve beraberliği sağlayıp insanları, bir düzen etrafında birbirine kenetledikten sonra yüzünü, atalarını hunharca katleden Çin'e çevirmiştir. Cengiz Han ilk defa, yerleşik ve medeniyet seviyesi yüksek bir millete karşı sefere çıkmış ve Tangutlar yenilgiye uğramıştır. Kuzey Çin'de, Liao İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Hitaylar'ın yerine geçen ve Japon elçilerin; “kurtlardan ve kaplardan daha beter” dedikleri Cürcetler bulunmaktaydı. Moğol ordusu, Kuzey Çin'in merkezi olan Hanbalık yani; Pekin'i ele geçirip, birçok ganimetle birlikte Karakurum'a geri dönmüşlerdir. Cengiz Han, bir grup askerle birlikte Mukali'yi orada bırakmıştır. Ölmeden önce çıktığı Çin seferini tamamlamaya ömrü el vermemiştir.

Ögeday Han, Cürcet İmparatorluğu'na son vererek Kuzey Çin'e; Kubilay Han'da, Milli Song İmparatorluğu'nu ele geçirerek Güney Çin'e hâkim olmuş ve böylece Cengiz Han'ın yarım kalan hayali Ögeday ve Kubilay Han tarafından tamamlanmıştır.

Karahitay toprakları ele geçirilmiş ve Güçlüğ'ün, zorla Hristiyanlaştırma politikasına karşı Müslümanlar, Cengiz Han'ı adeta bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Cengiz Han, Müslümanları ibadetlerinde serbest bırakmış, camileri tamir ettirmiş ve hatta onları, namaza teşfik etmiştir.

Ticarete büyük önem veren ve ticareti, dünyanın imarı olarak gören Cengiz Han, Harizmşahlarla ticari münasebetlerde bulunmak ve dostluk adına bir adım atmak için, 450 kişilik bir ticaret kervanını Harizmşahlar ülkesine göndermiş fakat; Otrar valisi İnalçuk tarafından bu kervanın mallarına el koyularak, Müslüman tüccarlardan müteşekkil 450 kişilik kervan yok edilmiştir.

Alaaddin Muhammed bu olay sonucunda, şimşekleri, yıldırımları üzerine çekmiş ve hatasının bedelini sadece kendisi değil, kendine bağlı yüzbinlerce insan ödemiştir. Cüveyni'nin ifadesiyle; “büyük bir kavmin can damarına saldırdıklarını, bütün bir milletin yok olmasına sebep olduklarını bilmiyorlardı.” Alaaddin Muhammed'in gururu, onu hata yapmaya açık hale getirmiş ve hata hatayı doğurmuştur. Düşmanın ne kadar küçük olursa olsun, onu büyük görebilmelisin. Sen ne kadar güçlü, büyük olursan ol, kendini küçük görebildiğin kadar büyüktür ve işte o zaman başarı kendiliğinden gelir.

Cengiz Han, Alaaddin Muhammed'in “güç yetiremeyeceği büyüklükte” bir orduyla harekete geçmiş ve Alaaddin Muhammed, mal hırsının ve yüzlerce insanın ölümüne göz yummasının bedelini çok ağır ödemiştir. Yüzlerce insana karşın, yüzbinlerce insan yok olup gitmiştir. İbnü'l-Esir'in şu sözleri, Moğol istilasının ne kadar ağır olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

“Tatarların, diğer adıyla Moğolların İslam diyarına girişleri hadisesini kaleme almaktan yıllarca çekinip durdum. Bu olayları kaydetmeyi hiçte istemiyordum. Bazen bunu yazmanın gereğine inanıyor, bir adım ileri atarken, iki adım geri atıp vaz geçiyordum... Kim bu büyük felaketin yazılmasını ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım. Böyle bir olayı yaşamıyordum.”

Moğollar Türk müdür? Sorusunun cevabı, tarih boyunca netlik kazanmamıştır. Bazı tarihçiler Moğolların Türk olduklarını iddia ederlerken; bazı tarihçilerde Türklerle sadece komşu olduklarını ileri sürmüşler ve delil olarak da şunları göstermişlerdir; ilk dönem Moğolları ormanlık alanda yaşayıp, tahtadan kulübeler yapmışlar, deriden elbise giyinmişlerdir. En önemlisi, Türk kültüründe domuz söz konusu değildir fakat; Moğollar, domuz bağırsağından sucuk yapıp, fare eti yemiştirler. Rubruk'un bu konuyla ilgili çok geniş tespitleri vardır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak Cengiz Han, orduda; Mete Han'ın getirmiş olduğu “onlu sistemi” uygulamış ve askerliğe ayrı bir meslek gözüyle bakılmamıştır. Her fert aynı zamanda birer asker kabul edilmiştir. Ordu teşkilatıyla sosyal hayat iç içe geçmiş ve her ikisi bir bütünü oluşturmuştur.

Sosyal hayatın en küçük müessesesi “yasun” (kemik) adı verilen ailedir. Ailelerin bir araya gelmesiyle “aymag”, “obog”, yani; boy, kabile oluşmuştur. Her kabile reisine “Noyan” adı verilmiş ve Noyanların yardımcılara “Nöker” denilmiştir.

Moğollar, Araplar gibi, cedlerine çok düşkün olup, çocuklara ilk önce, ana-babaları tarafından cetleri öğretilmiştir. Moğollarda, kabile içi evlilikler söz konusu olmamıştır. Boyların birleşmesiyle; halk, aşiret anlamına gelen “irgen” ve irgenler’de; Mahmut Kaşgari’ye göre barış anlamına gelen “il”i meydana getirmiştir.

Boylar, demokratik ve aristokratik sınıflara ayrılmış olup; Cengiz Han, aristokratik sınıfı temsil etmiştir.

Sosyal hayattaki bu teşkilatlanma aynı zamanda, Ordu Teşkilatını da ifade etmiştir. Cengiz Han ordusunu: “ Onluk, Yüzlük, Binlik ve On binliklere (tümen) ayırmıştır. Çok sıkı bir ordu disiplini uygulanmış ve Cüveyni’nin ifadesiyle; aradaki mesafe, doğu ile batı arasındaki mesafe kadar dahi olsa, emre uymayanın cezası, bir asker gönderilerek anında verilmiştir. Cengiz Han’ın kendisine ait bir “Hassa Ordusu” olup, bu ordudaki her asker, üst düzey bir askerden bile daha üst durumdaydı. Moğollar, sürekli avlarına büyük önem vermişler ve bu av partileri, Moğollar için sefer öncesinde talim ve ön hazırlık olmuştur. Türkler’de olduğu gibi Moğollarda da renkler bir anlam ifade etmiş ve Cengiz Han “Beş Rengin Efendisi” olarak görülmüştür. Buna göre: siyah kuzeyi, kırmızı güneyi, mavi doğuyu, beyaz batıyı ve sarı renk merkezi temsil etmiştir.

Cengiz Han demek ticaret demektir. Ticareti “dünyanın imarı” olarak gören Cengiz Han, iktisadi politikasını da bu temel üzerinde kurmuştur. Ticareti geliştirme adına, 1 günlük mesafelerle “Yam” adı verilen Posta Teşkilatı kurulmuş ve yollara “Karakçı” adında bekçiler yerleştirilmiştir. Böylece, hem tüccarların ve ticaret mallarının güvenliği sağlanmış, hem de ticaret, daha güvenli bir ortamda aktif hale gelmiştir.

Cengiz Han, devletini; Börte’den olan 4 oğlu arasında paylaştırmış ve her birine bir ulus bırakmıştır. En büyük oğlu Cuci’ye, Altın Orda’nın tesis edileceği batı bölgesinin, Çağatay’a, Türkistan’ın; Ögeday’a, doğu bölgelerinin ve Tuluya’da, baba ocağının idaresini bırakmıştır.

Cengiz Han’ın, 1227’de ölümünden sonra, Moğol Devleti’nin uzantıları, farklı coğrafyalarda, farklı isimler adı altında devam etmiş ve Moğollar her tarafa kök salmıştır.

Şark-i Avrupa’da Altın Orda, İran’da İlhanlı Devlet’i, Türkistan’da Çağatay Hanlığı ve Çin’de “Yuan Sülalesi” (hanedanı) adı altında Kubilay Hanlığı kurulmuştur. Moğol istilası sonucunda, en önemli ilim, kültür merkezleri tahrip edilmiş, çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve Anadolu Selçuklu Devlet’i yıkılma sürecine girmiştir.

Kösedağ yenilgisinden sonra Anadolu üzerindeki Moğol baskısı kendini hissettirmiş fakat; İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ve özellikle 1277 tarihinden sonra, Anadolu Moğol tahakkümü altına girmiştir. Her ne kadar, Anadolu Selçuklu Devlet'i, varlığını,1308' lere kadar devam ettirmiş olsa da, bu tarihe kadar, Moğol gölgesi altında ayakta kalmıştır. Moğollar, valileri aracılığıyla Anadolu'yu adeta sömürmüştür.

Bütün bu olumsuzluklar içerisinde, Moğol istilasının olumlu sonuçları da olmuştur. Moğolların önlerinden kaçan yüzlerce insan Anadolu'ya sığınmış ve böylece, Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmıştır.

‘Gel, ne olursan ol yine gel

Hristiyan, Mecusi, Putperest olsan da gel

Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir

Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel’

Diyerek, ümitsiz gönüllere ümit olan bir hoşgörü timsali, bir aşk erbabı Hz.Mevlanalar..

Sevgi muhabbet kaynar yanan ocağımızda

Bülbüller şevke gelir gül açar bağrımızda

Hırsılar, kinler yok olur aşk meydanımızda

Arslanlarla ceylanlar dosttur kucağımızda’

Sevgisiyle, hoş görüşüyle, edeb kelimesini dergâhının sembolü haline getirmiş Hacı Bektaş Veliler bu dönemde yetişmiş; her yerde açılan tekke ve zaviyelerle İslamiyet daha fazla yayılmıştır.

Anadolu’da yaşanan buhran döneminden, ticaret yara almamış ve daha fazla gelişmiştir. İlhanlı Devlet’i, Venedik ve Ceneviz gibi tüccar devletlerle ticari münasebetlere girmiş ve Anadolu ticaretinde Latin etkisi hissedilmiştir.

Zeki Velidi Togan tarafından kaleme alınan, İlhanlıların ünlü veziri Reşidüddin’e ait olan, oğul ve devlet adamlarına gönderilmiş mektuplarda da bu konularla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Örnek olması açısından, bunlardan bazılarını nakletmek istiyorum.

Reşideddin, Hatay taraflarında bulunan oğlu Hoca Sadeddin’e:

“Fazla içki ve zevk ile meşgul olmamasını, memleketin imarı işleriyle uğraşması gerektiğini, haksızca müsadere edilen edilen şahıs emlaklarının ve vakıflarının iadesini, medrese, ma’bed, sanat müesseseleri binası, mezar ve hanekahların inşa ve imarı

işleriyle meşgul olması gerektiğini anlatmış ve kendisinin Malatya ve Antakya’da çok emlakı olduğunu ve bunların varidatını seyyidler (peygamber evladı), meşayih, hafızlar, fakih ve muhaddislerin terbiyesine ve umumi misafirlik evlerinin beslenmesi, hayrat ambarları, köprüler, hanlar inşasına sarfetmesini ve vakıflar tesis eylesesini ve bu işlere bizzat nezaret etmesi gerektiğini emretmiştir.”

Anadolu valisi olan oğlu Hoca Celaledin’e:

“Tebriz’de kendi namına tesis ettiği (Rab’i Reşidi) mahallesi civarında Zenciler, Gürcüler, Habeşiler ve Qaravi denilen galiba Uzakdoğu zencileri(‘) yle meskûn dört köyün yanında bir de Rumlarla meskûn bir köy tesis etmek niyetinde olduğunu anlatmış, bunun için, Anadolu’dan kırk kadar erkek ve kadın Rum gönderilmesini emretmiştir. Bunlar kendilerine ayrılan yerleri imarla meşgul olacaklarmış. Reşidüddin bir üniversite ve hayrat müesseseleri mahallesi olan Reb’i Reşidi’nin civarında muhtelif ırklara mensup ahaliyle iskân edilen köyler vücuda getirmişti. Reşidüddin oğlu Celaledin’den Tebriz’de kurduğu hastaneler için Anadolu’dan Rum ilaçları istemiş, ilaçların Rumca isimlerini ve markalarını da yazıp bunların her sene kendi develeriyle gönderilmesini emretmiştir.”

Zeki Velidi Togan’dan

Şark-i Avrupa’da, Altın Orda tesis edilmiştir. 1030’larda, Hazar Devleti’nin tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte bölge, güçlü bir devletin otoritesinden mahrum kalmıştır. Novgorodlu bir tarihçi Moğol istilasıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Bu kötü yıl... ve günahlarımızın karşılığı olarak yabancılar geldiler. Kimse onların kim olduklarını, hangi kabileye veya hangi dine mensup olduklarını bilmiyor.” Bu toprakların Moğollar tarafından işgali, Avrupa’da bir heyecan ve korkuya sebep olmuş ve Moğollar Tanrı’nın gazabı olarak görülmüştür.

Moğollarla ilgili çeşitli efsaneler, söylentiler ortaya çıkmış ve Moğollar, insan etiyle beslenen yamyamlar olarak tasvir edilecek noktaya gelmişlerdir. Fakat; Moğollar karşısında dehşete kapılan Avrupa’nın, akıl almaz şeyler söylemesi gayet normaldir.

1202’lerde, Moğollara karşı büyük bir merak uyanmış ve Moğol ülkesine, birçok seyyah gitmiştir.13. yüzyılda bir heyet oluşturulmuş ve 1245’te yolculuğuna başlayan Plan Carpin’in gezi sonuçları, Papa’ya sunulan ilk rapor olmuştur. 1253-1255 yılları arasında, Fransa kralı’nın emriyle Karakurum’a giden Wilhelm Van Rubruk’un seyahatnamesi de Plan Carpini’den sonra Moğollar hakkında bilgi veren en kapsamlı eserdir. Bunun dışında, Marco Polo; Moğollar hakkında çok olumlu bilgiler vermiş ve

Kubilay Han'ı “dünyanın gelmiş geçmiş en iyi efendisi olarak görmüştür.” Moğol ülkesine birçok misyoner gelmiş, hem gözlemlerini yazmışlar, hem de Moğolları Hristiyanlaştırmaya çalışmışlardır.

Şunu da belirteyim ki; Altın Orda'nın tesis edilmesiyle birlikte, bir süreliğine kesintiye uğramış olan ticaret bu dönemde zirve yapmıştır. Yeni şehirler kurulmuş ve doğu batı arasındaki ticaret hız kazanmıştır.

Ayrıca, Moğollar, hiçbir şekilde İslam dinine ve Hristiyanlığa karşı olmamışlardır. Onların verdikleri mücadele din savaşı değildir. Cengiz Han; her dinden insana saygı duymuş ve din adamlarını çeşitli vergilerden muaf tutmuştur. Onun etrafında, birçok Müslümanın olması bile bunu özetlemeye yeterlidir. Şu olay, konuyu aydınlatması açısından oldukça önemlidir; Papa, Altın Orda hükümdarı Batu Han'a barış teklifi için Pierre adında bir elçi göndermiş ve dönüşünde, bu elçiye; “Moğollar ne istiyor?” sorusunu sormuştur. Pierre'nin verdiği cevap ise: “onlar kimseyi öldürmek istemiyorlar, sadece dünyayı yönetmek istiyorlar. Herkesin kendi dininde kalmasına da karşı değiller. Sadece itaat istiyorlar.”

Son olarak, yaşanan dönemin şartları da Cengiz Han'ın ortaya çıkmasına neden olmuş, fakat; bu şartları görebilme ve doğru adımı atabilme kabiliyeti, Cengiz Han'ın zekası ve karakteriyle ilgilidir.

Uygurlara Kırgızlar tarafından son verilince, artık güçlü devletler dönemi son bulmuş ve Orta Asya'nın kaderine küçük devletçikler ve boylar yön vermiştir. Cengiz Han'ın yakınında Harizmşahlar devleti olmakla birlikte o da, tam anlamıyla gücünü tesis etmiş değildi. Doğu Asya'nın durumu da aynı şekildeydi. Dönemin şartları, Cengiz Han'ın zekâsıyla birleşince büyük bir imparatorluk zuhur etmiştir. Bu irili ufaklı devletçikler ve kabileler, tek otoritenin hâkimiyeti altında bir araya gelince, bundan ticarete olumlu yönde etkilenmiştir. Abdul Kadir Yuvalı'nın verdiği bir örneğe göre: “Bağdat'tan hareket eden bir tacir elindeki emtia için Buhara'ya varıncaya kadar 28 yerde gümrük ödemekteydi.”

Sonuç olarak, Moğol istilası elbette ki, tahribatlara ve insan kayıplarına yol açmıştır. Fakat; Moğollar denildiği zamanda, insanların zihinlerinde kalan hep bu düşüncedir, şunu unutmayalım ki; tarihi olaylar bir zincirin halkası gibidir ve hiçbir neden tek başına yeterli değildir ve olayın kökenine inmek gerekir. Her ne kadar, Moğol istilası, olumsuz sonuçlara neden olmuşsa da bu olumsuzluklar içinde bile olumlu taraflar bulunmaktadır.

Moğol istilasının, Türk-İslam ve Avrupa tarihi açısından etkileri büyük olmuş ve küçük bir kabileden büyük bir imparatorluk vücuda getiren Cengiz Han, cihan fatihi olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

- AÇIKSES Erdal-DOĞANAY Rahmi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Data, Ankara, 2012.
- APAK, Adem, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi(4) Abbasiler Dönemi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- ARSLAN, Mahmut, Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984.
- BARTHOLD, V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, İstanbul, 1981.
- , Orta Asya Türk Tarihi Dersleri, Çev: Hüseyin Dağ, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.
- BULDUK, Abdulgani, El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, Yayına Hazırlayan: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Örda Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 2004.
- BAYMUR, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2014.
- CAHUN, Leon, Asya Tarihine Giriş- Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar, Çev: Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul, 2016.
- CARNEGIE, Dale, Söz Söyleme Ve İş Başarma Sanatı, Deniz Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, Tarih-i Cihan Güşa, Çev: Mürsel Öztürk, c.III., TTK., Ankara, 2013.
- Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, Yayına Hazırlayan: Kürşat Yıldırım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- ERKAL, Mustafa, Sosyoloji (Toplum Bilimi), Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- Et-TANCİ, Muhammed İbni Batuta Seyahatnamesi, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, c.II.
- FAZLULLAH, Reşidüddin, Camiu't – Tevarih (İlhanlılar Kısmı), Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanı, TTK., Ankara, 2013.
- Erken İç Asya Tarihi, Derleyen; Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- GOLDEN, Peter B., Orta Asyada İslamiyetin İlk Dönemleri Ve Karahanlılar, Çev: Halil Berktaş, Erken İç Asya Tarihi, Derleyen ve Yayına Hazırlayan: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

- GOLDEN, Peter B., Türk Halkları Tarihine Giriş, Çe: Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- GROUSSET, Rene, Bozkır İmparatorluğu, Çev: M.Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- , Cihan Fatihi Cengiz Han, Çev: İzzet Tanju, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.
- GÜL, Muammer, Orta Çağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜLENSOY, Tuncer, M.Ö 4500- M.S. XIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- HASSAN, Limit, Eski Türk Toplumı Üzerine İncelemeler, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.
- HEIDUK, Mathias, Orta Çağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı, Çev: Aydan Bahadır.
- İbn-i Haldun, Mukaddime, Çev: Halil Kendir, Yeni Şafak, c.II., Ankara, 2004.
- İBNÜL-Esir, El-Kamil Fi't-Tarih, İslam Tarihi, Çev: Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, c.XII., Türkiyat Matbaacılık, İstanbul, 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Harzemşahlar Devleti Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara, 1984.
- , Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- KAMALOV, İlyas, Altın Orda Ve Rusya, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- , Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.
- KURAT, A.Nimet, IV-XVIII. Yüzyıllarda Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- LAMB, Harold, Emir Timur, Çev: A.Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- LEWIS, Bernard, Haşhaşiler, Çev: Kemal Sarısözen, Alfa Basımevi, İstanbul, 2014.
- LİGETİ, L., Bilinmeyen İç Asya, Çev: Sadrettin Karatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1998.
- Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet TEMİR, Türk Tarih Kurumu, 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, KB. Yayınları, c.I., Ankara, 1977.
- , Türk Kültür Tarihine Giriş, KB. Yayınları, c.VII., Ankara, 1977.
- ÖZEY, Ramazan, Asya Coğrafyası, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ÖZGÜDENLİ, Osman, Gazan Han ve Reformları [1295-1304], Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.

- , Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÖZTÜRK, Mustafa, Tarih Felsefesi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- POLO, Marco, Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati, Çev: Hande Loddo, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- RUBRUK, Von Wilhelm, Moğolların Büyük Hanına Seyahat, Çev: Ergin Ayan, İstanbul, 2012.
- ROUX, Jean-Poul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev: Aykut Kazanagil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.
- , Orta Asya Tarih Ve Uygarlık, Çev: Lale Arslan Özcan, Kabala Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- SARIÇAM İbrahim-AYCAN İrfan, Emeviler, TDV. Yayınları, Ankara, 1993.
- SEIGNOBOS, Charles, Avrupa Devletlerinin Mukayeseli Tarihi, Çev: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, 1960.
- SINOR, Denis, Erken İç Asya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- TAAFE, Robert N., Coğrafi Ortam, Çev: Mete Tuncay; Erken İç Asya Tarihi, Yayına Hazırlayan: Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- TANYU, Hikmet, İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986.
- TEMİR, Ahmet, Cengiz Han, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Moğolların Gizli Tarihçesi, Çev: Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- TOGAN, Zeki Velidi, Çengiz Han (1155-1227), 1969-70 Kış Sömestresi
- TURAL, Sadık, Şahsiyetler ve Eserler, Ankara, 2006.
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- , Doğu Anadolu Türk Devletleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
- , Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1978.
- VERNADSKY, George, Moğollar Ve Ruslar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- VLADİMRISOV, B.Y., Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çev: Abdülkadir İnan, TTK., Ankara, 1987.
- YAZICI, Nesimi, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, TDV. Yayınları, Ankara, 2011.

Makaleler:

AĞALDAĞ, Sebahattin, “Moğol Devleti”, Türkler, c.8.

BARTHOLD, V. V., “Cengiz Han”, İslam Ans. c.III.

“Gobi Çölü”, Meydan Laures Ans, c.7.

FRANKE, Herbert, Kıtın Ve Cürcenler, Çev: İsenbike Togan; Türkler, c.8.

KAFALI, Mustafa, “Altın Orda Hanlığı” Türkler, c.8.

KALAN, Ekrem, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları’nın Ticaret Politikaları”, Avrasya Etüdları.

KARATAY, Osman Gazi, “Moğollar”, DİA, c.30.

KOCA, Salim, “Büyük Hun Devleti”, Türkler, c.I..

MERÇİL, Erdoğan, “Türkiye Selçukluları”, Türkler, c.6.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Harizm”, DİA, c.16.

ÖZDEMİR, Ahmet, “Tatarların Kökeni Meselesi”, Türkler, c.8.

, “Moğol İstilasının Sebepleri, Türkler, c.8.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Maveraünnehir”, DİA, c.36.

, “Moğollar”, DİA, c.30.

TANERİ, Aydın, “Harizmşahlar”, DİA., c.16.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Karahıtaylar”, DİA, c.24 .

TEMİR, Ahmet, “Moğol (veya Türk-Moğol) Hanlığı, Türkler, c.8.

TOGAN, İsenbike, “Çinggis Han ve Mogollar”, Türkler, c.8.

TURAN, Osman, “Cengiz Han Adı Hakkında”, Belleten, c.5, 1941.

WATSON, Geoff, “1200-1800 Yılları Arasında Batı’daki Orta Asya İmajı”, Çev: Vildan Şişman, Türkler, c.8.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	ARZU ERDEM
Öğrenci Numarası	141211101
Enstitü Anabilim Dalı	TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ ABD)
Programı	YÜKSEK LİSANS
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	PROF. DR. M. BEŞİR AŞAN
Tez Başlığı (Türkçe)	CENGİZ HAN ve TÜRK MOĞOL DEVLETİ

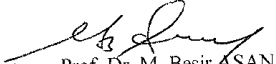
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

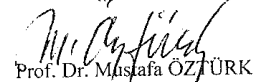
Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin, 11/05/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azam benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. 11.05.2016

Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

Adım Arzu Erdem. Elâzığ doğumluyum. 20.06.2014 tarihinde, Fırat Üniversitesi İnsani Ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldum. Daha önce, Gazi Üniversitesi Çocuk Gelişimi Öğretmenliği Bölümü’nde 1 sene okudum.

Okulu bitirdiğim sene Genel Türk Tarihinde Tezli Yüksek Lisansa başladım ve Yüksek Lisansta dördüncü dönemimi tamamlamak üzereyim. Tez çalışmamı, Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu Cengiz Han üzerine yaptım.

